

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 1 Yıl/Year: YAZ-SUMMER 2020

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2020-7
1

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 7 Sayı: 1
Yaz 2020

BARTIN

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Murat AĞARI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahide PARLAR	(İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Murat AĞARI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlud DUDIC	(Novi Pazar University, Serbia)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ	(Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Doukas KAPANTAIS	(Academy of Athens, Greece)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Bachir KHELIFI	(University of Mascara, Algeria)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alyona Yuldaşkızı BALTABAYEVA	(Ahmet Yesevi University, Kazakhstan)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsou KAMALİEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KUL	(Bayburt Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ayad OMAR	(Tripoli University, Libya)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN	(Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek SARI GÜVEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Naz PENAH	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Fariz AHMADOV	(Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)
Dr. Ramezan Mahdavi AZADBONI	(University of Mazandaran, Iran)

Dr. Kalliope PAVLI (Panteion University of Socaill and Political
Science, Greece)

Dizgi / Typographic

Arş. Gör. Arif DEMİRER

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem İŞCANOĞLU	(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Kelikli	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN	(Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA	(Bartın Üniversitesi)

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 7 Sayı: 1

ISSN: 2149-5866

Yaz 2020

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ Editörden	1
--	---

MAKALELER

Doç. Dr. Şahin YILDIRIM Gökçebey Üçburgu Emporionu	2
Doç. Dr. Zeliha KAYAHAN – Doç. Dr. Naile ÇEVİK Çağdaş Sanatlarda “Doğa” Ekseninde Mekâna Özgü Müdahaleler	32
Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI Sovyet Psikolojisindeki Amaçsal Eylem Vurgusu Ekseninde Tarihsel-Toplumsal Yaklaşım Ve Dinamik Lokalizasyonculuk Görüşünün Tarihten Günümüze Etkileri: Güncel Bazı Yaklaşımların Psikoloji Tarihindeki Kökleri	47
Arş. Gör. Sait ÇİL Yunan Mitolojisindeki Ceza Kavramı Üzerine Genel Bir Bakış	66
Didem GENÇ Dede Korkut’un Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan Kültürel Unsurlar	88
Berna KURT Bir Zamanlar Parthenios	101
Ali KIPRAMAZ Herakleia Pontike’de (Karadeniz Ereğli) Tespit Edilen Erken Ve Orta Bizans Dönemi Levha Örnekleri.....	124

KİTAP TANITIMI

Emine EROĞLU Horasan’ın Bilim Merkezi Merv	146
İrem HATIL “Tutsak Şiirler” Üzerine.....	151

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ Prof. Dr. Mehmet Vural İle “Türkiye’de Felsefe” Üzerine Söyleşi.....	153
---	-----

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek 13. sayısına ulaşmış ve altıncı yılını tamamlamıştır. 2016 yılı itibarıyla Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin 7. cildinin birinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makaleler ve değerlendirme yazılarıyla yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, arkeoloji, psikoloji, felsefe ve edebiyat alanlarına ait 7 makale, 2 kitap tanıtımı ve 1 söyleşi yazısı bulunmaktadır. Bu sayımızda Doç. Dr. Zeliha Kayahan ve Doç. Dr. Naile Çevik, Doç. Dr. Şahin Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper Karşlı, Arş. Gör. Sait Çil ile yüksek lisans mezunları Berna Kurt ve Ali Kıpramaz'a ait makaleler; Öğr. Görevlisi İrem Hatıl ve yüksek lisans öğrencileri Didem Genç ve Emine Eroğlu'nun kitap tanıtımı yazıları ve Prof. Dr. Mustafa Hizmetli'nin söyleşi yazısı siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Ayrıca tarafımızca hazırlanılmış bir söyleşiye bu sayımızda yer verilmiştir. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz. Bu sayının teknik hazırlığını üstlenen Dr. Öğr. Üyesi Mine Demir ve Arş. Gör. Arif Demirer başta olmak üzere emeği geçen herkese katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2020 Aralık ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere,

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Temmuz 2020

GÖKÇEBEY ÜÇBURGU EMPORİONU

Doç. Dr. Şahin YILDIRIM*

Öz: Antik çağlarda Doğu Bithynia ve Batı Paphlagonia bölgeleri arasındaki önemli geçiş noktalarından birisi olan Tieion antik kenti, ülkemizin Batı Karadeniz bölgesinde, Zonguldak İli, Çaycuma İlçesi, Filyos beldesi sınırlarında bulunmaktadır. Kent, Filyos (Billaios) Nehri'nin hemen ağzında yer almaktadır. Billaios Nehri, Tieion antik kentinin ekonomisi için çok büyük bir öneme sahiptir. Billaios Nehri, vadisi boyunca uzanan bereketli toprakları sayesinde burada yaşayan topluluklara hatırı sayılır miktarda tarımsal fayda sağlamıştır. Nehir ağzından 30 km. kadar ötedeki Gökçebey'e kadarki ulaşım, küçük tekne ve kayıklarla sağlanmakta idi. İç bölgelerden elde edilen ticari eşya, tarım ürünleri ile gemi yapımında kullanılan keresteler, Tieion limanına bu elverişli nehir yolu ile ulaştırılmaktaydı.

Billaios Nehri'nin Devrek Çayı (Ladon) ile birleştiği Gökçebey Üçburgu'da 2009 yılında meydana gelen büyük bir sel neticesinde nehir kenarında Roma Dönemi'ne tarihlendirilen yapı kalıntıları ortaya çıkmıştır. Tieion antik kentinin güney sınırında bulunan bu yerde kazı ekibinin gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmaları sırasında, nehir içinde üzerlerinde Grekçe yazıt bulunan iki kurşun terazi ağırlığı bulunmuştur. Bu bölgede 2012 yılı Eylül ayı başında Karadeniz Ereğli Müzesi'nin başkanlığında, Doçent Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel danışmanlığında bir kurtarma kazısı başlatılmış ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çok sayıda çanak çömlek ve *amphora* parçaları bulunmuştur. Bölgede bulunan tüm bu yazıtlı kurşun ağırlıklar ve çanak çömlekler bize yapının işlevi hakkında ipucu vermektedir. Ekonomik değere sahip ticari ve tarımsal ürünler ile bölgenin ünlü ormanlarından sağlanan keresteler, burada Üçburgu'daki binalarda vergilenecek tartılıyor ve ödeme işlemleri gibi süreçlerden sonra Tieion şehir merkezine götürülmek üzere bu gümrük depolarına teknelerle veya karayoluyla getiriliyordu.

Anahtar Kelimeler: Tieion, Roma, Billaios, Nehir Ticareti, Antik Liman.

THE EMPORION OF GÖKÇEBEY ÜÇBURGU

Abstract: The ancient city of Tieion, on one of the transit points between Eastern Bithynia and Western Paphlagonia regions in the ancient period, is located today in the township of Filyos in the Çaycuma District of Zonguldak province in the western Black Sea region of Turkey. Tieion lay at the mouth of the river Billaios and was also well positioned lying as it did along the river valley. The river was of central importance for the economy of Tieion because it provided fertile land to the inhabitants along the river, access to the interior parts of Anatolia as the first 30 km were navigable to boats of only a meter draft and it was used for the transport of commercial and agricultural products from the cultivated areas and timbers from the forests. A flood in 2009 in the Gökçebey Region, on the southern border of Tieion allowed the remains of a construction to come to light that calls to mind a customs warehouse near the Billaios river where it meets with the Devrek river. During a surface survey in the field in 2009 we found two inscribed lead weights under water. At the beginning of September 2012 a rescue excavation was started in the area by the Karadeniz Ereğli Museum and Dr. Şahin Yıldırım and many potteries items and *amphora* pieces which are dated to Roman imperial period have been found. All these inscribed weights and potteries found in the area give us a clue about the function of the construction. Possibly the commercial and agricultural production of the valley and timber from the famous

* Bartın Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

forests of the region were brought to this customs warehouse by boats or by road in order to be taken to the city centre after the processes of weighing and payment of the taxes.

Keywords: Tieion, Roma, Billaios, River Trade, Roman Harbour.

I.Giriş

Zonguldak'ın Gökçebey İlçesi'ne bağlı Üçburgu-Kayıkbaşı mevki olarak adlandırılan yere, 16.08.2009 tarihinde Tieion kazı ekibi tarafından bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu ziyaret sırasında Filyos Nehri'nin hemen kıyısında yer alan bir takım düzgün planlı temel kalıntıları ile karşılaşmıştır (figür 1). Kazı ekibinin arazide bulduğu Roma Dönemine tarihlendirilen 2 adet kurşun ağırlık ile çok sayıda *amphora* parçası, vb. çanak çömlek kalıntıları bu bölgenin antik dönemde nehir ticaretiyle bağlantılı bir merkez olabileceği düşüncesi uyandırmıştır. Kalıntıların bulunduğu bu yer, yaklaşık 3 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Yerel halkla yapılan görüşmelerden bu alanın 2009 yılı Şubat-Mart aylarında meydana gelen sellerin sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Aynı yıl Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından tescillenerek koruma altına alınmıştır. 2009 yılında tespit edilen kalıntılarda 2012-2013 yıllarında Karadeniz Ereğli Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında, Tieion kazı ekibinden Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel danışmanlığında arkeolog, sanat tarihçisi, mimar ve restoratörlerden oluşan geniş bir ekiple temizlik ve kurtarma kazılarına başlanılmıştır. Bu çalışmada 2012 ve 2013 yıllarında Gökçebey, Üçburgu mevkiinde yapılan çalışmaların sonucu değerlendirilmektedir.

Gökçebey'de antik Billaios Nehri'nin kıyısında, sel suları neticesinde ortaya çıkan Üçburgu *emporionu* kalıntıları Tieion antik kentinin *territoriumu* içerisinde yer almaktadır. Kentin kuş uçuşu 30 km. kadar güneyinde yer almaktadır. Arrianus'a göre (Periplus Ponti Euxini, XIII, 5, 5) Tieion bir Grek koloni kenti olarak M.Ö. 7. yüzyılda rahip Tios'un önderliğinde Miletoslular tarafından kurulmuştur.¹ Kent, antik çağ yazarlarından Marcianus'un (Geographus, 8) aktarımıyla Bithynia bölgesi ile Paphlagonia bölgesinin sınırı olarak görülen Billaios (Filyos) Nehri'nin yakınında yer almaktadır (figür 2). Ancak Strabon (Geo. XII, 3, 5.) Grekler'den önce kentte Kaukon adı verilen Paphlagonialı bir kavmin yaşadığından bahseder. Marcianus ve bir diğer Antik Çağ yazarı olan Arrianus'a (Periplus Ponti Euxini, XIII, 5, 5) göre kent, Billaios Nehri'ne 20 stadia mesafede bulunmaktadır. Tieion'un Batı Karadeniz kıyısında, Billaios Nehri'nin hemen ağzındaki konumu ile birlikte önemli Roma yollarından birisinin üzerinde bulunması, kentin asırlar boyunca önemini korumasına neden olmuştur (figür 3).

¹Atasoy 2008, 91; Marek 1993, 16; Öztürk 2008, 64.

II. Billaios Nehri

Kentin can damarını oluşturan Billaios Nehri ile ilgili olarak Tieion antik kentini ve çevresini gezmiş Avrupalı seyyahlardan birisi olan Ainsworth, *The Resources of the Anatolian Shores of the Black Sea* adlı eserinde Billaios Nehri ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Antik adı Billaios olan, Filyos vadisi ve nehri, Karadeniz kıyısının bu bölümünde iç bölgelere açılan ve uzanabilen en önemli noktadır. Hiç bir şey bu güzel ırmağın, güzel ağaçları, doğası ve vadisindeki ekili arazisiyle boy ölçüşemez. Vadisi köylerle doludur ve güney sınırı, antik Hadrianopolis’in, Bolu’nun zengin ve verimli bölgesine açılır. Antik Çağ insanları da, iç bölgelere geçmek için Billaios Nehri vadisi’nden yararlandılar. Antoninum Itinerarium, Tieion’tan Ankyra’ya, oradan da tüm Küçükasya’ya kadar uzanan uzun bir yolun kaydını içermektedir. Bu anayolun kalıntılarının -geçitleri, askeri karakolları ve istasyonları- izleri hâlâ her adımda görülebilmektedir. Fakat Tieion kenti bugün açık bir şekilde harabedir.”²

Ainsworth tarafından etkileyici ifadelerle kendisinden bahsedilen Billaios Nehri’nin denize döküldüğü yerde meydana gelen deltada ve nehir vadisi boyunca bereketli tarım arazilerinin bulunması Tieion kentine çok büyük bir zenginlik katmıştır. Bununla birlikte Billaios Nehri’nin bir ticari su yolu olduğu da kesindir. İç bölgelerden elde edilen ticari ve katma değeri yüksek ürünler, nehir vasıtasıyla Tieion limanına getiriliyor. Burada bulunan antik liman aracılığıyla da Karadeniz ve Akdeniz dünyasına bu ürünler dağıtılıyordu. Antik kaynaklardan, Tieion halkının Roma dönemi geçim kaynakları arasında deniz-nehir ticareti, tarım, balıkçılık ve şarap üretimi olduğunu anlıyoruz.³ Kent merkezine yakın veya kentin *territoriumunda* bulunan köylerde ve kırsal kesimdeki toprakların su ihtiyacının Billaios Nehri ve doğal kaynak suları sayesinde karşılanması, aynı doğrultuda, halkının ekip-biçtiği tarım arazilerinin de verimli olmasını sağlıyordu. Bunun sonucunda bu topraklarda nitelik bakımından kaliteli, nicelik bakımından ise üst seviyede ürünler yetiştirilebiliyordu. Kentten, Billaios Nehri ve Tieion kent limanı ile aracılığıyla kurulan ticaret ağının düzenli bir sistem üzerine oturmuş olması da, bu ürünlerin başka bölgelere taşınmasını ve satılmasını kolaylaştırıyor, tarımı halkın en önemli uğraşısı ve en çok gelir getiren geçim kaynakları arasına sokuyordu.⁴

Billaios günümüzdeki adıyla Filyos Nehri, Bolu İli’nin Gerede İlçesi’nde lokalize edilmiş olan Kreteia/Flaviopolis yakınlarında doğmaktadır. Denize döküldüğü Filyos beldesine kadar uzun sayılabilecek bir yol izler. Geçtiği yörelere bağlı olarak Ulusu, Gerede Çay, Soğanlı Çayı gibi

²Ainsworth 1842, 236, 241; Öztürk 2012, 10.

³Öztürk 2013, 330.

⁴Öztürk 2012, 84; Öztürk 2013a, 150.

isimler ile de anılmaktadır.⁵ Karabük'ten itibaren kabaca doğu-batı doğrultusunda akan Billaios, Gökçebey İlçesi'nin batısında Ladon (Devrek Çayı) ile birleşir ve güney-kuzey doğrultusunda akmaya devam eder. Aşağı Filyos havzası, akarsuyun kuzeye yöneldiği yerden Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan kısmıdır.⁶ Birleşme noktasından itibaren büyük bir vadi içerisinde 24400 km²'lik alana yayılarak Çaycuma İlçesi'ni geçer ve Filyos bölgesinde bir delta ağzı oluşturmak suretiyle Karadeniz'e dökülür. Nehrin toplam uzunluğu 228 km.dir (figür 4).⁷

Karabük ile Gökçebey arasında yer yer anakayanın ortaya çıktığı, verimli alüvyal arazinin ise çok az olduğu, dar bir tabanı olan Billaios vadisi, aşağı çıkırında geniş bir tabana sahiptir. Aşağı Filyos havzası kıyıya paralel uzanan alçak sırtlar ve bu sırtlar arasına girmiş vadilerin oluşturduğu ondülahlı bir görünüm kazanır. Yükselti, kıyıda iç kesimlere ve doğudan batıya doğru gidildikçe artar.⁸ Vadideki koru ve ormanlar, toplam alanın 2/3'sini oluşturmaktadır. En fazla orman varlığının bulunduğu yer ise, yukarı Filyos havzasıdır. Bu sahada yer alan ormanlar tür ve yoğunluk bakımından, Batı Karadeniz bölümünün en zengin orman alanlarından birini oluşturmaktadır.⁹ Billaios Nehri'nin hem kuzeyinde hem de güneyinde yer alan bu ormanlar, çevre ekonomisinde antik çağlardan beri yapılan kereste ticareti ile vazgeçilemez olma özelliğine sahiptir. Bu ormanlardan elde edilen kereste ve diğer orman ürünlerinin, toplandıktan sonra, büyük olasılıkla Billaios Nehri vasıtasıyla, küçük teknelerle Üçburgu'daki gibi gümrük binaları ile depolarına veya kent merkezindeki satış noktalarına doğru taşındığını öngörmek hiç de zor değildir.¹⁰ Bu elde edilen kerestelerin olasılıkla tekne veya gemi yapımında kullanılmış olduğu öngörülmektedir.¹¹

Bu bağlamda Karadeniz ormanlarının gemi yapımı için oldukça elverişli olduğunu belirtmekte fayda vardır. İç bölgelerde, nehirdeki kayık ya da küçük gemilere yüklenen tarım ve orman ürünlerinin ilk adresi kuşkusuz, kent halkının kullanımına sunulmak ya da diğer Karadeniz kentlerine ithal edilmek üzere; kayıt altına alınacağı, tartılacağı ve vergilerinin ödeneceği, olasılıkla kent sınırına yakın bir bölgede bulunması gereken gümrük yapıları ve depoları olmalıydı. Ancak burada ve sonrasında aşamalarda ürünlerin satışına veya vergilerin ödenmesine dair yapılan işlemler hakkında, elimize yazılı bir belge geçmemesinden ötürü, henüz bir bilgi sahibi olunamamıştır.¹²

⁵ Öztürk 2012, 96; Robert 1980, 180; Küçükali 2008, 1975-1981.

⁶ Avcı 1997, 302.

⁷ Büyüksalih et al. 2005, 2.

⁸ Avcı 1997, 303.

⁹ Avcı 1998, 451-452.

¹⁰ Öztürk 2012, 88.

¹¹ Hirschfeld 1897, 130; Öztürk 2012, 89; Robert 1977, 43-132; Robert 1980, 189.

¹² Öztürk 2012, 91.

III. Nehir Ticareti

Antik kaynaklarda nehir ticareti ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Ancak gerek arkeolojik veriler gerekse de tarihsel kaynaklar çok eski çağlardan bu yana nehirlerin ticari amaçlı bir su yolu olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Buna dair en eski örnekler Afrika'da Nil Nehri'nde, Mezopotamya'da Fırat ve Dicle nehirlerinde karşımıza çıkar. Bu nehirlerden elde edilen arkeolojik materyallere göre çok eski tarihlerden bu yana nehirler taşımacılıkta kullanılmaktadır.¹³ Bu durum sadece Mısır ve Mezopotamya ile de sınırlı kalmaz. Doğu Akdeniz Dünyası'nda da nehir taşımacılığı ticaret hayatında önemli bir yer tutar. Anadolu'da yer alan Halys, Sangarios, Billaos gibi birçok önemli nehir ticari bir su yolu vazifesi görmüşlerdir. Yunanistan için ise durum biraz daha belirsizdir. Eski Yunan'da nehir taşımacılığının deniz taşımacılığına oranla daha az önemli olduğu, buradaki nehirlerin pek çoğunun seyrüsefere uygun olmadığı düşünülmektedir.¹⁴ Ancak buna rağmen Baphyras, Axios, Lydias, Strymon, Nestos, ve Hebros gibi nehirlerin taşımacılık amacıyla kullanıldıkları görülür.¹⁵

Roma Dönemi'nde ise nehir taşımacılığı oldukça sistematik bir hale dönüşür. Strabon (Geography IV, 1, 2) Galya ülkesini anlatırken nehirlerinin seyrüsefere uygun olduğunu ve bu amaçla çok sayıda nehrin ticari amaçlı kullanıldıklarını belirtir. Nehir taşımacılığının Britania ve Germania için de çok önemli bir yere sahip olduğu buralarda bulunan arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Londra'da Thames nehri kıyısındaki Billingsgate'de yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Akdeniz tipi bir ticaret gemisi, Almanya'da Mainz'da, Belçika'da Pommeroeul ve Hollanda'da Zwammerdam'da bulunan düz tabanlı uzun yük kayıkları nehir taşımacılığın Roma dünyasındaki yaygınlığını göstermek açısından önemlidir.¹⁶ Bu durum Roma anakarası için de geçerlidir. Tiber Nehri, Roma kentinin ana damarı durumundaydı. Ostia limanına indirilen ticari mallar, Tiber Nehri vasıtasıyla Roma'daki *Emporion'a* getirilirdi.¹⁷ Roma Döneminde nehir taşımacılığı, ticaretin ve iletişimin bir tamamlayıcısı olarak görülmüş ve bu durum bir kargonun bir yerden bir yere sevk edilmesinde gerek maliyet gerekse de iş gücünden tasarruf edilmesini sağlamıştır.¹⁸

Roma Dönemi'nde nehir taşımacılığının maliyeti, deniz taşımacılığına oranla daha yüksektir ama bu durum kara taşımacılığının maliyeti ile kıyaslandığında çok da yüksek sayılmaz. Nehir taşımacılığının maliyeti kara taşımacılığına oranla oldukça düşüktür. M.S. 301'de İmparator Diocletianus'un deniz ticareti ile ilgili hazırlamış olduğu "Fiyatlar Bildirgesi" adındaki

¹³Casson 1995, 25.

¹⁴Freitag 1998, 78.

¹⁵De Boer 2010, 176; Casson 1965, 34; Bouzek 1996, 222.

¹⁶Greene 1986, 31-33; de Weerd 1978; De Boe 1978.

¹⁷Casson 1965, 31; Heitland 1909, 9.

¹⁸Greene 1986, 30.

bir ferman kara deniz ve nehir taşımacılığında uygulanan fiyat tarifelerine yer verilmektedir. Buna göre; deniz taşımacılığı 1 birim ise, iç su yolları 4.9, karayolları ise 28-56 birimlik bir maliyet oranına sahiptir.¹⁹ Dolayısıyla Antikçağda ve muhtemelen de Orta Çağda dahili bir su yolu ile ulaşım sağlamanın diğer ulaşım türlerine oranla 6 ila 10 kat daha ucuz olduğu görülür.²⁰

İç bölgelerle gerçekleştirilen ticari faaliyetler açısından Karadeniz'e dökülen nehirler çok büyük önem taşımaktadır. Karadeniz'deki nehirlerin sistematik bir şekilde ticari su yolu olarak kullanılmasının temelinde Grek koloni hareketleri yer almaktaydı. Karadeniz boyunca kurulan kentlerin çok önemli bir bölümü iç bölgelerle iletişimin daha kolay sağlandığı nehir ya da akarsu vadilerinin denize kavuştuğu, korunaklı doğal limanlara sahip, jeopolitik açıdan stratejik olan noktalarda lokalize edilmişlerdi. Güney Karadeniz kentlerinin önemli bir bölümünde nehir ticareti ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Sangarios, Billaios, Parthenios, Halys, Iris gibi büyük nehirlerle birlikte debileri elverdiği kadarıyla küçük akarsularında belirli mevsimlerde taşıma amacıyla kullanılacak potansiyelleri bulunmaktadır. Ancak bunlardan sadece Tieion yakınlarında Karadeniz'e dökülen Billaios'da nehir ticareti ile ilgili kanıtlar bulunmuştur.

Karadeniz'deki birçok koloni kenti gibi Tieion da iç bölgelerle oluşturduğu ticaret organizasyonunu hem nehir hem de karayolu vasıtasıyla gerçekleştiriyordu. Bu aşamada antik çağda Tieion kenti *territoriumunda* yer alan Gökçebey-Üçburgu *emporionu* öne çıkmaktadır. Kara ve su yollarının kesiştiği bir noktaya konumlanmış olan bu yer, Tieion ticaretinin belkemiğini oluşturan köşe taşlarından birisi olmuştur.

Tieion'u diğer bölgelere ve kentlere bağlayan oldukça gelişmiş kara ve deniz yolu ağının varlığı sayesinde kent, bölgedeki en önemli ticari merkezlerden biri haline gelmiştir. Özellikle Bölgenin iç kesimlerinden, yani Claudiupolis kenti üzerinden gelen önemli bir Roma yolu, Billaios Nehri boyunca kuzeye, yani denize, Tieion kentine doğru uzanmakta idi.²¹ Bu yol, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Provincia Pontus et Bithynia adlı eyaletin ana ulaşım destinasyonlarından birisi olarak bilinmekteydi (bkz. figür 3). Roma çağında birçok defa onarım gördüğü Tieion çevresinde bulunan mil taşlarından anlaşılakta olan bu yolun kalıntılarının günümüzde maalesef çok az bir bölümü görülebilmektedir.²² Bulunan bu mil taşlarının M.S. 1-4. yüzyıllar arasına; imparatorlar Vespasianus, Antoninus Pius, Septimius Severus, Caracalla, Geta, Decius ve Etruscilla, Diocletianus, Maximianus, Constantinus, I. Constantius, Galerius ve Licinius dönemlerine tarihlendikleri görülmektedir. Ayrıca bu mil taşlarının önemli bir bölümü Billaios

¹⁹Duncan-Jones 1974, 366; De Boer 2010, 176; Giacchero 1974, 45.

²⁰ De Boer 2010, 176.

²¹ Şahin-Uyar 2009, 265; Şahin-Uyar 2012, 170; Marek 2003, 58; Öztürk 2013a, 149-150.

²²Belke 1996, 131-132; Marek 2003, 58.

Nehri'nin hemen yakınında ya da içinde bulunmuştur.²³ Bu mil taşlarından İmparator Caracalla'ya ait olan bir örnek de *emporion* olarak nitelendirdiğimiz Gökçebey-Üçburgu kalıntılarının yakınlarında, nehrin hemen kıyısında ortaya çıkarılmıştır (figür 5).

Billaios Nehri'nin ticari bir su yolu olduğunu gösteren en önemli kanıtlar, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen otonom Tieion sikkeleridir. Bu sikkelerin bazılarının arka yüzlerinde Nehir tanrısı Billaios'un betimlendiği görülmektedir. Billaios Nehri Tieion ve Kretia Flaviopolis kenti sikkelerinde tasvir edilmiştir. Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, II. Valerianus ve Gallienus sikkelerinde Billaios genel ırmak tanrısı tasviriyile uzanarak gösterilmiştir. Bazen elini bir gemi pruvası üzerine yaslamış, Bazen de bir elinde asma yaprağı tutar şekilde betimlenmiştir. İmparator Antoninus Pius'a ait sikkelerde Sardon ile karşılıklı uzanmış bir şekilde resim edilmişlerdir.²⁴

Bu sikkeler Billaios Nehri'nin ticari bir su yolu olarak kullanıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak, bu su yolunun yılın belirli dönemlerinde, özellikle de suyun debisinin seyr-ü sefere uygun olduğu zamanlarda daha etkin bir şekilde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bilhassa kış aylarının sonundan itibaren kar sularının da nehre karışmasıyla birlikte, suyun debisinin arttığı görülür. Bu durum antik dönemler için de geçerli olmalıydı. Özellikle kış sonu ve bahar aylarında nehrin yüksek debisinin de yardımıyla oldukça uzaktaki iç bölgelerden dahi getirilebilen ticari ürünler, sandallar ve küçük teknelerle Tieion limanına taşınmakta ve kolaylıkla da buradan dış pazarlara sunulabilmektedir. Yağışların diğer mevsimlere oranla daha az olduğu yaz ve sonbahar aylarında ise durum farklıdır. Nehrin debisi diğer aylara oranla oldukça düşüktür. Bu aylarda uzak bölgelerden ticari amaçlı taşımacılık yapılmasına uygun olmadığı görülmektedir.²⁵ Bu yüzden bahar ve kış aylarına oranla yaz aylarında daha güneyde bulunan yerleşimlerden sağlanan ticari ürünlerin nehir yoluyla getirilmesi oldukça güç olmalıydı. Olasılıkla bu aylarda ticari ürünlerin Üçburgu'daki *emporiona* kadar getirilmesinde kara yolu tercih edilmiştir. Bunun nedeni ise Devrek yönünden gelen Ladon Nehri'nin Gökçebey-Üçburgu yakınlarında Billaios Nehri ile birleşmesiydi. Bu durum, yaz ve sonbahar aylarında da Üçburgu *emporionunun* bulunduğu bölgeden Tieion'a kadar olan yaklaşık 30 km.lik mesafenin nehir taşımacılığı için uygun bir hale gelmesini sağlamıştır.

²³ Öztürk 2012, 66, 67, 68; Öztürk 2013a, 150; Öztürk 2015b, 82-85; Öztürk 2016, 83-91.

²⁴ Altınoluk 2005, 33.

²⁵ Billaios Nehri'nin yıllık toplam akım hızı 3213,910 hm³ /yıl, verimliliği ortalama 102,237 m³ /sn'dir. Billaios Nehri'nin mevsimlere göre ortalama debileri; ilkbahar 135,470 m³ /sn, yaz 31,070 m³ /sn, sonbahar 67,140 m³ /sn ve kış 127,370 m³ /sn.dir (Büyüksalih et al. 2005, 3).

Emporionun ve gümrük yapılarının Üçburgu'da kurulmasının nedeni stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. İki nehrin birleşmesi ile birlikte ana su yolu konumundaki Billaios'un debisi artmakta, kurak yaz aylarında bile Tieion limanı ile olan seyr-ü seferi mümkün kılmaktaydı. Alanda bulunduğumuz birkaç yıl boyunca nehir debisi üzerine yaptığımız gözlemler, kurak geçen yaz aylarında dahi nehirlerin birleştiği bu bölgedeki akarsu debisinin ulaşım için yeterli seviyede seyrettiğini bizlere göstermiştir. Üçburgu'nun lokasyonu sayesinde, yılın her mevsiminde küçük boyutlu tekneler ve kayıklar vasıtası ile nehir taşımacılığı yapılabiliyordu. Üçburgu'da bulunan depolama ve gümrükleme merkezine getirilen ürünler buradaki işlemleri tamamlandıktan sonra nehir vasıtasıyla Tieion limanına gönderilmekteydi. Özellikle kazılar sonucunda ortaya çıkarılan büyük boyutlu depo binalarını kalıntıları arasında bulunan kurşun ağırlıklar, çok yoğun miktarlarda ele geçen *amphora* ve depolama kapları parçaları ve de arazinin özellikle nehir kenarında, rıhtıma yakın bölgelerinde bulunan çok sayıda Roma İmparatorluk Dönemi sikkesi, Üçburgu *emporionun* ticari açıdan bölgede son derece önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

IV. Gökçebey-Üçburgu Emporionu

Tarihi kaynaklarda Gökçebey(Tefen) ve çevresinde kurulmuş antik yerleşimlerle ilgili neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Gökçebey tren istasyonu bahçesinde bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen *Korinth* sütun başlıkları gibi mimari elemanlar, Üçburgu kalıntılarının hemen karşısındaki tepede bulunan Roma dönemi mezar yapısı, yine Üçburgu mevkiî yakınlarındaki Örmeci Köyü tümülüsü, Pazarlıoğlu Köyü nekropolü, Çukur Köyü çevresinde rastlanılan sütun, sütun başlığı gibi parçalar vb. gibi kalıntılara civarda sıklıkla rastlanması, bu bölgede küçük ölçekli de olsa Roma Dönemi yerleşim birimlerinin bulunduğunu gösteren önemli kanıtlardır (figür 6).²⁶ 2015 yılında Billaios Nehri'nden kum çakıl çıkaran tesislerden birisinin yakınında nehir çevresinde bulunarak, Karadeniz Ereğlisi Müzesi'ne getirilen mezar yazıtı da bölgenin antik dönem mirasından izler sunmaktadır.²⁷

Bunlara ek olarak, Gökçebey İlçe merkezinin yaklaşık 3 km. kadar güneyinde, Gaziler Köyü yakınında bugün Bodaç Kalesi adıyla anılan bir tepenin üzerinde bulunan bir savunma

²⁶Karağuz 2006, 331.

²⁷20.04.2015 tarihinde Çaycuma İlçesi, Kayıkçılar Köyü, Bülent Ecevit Üniversitesi MYO Mevkii yakınlarında bulunan Alagözler Kum Çakıl Ocağı Eleme Tesisi tarafından Billaios Nehri içinde gerçekleştirilen kum eleme yıkama işlemi sırasında mermerden yapılmış bir mezar anıtına ait olması muhtemel kitabe bulunmuştur. Bu kitabe Doç. Dr. Bülent Öztürk ve Merve Aslan Uluocak tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çeviriye göre bölgede yaşamış olan 75 yaşındaki Quintus Vetina Pallateinos Roufeinianos Onesimos adındaki bir kişi, karısı Antylle ve çocukları adına bir mezar anıtı yaptırmıştır.

yapısı da dikkat çekicidir (figür 7).²⁸ Kale, Amasra, Bartın, Filyos, Çaycuma yönünden gelip Yenice üzerinden Hadrianopolis'e giden antik yolun Gökçebey tarafında yüksek stratejik bir tepenin üzerinde konumlandırılmıştır. Kalenin bulunduğu tepenin kuzey eteğinden ise Billaios Nehri akmaktadır. Dairesel bir planda inşa edildiği anlaşılan kale yapısının hemen her tarafı çok yoğun bitki örtüsü ile kapanmıştır. Kalenin, doğu, batı ve güney kesimlerindeki sur duvarları, yoğun ağaç istilâsına uğramasına karşılık takip edilebilmiş ancak kuzey yönünün uçurum olması sebebiyle sur duvarlarının bu bölgede kesilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin iç kesimlerinde ise bol miktarda Roma, Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen seramikler bulunmaktadır.²⁹

Bodaç Kalesi'nin hem suyollarının hem de karayollarının kesiştiği bir alanda konuşlandırılmış olması ise oldukça önemlidir. Kale bu konumuyla gerek antik yolları, gerek çevresindeki küçük yerleşim birimlerini, gerekse de bir su yolu olarak kullanılan Billaios Nehri kenarındaki *emporionu* korumaktadır.

2009 yılından 2014 yılına kadar nehir hattı boyunca yürütülen arkeolojik araştırmalarda en önemli verilere Üçburgu (Kayıkbaşı) mevkiinde rastlanılmıştır. Üçburgu *emporionu*, coğrafi koordinatlar olarak 41. 306786° kuzey enlemi, 32. 093446° doğu boylamı üzerinde yer alır. Ne antik kaynaklarda ne de bölgeyi ziyaret eden Avrupalı seyyahların kayıtlarında bu site ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

V. Arkeolojik Kazılar

2009 yılında Gökçebey ve çevresinde meydana gelen büyük bir sel olayından sonra bu alan tesadüfi bir şekilde ortaya çıkmıştır (figür 8). Ne yazık ki, yerelden bir takım esnaf kişiler ile kaçak kazıcıların dikkatini çeken bu alanla ilgili ilk bilimsel değerlendirme, 2009 yılında burayı incelemeye gelen Tiejon kazı ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu alanın Tiejon kazısı ruhsat sınırlarının dışında olmasından dolayı o yıllarda bu bölgede bir kazı çalışması gerçekleştirilememiştir. Üzücü bir şekilde illegal yollarla burada eser arayan çok sayıda kişi ile buldukları eserleri bir yerlere satmaya çalışan eğitimsiz, meraklı kişilerin bu alanda meydana getirdikleri tahribat, çok önemli arkeolojik verilerin tamamen ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Tahribatın artmasıyla birlikte Karadeniz Ereğlisi Müdürlüğü ve Tiejon Kazısı Başkanlığı bu alanda ortak bir proje oluşturarak 2012 yılında ilk temizlik ve kurtarma kazısı çalışmalarını başlatmıştır. 2012 yılında bir ay ve 2013 yılında bir ay olmak üzere toplam 2 aylık bir çalışma dönemi sonucunda bölge arkeolojisine oldukça katkı sağlayan verilere ulaşılmıştır.

²⁸Karağuz 2008, 107; Karağuz et al. 2010, 151,152; Karağuz-Özcan 2010, 135-136.

²⁹ Karağuz 2008, 107; Karağuz-Özcan 2010.

Üçburgu'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların birkaç yıl boyunca sürdürülmesi planlanmaktaydı ancak bu amaç gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. 2013 yılı sonlarında DSİ tarafından yürütülen akarsu yatağı ıslah çalışmalarında nehrin yönü sit alanına doğru değiştirilmiş ve nehir yatağındaki bu düzenlemenin hemen ardından, 2014 yılı bahar ayının başlarında meydana gelen büyük bir sel sonucunda buradaki mimari kalıntıların hemen hepsi yok olmuştur. Bu tahribat arkeolojik açıdan çok önemli mimari kalıntılar ile arkeolojik materyalin bir daha geri getirilemez şekilde kaybedilmesine neden olmuştur. Burada ortaya çıkartılan yapıların çok önemli bir bölümünün rölövesi alınmış olsa dahi işlevlerinin tam olarak belirlenemediği birçok yapı ve bu yapılara ait mekanlar bulunmaktaydı.

Sitteki ilk temizlik ve kazı çalışmalarına, 2012 yılının yaz aylarında başlanılmıştır. 2012 yılındaki çalışmalar, Üçburgu'da sel suları sonucunda ortaya çıkan mimari kalıntıların üzerlerini ve çevresini kaplayan alüvyon, çöp, ağaç vb. gibi unsurların ortadan kaldırılmasına ve *emporion* alanının o anki durumuyla bir rölövesinin alınmasına yöneliktir. 2012 yılı çalışmalarında bürokratik zorluklardan ötürü arkeolojik kazı gerçekleştirilememiş, sadece önemli küçük buluntulara rastlanılan alanlarda sondaj çalışmaları yapılmıştır.

Çalışmalar esnasında yüzeyde yoğun bir şekilde bulunan ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen seramik parçaları, alanın etkin kullanımının bu dönemde gerçekleştiğini göstermektedir. Seramik bulgulardan başka nehir kenarına oldukça yakın bir alanda kumtaşından yapılmış oldukça kötü durumda olan Grekçe bir yazıt da bulunmuştur (figür 9). Nehrin hemen kenarında bulunan bu yazıt üzerinde yürütülen akademik çalışmalar ise Doç. Dr. Bülent Öztürk tarafından devam ettirilmektedir.³⁰ Burada 2012 yılında Bakanlık ve yetkili müze izni olmaksızın gerçekleştirilen çalışmalarda bir yazıt parçası daha bulunmuştu.³¹ Ancak bu yazıt günümüzde kayıptır. Olasılıkla define arayıcıları tarafından sitten alınarak kaybedilmiştir.

Va. Mimari: Gökçebey Üçburgu'da ortaya çıkarılan yapılarda yürütülen arkeolojik çalışmalar, bu alanda yer alan yapı topluluklarının üç ayrı evreden meydana geldiğini göstermektedir. 140 x 60 m. gibi geniş sayılabilecek bir alanı kaplayan yapı kalıntılarının olduğu bu sitin hemen 40 m kadar doğusunda sel sonucunda ortaya çıkan ve sadece kazıklarının günümüze kadar gelebildiği ahşap bir iskele kalıntısı nehrin içinde görülebilir durumdaydı (figür 10). Filyos Nehri'nin menderes çizmesi ile açığa çıkan bu iskelenin korunmuş uzunluğu 11 m. dir. İskelenin genişliği ise 1,8 m. dir. İskele ayaklarından sadece 26 tanesi sağlam olarak

³⁰ Bu Grekçe yazıtın olasılıkla buraya iç bölgelerden getirilen ticari ürünlerin gümrüklenmesi vb. gibi konularla ilgili olduğu Doç. Dr. Bülent Öztürk tarafından belirtilmektedir. Ancak yazıt büyük ölçüde tahrip olduğu için net bir şekilde okunamamıştır.

³¹ Mater Theon'a adandığı belirtilen bu yazıt ve sitteki diğer bulgular hakkında bkz.: Şahin-Uyar 2012, 152(Fig. 5a-b)

günümüze ulaşabilmiştir. Güneydeki iskele ayakları kuzeydekilere oranla daha iyi korunmuştur. İlk incelemelere göre şimşir ağacından yapılmış ahşap iskele ayakları 0.65-1.30 m. Arasında değişen aralıklarla yerleştirilmiştir. Bu ayakların hemen hemen hepsi 20 cm. çapındadır. Ne yazık ki Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bu iskele de 2014 yılındaki sel ile birlikte ortadan kaybolmuştur.

Üçburgu *emporionu* 2009 yılında ilk bulunduğu buradaki yapıların temelleri plan birlikteliği gösterir durumdaydı. Ancak 2014 yılına kadar geçen süreçte meydana gelen sel ve kaçak kazılar, nehir kenarında bulunan rıhtım ve bu rıhtımla bağlantılı yapıların önemli bir bölümünün yok olmasına neden olmuştur.

Emporion alanında mekan içleri ve dışlarında yer alan boşluklarda gerçekleştirilen sondajlarda, sitin en erken kullanım evresine ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır (figür 11). Bu plan birlikteliği vermeyen yapı kalıntılarında gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya çıkarılan seramik ve özellikle de sikke gibi bulgulardan anlaşıldığı üzere, sitin 1. evresi olarak değerlendirilen bu yapı topluluklarının M.Ö. I. yüzyıl civarında inşa edilmeye başlandığı görülmüştür. Bu I. evre yapılarının plan tipleri ile ilgili yeterli bir veri elde edilememiştir. Ancak burada bulunan duvarlar, yaklaşık olarak 50-60 cm. kalınlığındadır ve düzensiz dere taşlarından meydana getirilmiştir. Temel üstü beden duvarlarının kerpiç ya da ahşap olma ihtimali ağır basmaktadır fakat bunu destekleyecek bir veriye kazılar sırasında rastlanılamamıştır. Çünkü birinci evreye tarihlendirilen yapı temellerinin çok büyük bir bölümü kendi döneminde meydana gelmiş sel ve benzeri bir felaket neticesinde çok önemli ölçüde tahrip olmuştur. Bu durumu destekleyen verilerden birisi ise sondajlar sırasında ortaya çıkarılmıştır. I. evre yapılarının tahrip olduğu kimi yerlerde açılan sondajlarda iki metreyi bulan yoğun bir kil tabakası ile karşılaşmıştır. Sitteki diğer evrelere tarihlendirilen yapı kalıntılarının hemen hepsi ilk evre yapılarını tahrip ederek üstünü örten bu kalın kil tabakasının üzerine inşa edilmiştir.

Emporion alanının II. evre yapıları ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne M.S. I-III. yüzyıllar arasında tarihlendirilmektedir. İkinci evre yapıları birinci evre yapılarına oranla daha belirgin, sistematik bir plan şemasına bağlı kalınarak inşa edilmiştir (figür 12). Yapılar alanda ızgara plana benzeyen aralarında sokak dokusu bulunan bir şema dahilinde inşa edilmişlerdir. II. evre yapıları, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, Billaios Nehri'ne paralel olacak şekilde meydana getirilmişlerdir. Yapılar arasında sokak işlevi gören 2 ila 5 m. Arasında değişen boşluklar vardır. Bunların bazılarında taş döşeme kalıntılarında da rastlanılmıştır. Bu evrede yer alan yapılar diğer evrelere göre daha büyük ölçülerdedir. Burada korunmuş durumda dört büyük yapının temel kalıntılarında rastlanılmıştır. Olasılıkla bu alanda çok daha fazla yapı bulunmaktaydı ancak diğer yapıların temelleri günümüze kadar gelememişlerdir. II. evredeki yapılar, birinci evre yapıları

gibi değildir. Buradaki yapıların temelleri, I. evredekilere oranla daha düzgün kesilmiş ama yeterince işlenmemiş köşeli kireçtaşı bloklar kullanılarak meydana getirilmiştir (figür 13). Temel yükseklikleri yer yer 60 cm. ye kadar ulaşır. Bu evredeki yapıların da beden duvarları ile ilgili doyurucu bir bilgiye sahip değiliz. Ancak basit yığma taş duvarlar ya da taş temeller üzerine kerpiç duvarlar veya ahşap kullanılarak meydana getirilmiş olmaları mümkündür. II. evrede yer alan iki binada ocak kalıntılarına da rastlanılmıştır. Birinci ocak, D4 plan karesinde bulunmakta olup, 70 cm. çapındadır ve pişmiş topraktan yapılmıştır. Bu ocağın maalesef az bir bölümü sağlam halde günümüze kadar gelebilmiştir. Dairesel formu dolayısıyla çapı tespit edilebilmiştir. İkinci ocak ise E-13 ile F13 plan karelerinin kesiştiği alanda yer almaktadır (figür 14). Dere taşlarından dairese formda oluşturulan bu ocak 1.20 m. çapındadır. İçinden herhangi bir arkeolojik materyal çıkmamıştır.

II. evrenin genelinde görülen kalın bir yangın tabakası dikkati çeker. Bu yangın tabakasında ortaya çıkarılan seramiklerin çok önemli bir bölümü M.S. III. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yangın alandaki ikinci evre yapılarının neredeyse hepsinde görülebilmektedir. Yangının sebepleri ile ilgili sağlıklı bir veri elde edilememiştir. Bu yangın tabakasının hemen üzerinde ise III. evreye ait yapılar karşımıza çıkar.

II. evre yapıları arasında bu evredeki diğer yapılara oranla daha sağlam durumda bulunan ve sitin ortasında yer alan iki büyük ise yapı dikkat çeker. Bu yapılar birbirine yakın ebatlarda olup, ölçüleri 11 ve 13 m. genişlik ve 29 ve 31 m. uzunluk şeklindedir (figür 15). Binalar çok uzun bir süre boyunca kullanıldıkları için iç mekan planları değişen ihtiyaçlara bağlı olarak sıkça değiştirilmiş ve bunun sonucunda iç mekanlarda birçok farklı kullanımı olan mekan meydana getirilmiştir. Kazılar sonucunda içlerinden elde edilen çok sayıda depolama kabı, bu yapıların depolama amacıyla kullanıldıklarını göstermiştir. Buradaki yapıların odalarında bulunan çok fazla sayıda ve tipteki *amphora* parçaları, bu mekanların ticari ürünlerin kısa süreli depolandığı yerler olduklarını düşündürmüştür.

II. evre yapıları arasında nehir içinde bulunan ve olasılıkla *emporiona* getirilen ticari ürünlerin kayıt altına alındığı idari merkez olduğu düşünülen bir bina ise kaçak kazıcılar tarafından iş makinesi kullanılarak tahrip edilmiştir (figür 16, 17). İdari bina denilmesinin nedeni 2009 yılında bu alan keşfedildiğinde buradaki yapının nehir altında kalmış bir odasında kurşun kantar ağırlıkları bulunmuştu. Toplamda altı adet kurşun ağırlık bu mekanda ortaya çıkarılmıştır. Yine nehir kenarında yer alan bu yapının içinde ve çevresinde onlarca Roma Dönemi sikkesi bulunmuştur. Ayrıca yukarıda bahsi geçen aşınmış Grekçe yazıt da bu yapının hemen yakınlarında ortaya çıkarılmıştır. Nehrin hemen kenarında yer alan bu yapı, tahrip

edilmeden önce ikinci evredeki diğer yapılarla aynı tipte ve iç planı da onlara benzer şekilde birkaç mekandan meydana gelmekteydi.

Gökçebey Üçburgu *emporionunun* III. evre yapıları, II. evredeki yapılara oranla sitte daha az sayıda bina kalıntısı ile temsil edilirler. Bu evre yapılarının içlerinden ve çevresinden elde edilen arkeolojik materyallere göre M.S. III. yüzyılın sonlarından M.S. IV. yüzyıl sonlarına kadar uzanan bir dönem boyunca aktif olarak kullanılmışlardır (figür 18). Tıpkı birinci evrede görüldüğü üzere bu evrede de dere taşlarından meydana getirilmiş taş temeller karşımıza çıkar. Diğerlerinde olduğu gibi bu evrede de duvarların üst yapısı hakkında elde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu evre yapılarının ölçüleri ikinci evre yapılarına oranla daha küçüktür genişlikleri 7-12 m. arasında, uzunlukları ise 15 m. 22 m. arasında değişir. Plan özellikleri belirgin iki ana yapı karşımıza çıkar. Alanın merkezinde yer alan bu yapılarda ikinci evre yapıları gibi depolama amaçlı kullanılmış çok odalı binalardan meydana gelmektedir.

Üçüncü evre yapılarının doğuda, nehir kenarında yer alan kalıntıları bu dönemde burada bir nehir rıhtımının varlığını düşündürmektedir. Ancak bu bölümdeki duvarlar önemli ölçüde tahrip edildiği için kalıntıları tam olarak tanımlamak mümkün olamamıştır. Rıhtım olması muhtemel bu duvarlar ile bu evrenin depo yapıları arasında oldukça düzgün taş bir döşemenin izleri görülmektedir. Özellikle planda E8, E9'un bulunduğu alanlarda daha iyi korunmuştur. Düzgün, büyük plaka taşlar kullanılarak bu döşeme oluşturulmuştur (figür 19). Nehirle paralel uzanan bu döşeme 4 m. genişliğindedir. Döşemenin doğusu ve batısı kaldırım taşlarıyla sınırlandırılmıştır.

Üçüncü evre yapıları çok büyük bir sel felaketi ile son bulmuştur. Eldeki arkeolojik veriler, M.S. IV. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelmiş olması muhtemel bir sel felaketinin neticesinde, III. evre yapılarının tamamı yıkılmış ve akabinde bütün bu alan, Billaios Nehri'nin getirdiği sedimantasyonla keşfedildiği 2009 yılına kadar kalın bir mil tabakası altında örtülü kalmıştır.

V. b. Buluntular

Seramik: Gökçebey Üçburgu *emporionunda* yürütülen arkeolojik çalışmalar sırasında çok sayıda arkeolojik bulgu ve buluntu ile karşılaşmıştır. Bütün buluntuların ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği oldukça kapsamlı ayrı bir yayın, kazı ekibi tarafından yayına hazırlanmaktadır. Burada sadece belli başlı buluntular hakkında genel değerlendirmeler sunulacaktır. Üçburgu sitindeki buluntular arasında seramikler oldukça belirleyicidir. Seramik buluntularının çok önemli bir bölümünü ise *amphora* parçaları oluşturmaktadır. Depo

mekanlarında özellikle yoğunlaşan *amphoralar* üzerinde yapılan ilk değerlendirmelere göre lokal üretimlerle birlikte Karadeniz ve Ege menşeli üretimler bolca görülmektedir (figür 20). M.Ö. I. yüzyıldan M.S. IV. yüzyıl. sonlarına kadar uzanan geniş bir zaman dilimi *amphoralarda* izlenmektedir. Bununla birlikte kaba mutfak kapları, sürahiler, *skyphos* ve *kantharos* gibi içki kapları da çok bol sayıda karşımıza çıkar. Özellikle nehir yakınında yer alan yapılarda daha bol miktarda karşımıza çıkan *terra sigillata* ve kırmızı astarlı Roma seramikleri dikkat çekicidir. Yaklaşık 270 parça ince, kırmızı astarlı Roma seramiği sit üzerinden toplanmıştır (figür 21).³²

Çok kaliteli işçilikli bu seramik parçaları arasında *Pontic Sigillata* olarak adlandırdığımız yerel üretimlerle birlikte *African Red Slip Ware*, *Doğu Sigillataları B* ve *Thin Walled Ware* tipi seramiklerde bulunmaktadır. Bununla birlikte aynı tipteki seramikler, Tieion antik tiyatrosu çevresinde yürütülen kazılarda da ortaya çıkarılmıştı.³³ Karadeniz Havzası çevresinde yerel seramiklerle ithal seramikler, birbirine çok benzemekte bu nedenle de bu iki tip karıştırılmaktadır. Kökenlerinin belirlenmesi ise genellikle karmaşıktır. Seramikler genellikle aynı morfolojik özellikleri taşırlar, kökeninin belirlenmesi ise ancak hamur üzerinde ileri düzeyde bir araştırma yapıldığı takdirde ortaya çıkarılabilir. Oysa, bu farkın belirlenmesi için genellikle ileri düzeyde kimyasal ve petrokimyasal analizler gerektirmektedir.³⁴

Sit çevresinde yürütülen araştırmalar sırasında *emporionun* yaklaşık 500 m. Kadar güneyinde, nehrin batı yakasında parçalanmış halde bir seramik fırınının kalıntılarına da rastlanılmıştır. Ancak bu fırın daha sonra burada bulunan ve ırmağın getirdiği kum ve çakılların ticaretini yapan bir firmanın iş makineleri tarafından ne yazık ki tahrip edilmiştir. Bu fırın, Billaios Nehri'nin özellikle Üçburgu çevresinde yoğunlaşan kil yataklarının çevresinde lokal bir üretim olduğunu göstermekteydi. Ancak bu fırında bir kazı çalışması söz konusu tahribattan dolayı gerçekleştirilememiştir.

Sikke: Üçburgu'da çok sayıda sikke buluntusu ele geçirilmiştir. Bunlardan 2012-2013 yılı çalışmalarında bulunan 167 sikke kayıt altına alınabilmiştir (figür 22). Söz konusu sikkelerden Augustus, Domitianus(3), Nerva, Traianus, Hadrianus(3) adına basılmış gümüş *denariuslar* ile Gordianus adına basılmış *Antonianiler* dışındakiler bronzdandır. Buluntular arasında yer alan ve M.Ö. I. yüzyıla tarihlenen Amisos ve Pessinus darbi iki otonom bronz ve yukarıda bahsi geçen gümüş *denarius* dışında kalan sikkeler Roma eyalet darbidir. Sikkelerin çok önemli bir bölümü Tieion darplıdır. Bununla birlikte sitte Amastris, Herakleia Pontika, Midaem kenti tarafından darp ettirilmiş sikkeler de bulunmaktadır.³⁵ Tüm eyalet darplarının %70'ini

³²Fontana-Yılmaz 2015a, 427.

³³Fontana-Yılmaz 2015b, 306.

³⁴Fontana-Yılmaz 2015b, 306.

³⁵Lenger-Atasoy 2015, 382-383.

Tieion sikkelerinin oluşturuyor olması Üçburgu *emporionunun* Tieion *territoriumu* içerisinde kaldığını göstermektedir.³⁶ Gökçebey Üçburgu'da bulunan sikkeler, özellikle M.S. I. yüzyılın ortalarından M.S. III. yüzyıl ortalarına kadar yoğunluk gösterir. En fazla sikke yoğunluğu M.S. II. ve III. yüzyıllarda görülür. Üçburgu *emporionun* en aktif kullanıldığı dönem bu dönemdir. Bununla birlikte az sayıda M.S. IV. yüzyıla tarihlendirilen sikke bulunmuştur. Bu az sayıdaki Geç Roma sikkesi, M.S. IV. yüzyılın sonlarına doğru Gökçebey Üçburgu *emporionun* önemini yitirmeye başladığı ve Tieion ekonomisinin bu dönemde düşüşe geçtiği şeklinde yorumlanabilir. Yüzeyde yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında Erken Bizans Dönemlerine tarihlendirilen birkaç sikke de bulunmuştur. Olasılıkla Roma Dönemi kullanımının sona ermesinden sonra da burası Tieion ile ulaşımın pratik bir yolu olarak değerlendirilmiş ve önceki dönemlerdeki kadar olmasa bile bu lokasyonun kullanılmasına devam edilmiştir. Günümüzde dahi bu mevkiinin adı "Kayıkbaşı" olarak bilinmekte olup, 1960'lı yıllara kadar nehir taşımacılığında aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Kurşun Ağırlıklar: Gökçebey Üçburgu *emporionunun* en önemli buluntuları arasında nehir kenarında, II. evreye ait idari binanın kısmen su altında bulunan bir mekanında rastlanılan Roma Dönemi kurşun kantar ağırlıkları sayılabilir. Çeşitli tip ve ölçülerde bulunan bu kurşun ağırlıklardan iki tanesi 2009 yılındaki yüzey araştırmaları sırasında ortaya çıkarılmış, diğer üç tanesi ise kaçakçılar tarafından yakınlardaki bir özel müzeye satılmıştır. 2012 yılında da kazılar sırasında E7 plan karesi içerisinde yer alan başka bir mekanda bir kurşun ağırlık daha bulunmuştur(figür 23).

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bu yazıtlı kurşun ticari ağırlıklar, kentteki hem sosyo-ekonomik ve siyasi hayatın hem de dinsel inanışların anlaşılmasına yönelik önemli belgeler olarak karşımıza çıkarlar. Tieion kentine özgü şekilde yapılmış bu ağırlıkların üzerinde Zeus, Dionysos ve Hermes gibi tanrılar ile yine ticareti simgeleyen çan, kantar, balta ve *kerykeion* betimlerine rastlanılır. Üzerlerindeki yazılardan söz konusu ağırlıkların, kentin *boule* ve *demos* meclislerinin ve o dönemki kent yöneticisinin denetiminde üretildiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu da, kentin siyasi ve ekonomik yapısının ve yaşamının anlaşılmasına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.³⁷ Burada bulunan kurşun ağırlıklar, $\frac{1}{2}$ *Mina*, 1 *Mina* ve 10 *Minae* olmak üzere üç ağırlık ölçüsündedir.³⁸ Bu ölçüler, günümüz ağırlık birimleri olarak 210gr., 440gr. 4900 gr.lık ölçülere tekamül etmektedir.

Ayrıca Üçburgu *Emporionunda* çeşitli bronz silahlar ile Roma Dönemi *ballistasına* ait mırak ucu, bronz olta uçları, kandiller, figürün parçaları gibi çok sayıda eser ortaya

³⁶ Lenger-Atasoy 2015, 383.

³⁷ Atasoy-Yıldırım 2012; Öztürk 2012, 91; Öztürk 2013a, 150; Öztürk 2013b, 491 vd.; Öztürk 2015a, 78.

³⁸ Öztürk 2015b, 86-87.

çıkarılmıştır (figür 24). Buluntular arasında birisi oldukça dikkat çeker: Phryg Dönemi'ne (M.Ö. 8-7. yüzyıllar) tarihlendirilen bronz bir *fibula* sitte ortaya çıkarılan en ilginç eserdir. M.Ö. 8 - 7. yüzyıllarda Phryglerin bölgenin iç kısımlarındaki varlıkları ile ilgili çok sayıda bulgu söz konusudur. Bu yüzden burada bir Phryg *fibulasının* yapılan bir sondaj sırasında bulunması şaşırtıcı değildir. Tieion'da son yıllarda yürütülen kazı çalışmaları sırasında çok sayıda Gri Mal olarak adlandırılan ve önemli bir bölümü Phryg kültürü ile bağlantılı seramik parçaları bulunmuştur. Bununla birlikte Gökçebey'de bulunan Çanakçılar Özel Müzesi envanterine geçtiğimiz yıllarda giren 25cm çapında, 6cm. yüksekliğindeki *omphaloslu* bronz bir kap da Gökçebey'e çok yakın bir tümülüste yapılan kaçak kazılar sırasında bulunmuştur. Bu kap, ikonographik açıdan M.Ö. 8-7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.³⁹ Gökçebey'in 50km. kadar güneydoğusunda, Safranbolu'da bulunan ve M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen Büyük Göztepe tümülüsünde de çok sayıda Phryg seramiği parçası ortaya çıkarılmıştır.⁴⁰ Ayrıca Safranbolu çevresindeki kaya mezarlarının birçoğunda Phryg etkileri görülebilmektedir.⁴¹ Bölgede çok yoğun bir Phryg varlığından kolaylıkla söz edilebilmektedir.

Ancak bütün bu buluntular, ayrı bir çalışmanın konusudurlar. Yukarılarda da söz ettiğimiz üzere, Gökçebey Üçburgu *emporionu* üzerine kazı ekibi tarafından kapsamlı bir yayın çalışması hali hazırda yürütülmektedir.

VI. Değerlendirme

Eldeki mimari kalıntılar ve kazılar sonucunda elde edilen arkeolojik verilerden Gökçebey Üçburgu *emporionunun* özenle seçilmiş, stratejik bir mevki olduğu sonucu çıkmaktadır. Şöyle ki; *emporion*, Billaios ve Ladon nehirlerinin birleşerek akarsu debisinin yükselmeye başladığı bir noktada kurulmuştur. Böylece sadece belirli mevsimlerde değil, neredeyse tüm iklim dönemlerinde ticari mal sevkiyatının rahatlıkla yürütülebilmesi sağlanmıştır. Konumundan dolayı sadece suyollarının değil kara yollarının da kesiştiği bir nokta üstünde yer almasından dolayı önemi daha da artmıştır. Dahası çevresinde oluşabilecek siyasi bir kargaşa ya da vuku bulacak saldırılara karşı, hemen yakınında bir Roma Dönemi yapısı olan Bodaç Kalesi yer almakta ve burayı dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı korumaktaydı. Bununla birlikte Tieion'un yaklaşık 30 km. kadar güneyinde yer alan bu *emporion*, Tieion antik kenti *territoriumunun* antik çağdaki sınırlarının genişliğini bize göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

³⁹ Muscarella 1971, 49. Pl. IV, fig. 9.

⁴⁰ Yıldırım 2019.

⁴¹ Von Gall, 1966, 73-82; Johnson, 2010, 353; Vassileva, 2012, 145; Vassileva 2015, 93-94; Yıldırım 2018, 1307.

Karadeniz Bölgesi'nde bu boyutta bir ticari nehir limanı ve *emporion* izine günümüze kadar rastlanılmamış olmakla birlikte, gerek antik kaynaklar gerekse de yapılan araştırmalar, göstermektedir ki; Helen Koloni hareketlerinin başlaması ile birlikte bölgede gelişen ticaret, nehirlerin etkin bir biçimde taşımacılıkta kullanılmasına neden olmuştur. Karadeniz'in Türkiye kıyısında yer alan birçok önemli antik kent, nehirlerle ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağlantılı olmalıydılar.

Ülkemizde son yıllarda Yukarı Mezopotamya'da, Dicle (Tigris) Nehri üzerinde, Çattepe adındaki bir höyükte yürütülen arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkarılan ve Roma dönemine tarihlendirilen bir nehir limanı daha bulunmaktadır. Roma Dönemi'nde yoğun bir şekilde kullanım gören bu limanın sadece Tigris ile sınırlı olmadığı kaynaklardan bilinmektedir. Roma, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde gerek Tigris'in gerekse de Fırat Nehri'nin (Euphrates) taşımacılıkta kullanıldığını kaynaklar belirtmektedir.⁴²

Geçtiğimiz yıllarda bir diğer önemli nehir limanı ise Trakya'da, Bulgaristan'da ortaya çıkarılmıştır. Meriç (Hebros) Nehri kıyısında, Pistiros'da bulunan bu liman Hebros'un antik dönemlerde üstlendiği rol hakkında bizlere önemli bilgiler sunmuştur. Hebros Nehri, Tuna'dan sonra Balkan Yarımadasında dolayısıyla da Trakya'daki en uzun nehirdir. Genişliği Kuzey Ege dünyasındaki diğer bütün nehirlerden fazladır.⁴³ Hebros Nehri, 18. yüzyıla kadar seyrüsefere açıktı ve bu yolla Balkanlar ile Karadeniz'e rahatlıkla ulaşılabilirdi. Herodotos (Historia VII, 58-59), Meriç Nehri'nin önemli bir bölümünün deniz ulaşımına uygun olduğunu belirtir. Özellikle Hadrianopolis ile Ainos arasında adeta bir su yolu şeklindedir. Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne dökülen ağzında bir liman kenti olan Ainos bulunmaktadır. Ainos'un konumu Orta Çağ boyunca stratejik önemini yitirmeden devam ettirmesini sağlamıştır. Böyle bir konum, limana gelen malları iç bölgelere, antik çağda her zaman en ucuz ve en etkili su taşımacılığı ile ulaştırmak için çok elverişliydi.⁴⁴ Hebros hattı üzerinde yer alan Edirne'nin (Hadrianopolis) Roma Çağı'nda imparatorlar Antoninus Pius, Septimus Severus ve karısı Julia Domna ile İmparator Commodus Dönemlerine tarihlendirilen sikkelerinin arka yüzleri üzerlerinde görülen gemi tasvirleri ve nehir tanrıları, bu bilgileri doğrular niteliktedir. Tarih boyunca Balkanların ve Trakya'nın ithalat ve ihracatını üstlenmiş olan Meriç Nehri, alüvyon sürükleyerek ağzını doldurunca bu suyunun Ege çıkışındaki limanlar kullanılamaz duruma gelmiştir.⁴⁵ Meriç nehri üzerinde bulunan limanlardan günümüze sadece Bulgaristan'da bulunan Pistiros *emporionunun*

⁴²Sağlamtimur 2012, 72-75; Sağlamtimur 2014, 34-38.

⁴³De Boer 2002, 450.

⁴⁴Casson 2002, 144.

⁴⁵Başaran 2007, 64-65.

limanı gelebilmiştir. Pistiros'da ortaya çıkarılan nehir limanı Hebros Nehri'nin Balkanlar, Ege Dünyası ve Karadeniz için oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁶

Yukarıda verilen örneklerle birlikte Gökçebey Üçburgu'da ortaya çıkarılan nehir limanı, elde edilen arkeolojik verilerin ışığında M.Ö. 1. yüzyıldan, M.S. 4. yüzyılın sonlarına kadar bölge ticaretini şekillendiren bir istasyon vazifesi görmüştür. Gerçi sitte yapılan bir test sondajı sırasında bulunan ve Phryg Dönemi'ne tarihlendirilen bronz bir fibula, bu yerin Phryg Dönemi'nde de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bunu kanıtlayabilecek verilere ulaşamamıştır.

Roma Dönemi'nde çevrede bulunan diğer antik kentler ve yerleşimler arasında yürütülen oldukça yoğun bir ticari faaliyet söz konusudur. Elde edilen *amphora*, sikke vb. arkeolojik materyalin yoğunluğu bu sitin Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Billaios Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerin hemen yakınında Tieion antik kenti limanının yer alması, iç bölgelerle yürütülen nehir ticaretinin kolayca bütün bölge geneline yayılabildiğini ve iç bölge kentlerinin ürünlerinin dış pazara ulaştırılması amacıyla Tieion limanını kullandıklarını düşündürmektedir.

Üçburgu *Emporionu*'nun 2014 yılında meydana gelen bir selden çok büyük şekilde etkilenmesi, alanda yapılacak arkeolojik çalışmaların sona ermesine neden olmuştur. Ne yazık ki Karadeniz'deki bulunmuş tek örnek olan bu alan, üzerinde yeterli bir araştırma yapılamadan ortadan kaybolmuştur. Karadeniz'e dökülen nehirlerde yürütülecek kapsamlı arkeolojik araştırmalar ile bölgedeki nehir ticareti hakkında daha sağlıklı verilere ulaşılması mümkün olacaktır.

⁴⁶ Bouzek - Domaradzki - Archibald 1996, 221 - 222; Archibald 2002, 309; Tsetskhladze 2000, 233 - 246.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, William. Francis. *Travel and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia I*, London. 1842.
- Altınoluk, Zeynep. Sencan. (2005) *Sikkelerin Işığında Küçük Asya'da Irmak Tanrıları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.
- Altınoluk, Zeynep. Sencan. *Eskiçağ'da Irmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, İstanbul: 2010.
- Anderson, William. "Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios", *Anatolia Antiqua* 18 (2009): 265-277.
- Archibald, Zosimos. "A River Port and Emporion in Central Bulgaria: An interim report on the British project at Vetren". *Annual of the British School at Athens* 97, Athens, (2002): 309-351.
- Arslan, Melih. "Bithynia Bölgesi Şehir Sikkeleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*, Ankara, (1997): 101-139.
- Atasoy, Sümer. "Zonguldak-Filyos (Tios / Tieion / Tion / Tianos / Tieum) Kurtarma Kazısı", in Delemen, İnci – Çokay-Kepce, Sedef – Özdizbay, Aşkın. – Turak, Özgür. (ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, İstanbul, 91-97, 2008.
- Atasoy, Sümer. – Yıldırım, Şahin. "Filyos – Tios 2009 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32/4, Ankara, 1-16. 2011.
- Avcı, Sedat. "Aşağı Filyos Havzasının Planlama Sorunlarına Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Coğrafya Dergisi* 32, İstanbul, (1997): 301-316.
- Avcı, Sedat. "Filyos Çayı Havzasında (Karabük-Filyos arası) Mekansal Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri", *Türk Coğrafya Dergisi* 33, İstanbul, (1998): 447-487.
- Başaran, Sait. "Ainos (Enez)", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı 3, Edirne, (2007): 58-66.
- Bean, George. Tios, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, 4593. 1976.
- Belke, Klaus. "Paphlagonien und Honorias", *TIB* 9, Wien: 1996.
- Bouzek, Jan - Domaradski, Mieczysław - Archibald, Zofia Halina. *Pistiros I: Excavation and Studies*. Charles University, Prag: 1996.
- Büyüksalih, İsmail - Akçın, Hakan - Sefercik, Umut Güneş – Karakış, Serkan - Marangoz, Aycan. Murat. "Batı Karadeniz Sahil Bölgesindeki Filyos Nehri ve Deltasındaki Değişimlerin Zamansal CBS ile İncelenmesi". *Ege Coğrafi Bilgi Sistemleri Çalıştayı*, İzmir: 1-8. 2005.
- Casson, Lionel. "Harbour and River Boats of Ancient Rome". *The Journal of Roman Studies*, Vol. 55, No. 1/2, Parts 1 and 2, (1965) 31-39.
- Casson, Lionel. *Ships and Seamanhip in the Ancient World*, JHU Press, Baltimore. 1995.

Casson, Lionel. *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, İstanbul. 2002.

De Boer, Jan. G. "Roman boats from a small river harbour at Pommeroeul", Belgium, in du Plat Taylor- Cleere, H. (ed.), *Roman shipping and trade: Britain and the Rhine provinces*, Hertford, 22-30. 1978.

De Boer, Jan. G. "Notes a Bronze Age Metal-Road to Eastern Thrace?", *Ancient West and East*, Vol. I, Brill-Leiden, (2002): 443-460.

De Boer, Jan. G. "River Trade in Eastern and Central Thrace from the Bronze Age till the Hellenistic Period", *Eirene XLVI*, (2010): 176-189.

De Weerd M. D. Ships of the Roman period at Zwammerdam/Nigrum Pullum, Germania Inferior, in du Plat Taylor- Cleere, H. (ed.), *Roman shipping and trade: Britain and the Rhine provinces*, Hertford, (1978): 15-21.

Duncan-Jones, Richard. *The Economy of the Roman empire*, Cambridge. 1974.

Fontana-Yılmaz, Sylvie. (2015a) "Gökçebey-Üçburgu Kırmızı Astarlı İnce Roma Seramiği". in Atasoy, Sümer. - Yıldırım, Şahin. (ed.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Zonguldak, 426-463.

Fontana-Yılmaz, Sylvie. "Tios Kırmızı Astarlı İnce Roma Seramiği", in Atasoy, Sümer. - Yıldırım, Şahin. (ed.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Zonguldak, 306-351, 2015b.

Freitag, Klaus. "Die schiffbaren Flüsse im antiken Griechenland", *Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgechichte Bd. XVII.1*, (1998): 78-89.

Giacchero, Marta. *Edictum Diocletiani et Collegarum de Pretiis Rerum Venalium in Integrum fere Restitutum e Latinis Graecisque Fragmentis*. Genoa. 1974.

Greene, Kevin. *The Archaeology of the Roman Economy*, London, 1986.

Heinzelmann, Michael – Martin, Archer. "Riverport, navalia and harbour Temple at Ostia: new results of a DAI-AAR Project", *Journal of Roman Archaeology*, 15, (2002): 5-19.

Heitland, William. E. *The Roman Republic*, Cambridge. 1909.

Hirschfeld, Gustav. *Aus dem Orient*, Berlin. 1897.

Johnson, Peri. "Landscapes of Achaemenid Paflagonya", *Unpublished Phd Thesis, University of Pennsylvania*. 2010.

Karağuz, Güngör. "2005 Yılı Devrek-Gökçebey (Tefen) Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24/1, (2006): 327-340.

Karağuz, Güngör. "Çaycuma, Gökçebey (Tefen) ve Devrek İlçeleri Yüzey Araştırması 2007", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26/1, (2008): 105-116.

Karauğuz, Güngör – Akış, Ayhan – Kunt, Halil İbrahim. *Zonguldak Bölgesi Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları: Arkeolojik Yerleşmeler, Kalıntılar, Buluntular ile Kdz. Ereğli ve Amasra Arkeoloji Müzesi'nden Bazı Eserler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.

Karauğuz, Güngör – Özcan, A. *Eskiçağda Zonguldak Bölgesi ve Çevresi*, Konya. 2010.

Küçükali, Serhat. "Forecasting the River Discharge, Thermal and Sediment Load Characteristics: A Case Study for Filyos River", *15th River Flow Conference*, Çeşme, Vol. 3, (2008): 1975-1981.

Lenger, Savaş Dinçer - Atasoy, Sümer. Tios Kazılarında Bulunan Sikkeler, in Atasoy, S. - Yıldırım, Ş. (eds.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006 - 2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Zonguldak: 306-351, 2015.

Marek, Christian. *Stadt, Ara und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen, 1993.

Marek, Christian. *Pontus et Bithynia – Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Mainz, 2003.

Muscarella, Oscar. White. "Ancient Safety Pins", *Expedition Magazine* 6.2, Penn Museum, Philadelphia, (1964): 34-40.

Öztürk, Bülent. "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti", *Arkeoloji Sanat Dergisi* 128, İstanbul, (2008): 63-78.

Öztürk, Bülent. *Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Öztürk, Bülent. "The History of Tieion/Tios (Eastern Bithynia) in the light of Inscriptions", in Manoledakis, M. (ed.), *Exploring the Hospitable Sea. Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity held in Thessaloniki*, 21-23 September 2012, Oxford, 147-164, 2013a.

Öztürk, Bülent. "Tios/Tieion (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları (Epigraphical Researches of Tios/Tieion and Historical Results)", in N. Türker - G. Köroğlu - Ö. Deniz (ed.), *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildirileri*, Karabük: 485-504, (2013b).

Öztürk, Bülent. "2007-2012 Yılları Tios Kenti Epigrafik Çalışmaları", in Atasoy, Sümer - Yıldırım, Şahin (eds.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Zonguldak: 72-80, 2015a.

Öztürk, Bülent. "2007-2012 Tios Kazılarında ve Çevresinde Bulunan Yazıtlar, in Atasoy, Sümer - Yıldırım, Şahin (eds.)", *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Zonguldak, 81-110, 2015b.

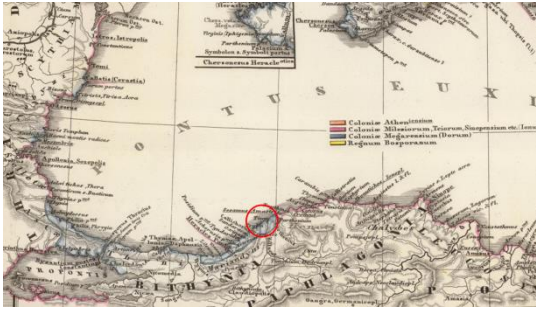
- Öztürk, Bülent. "Two new Milestones from Tios -Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum", *Philia*, International Journal of Ancient Mediterranean Studies 2, (2016): 83-91.
- Robert, J. *Etudes Anatoliennes*, Paris, 266-300, 1937.
- Robert, Louie. "Documents d'Asie Mineure", *BCH* 101, (1977): 43-132.
- Robert, Louie. *A Travers L'Asie Mineure*, Athens. 1980.
- Ruge, W. "Tieion", *RE VI A1*, (1936): 856-862.
- Sağlamtimur, Haluk. "Çatıtepe", in Çilingiroğlu, Altan. – Mercangöz, Zeynep. – Polat, Gürcan. (ed.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir: 65-76. 2012.
- Sağlamtimur, Haluk. "Dicle Kıyısında Geç Roma Dönemine Tarihlenen Bir Kale ve Nehir Limanı", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, (2014-2), 8-25.
- Şahin, Eda - Uyar, Sadi. "Ein neues Bleige wicht aus dem Territorium von Tios in Ost bithynien", *Gephyra*6, (2009): 137-148.
- Şahin, Eda. – Uyar, Sadi. "Tios Territoryu'ndan (Doğu Bithynia) Yeni Bir Kurşun Ağırlık", *Eskiçağ Yazıları 3 - Akron 3*, İstanbul, (2012): 157-174.
- Tsetschladze, Gocha. "Pistiros in the system of Pontic Emporia (Greek Trading and Craft Settlements in the Hinterland of the Northern and Eastern Black Sea and Elsewhere", in Domaradski, M. (ed.), *Pistiros et Thasos*, Opole, 233-246, 2000.
- Tsetschladze, Gocha. Tieion, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 963-964, 2004.
- Uyar, Sadi. "Gökçebey/Tefen'den (Zonguldak) Yeni Kurşun Ağırlıklar", in Şahin, Eda – Takmer, Burak. – Onur, Fatih. (ed.) *Eskiçağ Yazıları 3 - Akron 3*, İstanbul, 187-199. 2012.
- Vassileva, Maya. "The Rock-Cut Monuments Of Phrygia, Paflagonya and Thrace: A Comparative Overview". In: Tsetschladze, G. R. (ed.) *The Black Sea, Paflagonya, Pontus and Phrygia in Antiquity, Aspects of archaeology and ancient history*, *BAR International Series* 2432: 243-252, (Oxford). 2012.
- Vassileva, Maya. "Phrygia and the southern Black Sea littoral". In Tsetschladze, G.R., Avram, A. and Hargrave, J.F. (ed.) *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)* (Oxford), 91-96. 2015.
- Von Gall, Hubertus. "Die Paphlagonischen Felsgräber; eine Studie zur kleinasiatischen Kunst geschichte". *Istanbuler Mitteilungen*, (Tübingen). 1966.
- Yıldırım, Şahin. "Gökbel Köyü Hamas Kırantı Tümülüsü", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 2, (2018): 1295-1319.
- Yıldırım, Şahin. A Great Tumulus from Paphlagonia. In (Eds.) Tsetschladze, Gocha. R. and Atasoy, Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity Select

papers from the third international conference 'The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast', 27-29 October 2017, Tekkeköy, Samsun. 226-243, 2019.

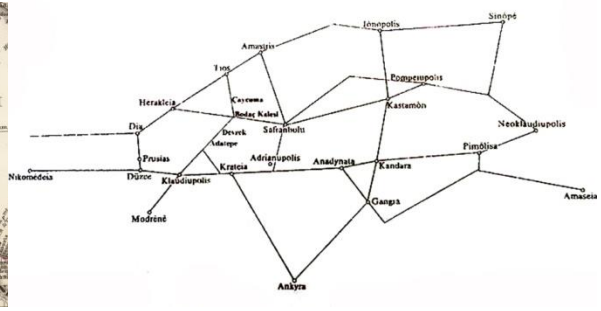
Young, Rodney. The Gordion Tomb, *Expedition Magazine* 1(1), PennMuseum, Philadelphia, 3-13. 1958.

Figür 1: Gökçebey Üçburgu'da ortaya çıkarılan emporionun Google Earth görüntüsü.

Figür 2: Tiejion antik kentinin konumunu gösterir harita(Merz-Menke, 1865 B).

Figür 3: Tiejion çevresinde bulunan antik ulaşım ağı.

Figür 4: Billaios Nehri deltası.

Figür 5: Üçburgu'da bulunan Roma Dönemi mil taşı. Figür 6: Gökçebey tren istasyonunda bulunan Roma Dönemi sütun başlıklarından birisi.

Figür 7: Bodaç Kalesi ve Billaios Nehri. Figür 8: Gökçebey Üçburgu emporionunun kalıntılarını gösterir hava fotoğrafı.

Figür 9: Üçburgu'da bulunan Grekçe yazıt.

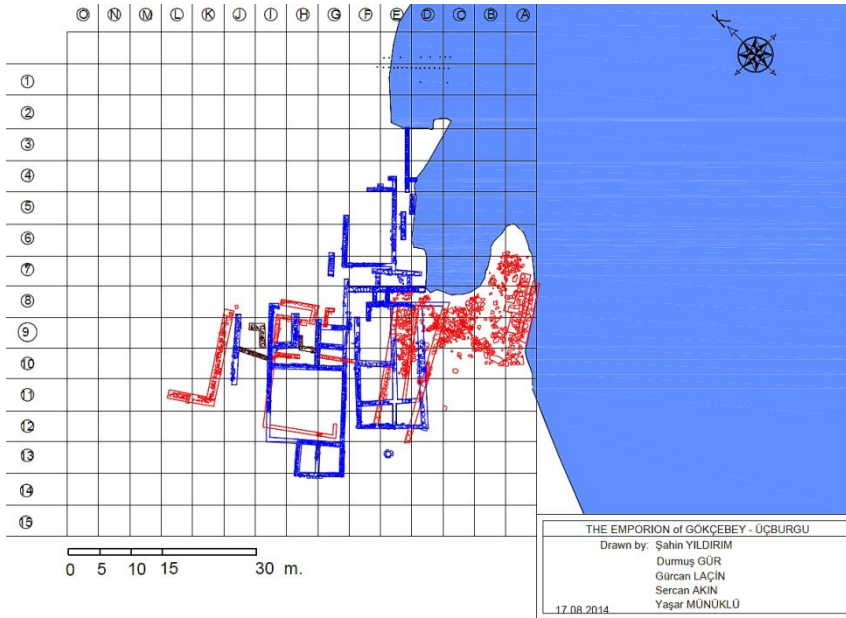
Figür 10: Gökçebey Üçburgu'da ortaya çıkarılan Roma Dönemi'ne ait iskele kalıntıları.

Figür 11: I. evre yapılarından bir görünüm. Figür 12: Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen II. evre yapıları.

Figür 13: II. evre'ye ait depo binasından bir görünüm. Figür 14: E13-F13 plan karelerinde bulunan ocak kalıntısı.

Figür 15: Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen II. evre yapıları ve sitin merkezinde yer alan mavi renkle gösterilmiş depo binaları.

Figür 16-17: Defineciler tarafından tahrip edilen gümrükleme binası olduğu düşünülen yapı.

Figür 18: Gökçebey Üçburgu emporionunun III. evre yapıları.

Figür 19: Nehir kenarında bulunan döşeme kalıntısı.

Figür 20: M.S. I. yüzyıl Ege üretimi Dressel 24 amphorası ile : M.S. III. yüzyıl Kuzey Karadeniz üretimi (Mirmekion tipi?) amphora.

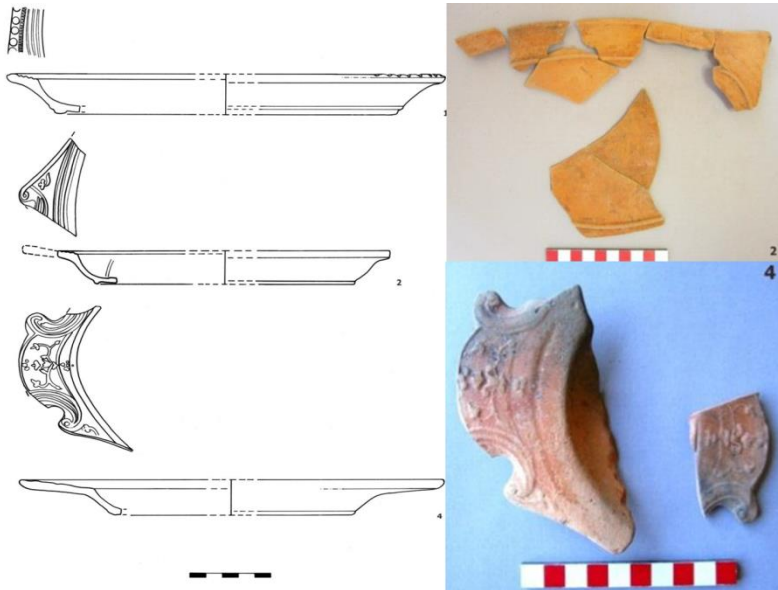

Figure 21: Gökçebey Üçburgu'da bulunan Pontik Sigillata örnekleri (Fontana-Yılmaz 2015, 459. Pl. 7).

Figür 22: Gökçebey Üçburgu emporionunda bulunan Roma İmparatorluk ve eyalet sikkelerinden örnekler.

Figür 23: Kazılar sırasında bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen kurşun ağırlıklar.

Figür 24: Gökçebey Üçburgu’da bulunan küçük buluntu örnekleri.

ÇAĞDAŞ SANATLARDA “DOĞA” EKSENİNDE MEKÂNA ÖZGÜ MÜDAHALELER

Doç. Dr. Zeliha KAYAHAN *

Doç. Dr. Naile ÇEVİK**

Öz: Sanatsal süreçler göz önüne alındığında sanatçı üretimlerinin, salt düşünsel bir sürecin nedeni ya da sonucu biçiminde gelişmediği ve toplumu/toplumsal olayları oluşturan sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik gelişme/değişmelerinde bir yansıması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü bireysel üretim sürecini en derinden yaşayan herhangi bir sanatçı bile içinde yaşadığı toplumun sorunlarına ya da çözüm önerilerine duyarsız kalamamıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman sanatın her alanında olduğu gibi plastik sanatların da her alanı içinde doğduğu/geliştiği ya da gerilediği koşullardan bağımsız olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu anlamda günümüz sanatı da küreselleşen dünyanın aşırı endüstrileşmesinin ve nüfus patlamasının bir sonucu olarak doğa ve çevre sorunları yüz yüze kalmaktadır. Bu sorunlar ne yazık ki uzun zaman içinde oluşan ancak artık alarm seviyesine ulaşan problem yığınları biçiminde karşımızda durmaktadır. Elbette toplum dinamiklerinden bağımsız değerlendirilemeyen sanatçı üretimleri de daha çok çevre üzerine odaklanan endişelerin ve çatışmaların yaşandığı bir sorunsala dikkat çekmektedir.

Çağdaş sanat dinamikleri açısından değerlendirildiği zaman çevre ve doğa odağında çalışan sanatçıların yaşadıkları çevreyi ya da yaşanılmak istenen çevreyi anlamlandırmak üzere biçimlendirdikleri yeni mekanlar ve bu mekanlara yaptıkları müdahaleler Hans Haacke, Richard Long ve Robert Smithson özelinde ele alınmış ve bu sanatçıların doğa ekseninde yaptıkları üretimler mekana özgü müdahale bağlamında sorgulanarak seçilmiş yapıtları üzerinden okumalarla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Çağdaş Sanat, Doğa, Çevre, Mekan.

ON THE AXIS OF DA NATURE DA IN CONTEMPORARY ARTS SPACE SPECIFIC INTERVENTIONS

Abstract: When artistic processes are taken into consideration, it is possible that artist productions do not develop in the form of there a son or result of a purely intellectual process and can be evaluated as a reflection of the social, cultural, economic, political and technological developments / changes that makeup the society/ social events. Because even any artist who has been deeply involved in the individual production process has not been insensitive to the problems or solutions of the society in which he lives. From this point of view, as in all fields of art, it is not possible to evaluate plastic arts independently of the conditions in which they are born / developed or regressed. In this sense, today's art is facing the problems of nature and environment as a result of the excessive industrialization and population explosion of the globalizing world. Unfortunately, these problems

*Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü.

**Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü.

occur in the form of problem clusters that occur over a long period of time but are no longer reaching the alarm level. Of course, artist productions, which can not be evaluated independently of the dynamics of the society, also draw attention to a problem in which concerns and conflicts focus on the environment.

When evaluated in terms of contemporary art dynamics, the artists who work in the focus of environment and nature, and the new spaces they shape in order to make sense of the environment or the environment they want to live in, and the interventions are handled by Hans Haacke, Richard Long and Robert Smithson, in the context of the selected Works were evaluated with readings.

Keywords: Greek Mythology, Mythology, Myth, Story, Punishment

Giriş

“Çağdaş sanat olarak tanımlanan ve günümüz sanatını da kapsayan sanat, temelini 1960’larda ortaya çıkan sanat anlayışlarından alır. 1960’larda bambaşka görünümlere bürünen sanat hızla gelişen teknolojiyi kullanmaktan sakınmamış ve günümüzde izleyicinin karşısına olmadık şekillerde çıkarak adeta daha şaşırtıcı ve düşündürücü olmak için enerji harcayan bir dinamiğe dönüşmüştür” (Bulut, 2014, 119). Yaşamla paralel gelişim gösteren sanat, çağın değişen dinamikleri ve koşulları doğrultusunda daha geneli kapsayan akımlardan (-izmlerden) küçük gruplara odaklanan hareketlere dönüşen ve gittikçe bireyselleşen tutumuyla hayatla iç içe geçer bir duruma gelmiştir. İzleyicinin sanat eserine dahil olduğu ilişkisel sanat gibi akımlar sanat kavramına dair kuralların sınırlarını esnetmiş ve izleyicilere yeni pencereler açmıştır. Gelişen endüstri ve teknolojinin insan yaşamına yararlarının karşısında zararlarının da olduğu tartışmasız bir gerçektir. Yaşam süresinin uzaması ve artan nüfus sorunları ile ortaya çıkan kaynakların azalması ve/veya tükenmesi durumu yaşamsal problemlerin yanı sıra enerji problemleri de gündeme getirmektedir. Küresel ölçekte ortaya çıkan bu ve bunun gibi problemler doğa ve doğal kaynakların ekseninde ciddi tahribatlara da yol açmıştır. Sanatçı üretimleri bu noktada doğa ve çevre eksenine yönelmiştir. Bu yöneliş günümüzde de sanatçı, izleyici ve sanat nesnesi arasındaki dinamiklerin kurgulanması, işleyişi ve sürdürülebilirliği üzerinde doğayı merkeze alan yeni düşünce olanaklarını sunmaktadır.

2. Doğa Ekseninde Sanat ve Sanatçı

İnsan yaşamak için doğa ile ilişki kurmak zorundadır. Çünkü doğa “beslenme barınma ve bir “anne” rolünde insan varlığının yerini bulmasına ve anlamasına yardımcı olan onun ayrılmaz bir parçasıdır”(Aydın ve Zümrüt, 2013,54).“Bütün olarak toprak, yer altı zenginlikleri, su hava, bitkiler ve hayvanlar doğayı oluşturmaktadır. Yerküredeki tüm canlı ve cansızlar doğanın unsurlarıdır. Öyleyse insan da doğanın bir parçasıdır ve doğa olmadan yaşamını sürdürülemez”(Duyuler, 2014,6). Dolayısıyla sanatçı için doğa, yaşadığı, ürettiği, esinlendiği, karşı

durduğu, benimsediği, faydalandığı, zarar gördüğü kısacası her türlü üretimsel duygu durumlarını tecrübe ettiği mecra olarak karşımızda durmaktadır. Benzer anlayış ile Bourriaud sanat ve doğa ilişkisi için sanat tarihini “...insanın doğayla olan ilişkilerinin üretiminin tarihi olarak...” tanımlamaktadır (Mergin, 2018).Sanatçının bu anlamda doğayla ilişkisi red-kabul ekseninde veya ikileminde çeşitli parametrelerin dahil olduğu bir sürece işaret eder.

*“Doğa sanatçının bir tecrübe ve keşif alanı olarak konumlanmış, bilinmezliğin tasvirinden taklit geleneğine, öykünmeden gerçekliğin temsiline, büyük dönüşümler geçirmiştir. İnsanın en eski izlerinden, buzul çağı insanınca yapılmış mağara ve kaya resimlerinden Antik Yunan’a, Rönesans’tan Realizm’e, Empresyonizm’den Modernizm’e dek, doğa ve gözlemi her çağda sanat araştırmalarının temel konusu olmuştur. Doğa sunduğu ve barındırdığı görsel bilgi ve estetik yapısıyla, sanatçının yeteneğinin sınıdığı bir alan olagelmıştır”(Mergin, 2018,11).*Bir anlamda sanatta kullanılan kavramlar sanatçının yaşadığı toplumun o kavrama olan yaklaşımını ortaya koyar. Yaşamı kuşatan doğa bir insan üretimi olan sanat içinde çeşitli şekil ve anlamlarda yer almıştır/almaktadır. 1900 öncesi sanat eserlerini bakıldığında doğayı manzara resimlerinde görmekteyiz (Resim 1-2). Çağın değişen koşulları ve toplumsal dinamiklerin bir yansıması ve sonucu olarak doğa, iki boyutlu yüzeyi aşarak hem sanat eseri hem de bir sanat mekanı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Resim 1: Leonardo da Vinci, Mona Lisa, 1503-1506, Ahşap üzerine yağlı boya, 77 x 53 cm, Louvre Müzesi, Paris, Fransa.

Resim 2: Vincent Van Gogh, Yıldızlı Gece, 1889, Tuval üzerine yağlıboya. 73.7 x 92.1 cm. Modern Sanat Müzesi, New York, Amerika.

Doğa, 20. yüzyılda da sanatçılar tarafından sıklıkla başvurulmuş temalardan biri olmuştur. Ancak 1960’lı yıllarda Land Art’la birlikte doğa öykünülecek bir yapı olmaktan çıkmış, doğa’nın kendisi hem bir mekan hem de başlı başına bir malzeme haline gelmiştir. Doğa yaşamın kaynağı, sonsuzluğa uzanan yolla eşdeğerdi. Modernleşme, sanayileşme, endüstri devrimleri ve aydınlanma ile doğa yakarışı ve ona rağmen inşa ettiğimiz medeniyetimiz doğa ile kültürümüzü iki ayrı kutup olarak konumlandırdı. Modern aklın etüt alanı doğa, çözülmesi gereken tüm bilgilerin kaynağı, kültürün hammaddesi olarak ele alınıyordu. Bilim, rasyonel akıl, aydınlanma doğaya referanslanırken, ürettiğimiz modern kültür içinde, doğa ile aramızda, gittikçe açılan mesafe, birlikteliğimizin imkansızlaştığını imler gibi. Yitirilmiş koordinatlar içinde, neyin doğa, neyin doğal olduğunun ayırdına varamadan, yarattığımız yıkıcı bir gerçeklikle baş başayız(Mergin, 2018,11).

1960 sonrasında popülerleşen çevresel hareketler ile birlikte doğaya dair sanatsal yaklaşımlar birçok kavram ile anılmaya başlanmıştır. Aydın ve Zümrüt’ün 2013 tarihli “Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar” isimli çalışması bu kavramlar ile ilgili detaylı bir araştırmaya kaynaklık etmişlerdir. Çalışmaya göre; birçok kaynakta doğa sanatı, yeryüzü sanatı, arazi sanatı, toprak sanatı, ekolojik sanat uygulamaları “çevresel sanat” üst başlığı altında değerlendirilmektedir. **Yer Sanatı** ya da **Yeryüzü Sanatı** doğada açık alanda yapılan çalışmalar olarak tanımlanırken **Arazi Sanatı**, çevresel olaylara fazla odaklanmayan, daha çok anıtsal ölçeklere sahip bir akıma işaret eder. Bu çalışma biçimi Doğa Sanatından daha kavramsal ve sembolik olma eğilimindedir. Richard Long ve Dennis Oppenheim gibi sanatçıların çalışmaları bu akıma örnek verilebilir. Aynı çalışmada Arazi Sanatının zamanla **Çevresel Sanata** dönüştüğü de ifade edilmektedir.

“Bu üretimler/yapıtlar, dünyanın ıssız bir bölgesinde daha önce hiç ayak basılmamış bir toprak parçasında bir takım izler bırakmak, çizilen krokiler, haritalar ve fotoğraflarla bunların belgelenmesi, çölde kazılan siperler, ırmakların donmuş yüzeylerinin belirli formlarda kesilerek çıkarılması ya da yeni sürülmüş bir tarlaya tırmıkla tekrar yeni bir biçim verilmesi, binaların ve kıyıların paketlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır”(Şentürk, 2003,158-159).

Resim 3: Richard Long, İskoçya’da Bir Çizgi, 1981,Cul Mor, İskoçya.

Resim 4: DennisOppenheim, ElectricKiss, 2008

Mevcut çalışmanın odak noktasını da oluşturan **Doğa Sanatı**, sıklıkla Avrupa’da kullanılan bir terim olarak daha samimi, romantik nitelikli ve küçük ölçekli çalışmalar olarak tanımlanıyor. Dallar, çiçekler, yapraklar, yağmur, buz gibi doğanın kendi malzemeleri kullanılır ve çarpıcı fotoğraflarla belgelenecek galerilerde veya kitap haline getirilerek insanlarla paylaşılır. Bu çalışmalar daha çok manevi bir boyut içerir; çevre dostu etkisinde ve bir çeşit doğa için yeryüzü için iyileştirici ayinler etkisindedir. **Çevresel Sanat** ise altmışlarda büyük bir çevre hareketine cevaben ortaya çıkan aktivizmi çağrıştıran çok geniş bir terimdir. Çevresel Sanatın amacı, hasarlı alanları geri almak, çevresel konular ve çözümlerle ilgili olarak toplumu eğitmek ve doğaya saygıyı teşvik etmek suretiyle çevresel sağlığa katkı sağlamaktır. Benzer bir anlayışla **Ekolojik Sanat** çalışmaları geleneksel sanat üretimi ve kurumsallaşmasının sınırlarını aşarak yaşayan bir ekosisteme odaklanır. Sanatçılar, mimarlar, planlamacılar, sosyal bilimciler, biyologlar, bilim adamları, botanikçiler ve topluluklar ile işbirliği içinde çalışarak projeler üretilmektedir.

Bu projeler kapsamında örneğin; *“yeryüzünün insanın emrine verilmesi ile doğadan istediklerini tek taraflı alma ve onun üzerinde hakimiyet kurarak doğanın yok oluşuna kadar gitmesi bugün çevre ve ekolojik sorunların olmasının temel kaynağı gibi görülmektedir. Ekolojik sanat ile sanatçılar doğada oluşan tahribatı ve insanın doğadan aldıklarını armağan etme bağlamında ona yeniden geri vermek istemişlerdir”*(Akkol, 2018,421).

3. Çağdaş Sanatta “Doğa”

1960 öncesinde sanatsal pratikler açısından değerlendirildiğinde daha pasif bir rol içerisinde olan doğa sonrasında yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik, toplumsal vb. değişimler aracılığı ile veya bunların bir yansıması olarak daha merkezi bir role bürünür. Bu durum çağdaş sanata yansıyan doğa ile, doğa içinde ve doğa aracılığı ile olmak üzere yeni bakış açıları sunmaktadır.

“İnsanın doğa projeleri insanlık tarihi kadar eskidir şüphesiz. Ancak 60’larda gündeme gelen ve bu güne kadar uzanan Çevre Sanatı uygulamaları doğa ile diyalogu bir disiplin içerisinde yeniden deşifre etme eğilimindedir”(Türkdoğan, 2003,183-184). Bu dikkat çekme durumu bir anlamda uyarma görevini de içinde barındırmaktadır. Özellikle çevre kirliliği, nüfus artışı,

küresel ısınma gibi sorunlar üzerine odaklanan sanatçılar kullandıkları malzeme ve mekanlarda da değişimlere gitmişlerdir. Bu sayede hem bir farkındalık yaratmaya çalışma hem de toplumu bilinçlendirme adına ortaya konan bu eserler bire bir doğanın kendi nesnelere yola çıktığı gibi doğaya öykünerek oluşturulan imgeleri de kapsamaktadır. Kavramsal sanat ile birlikte zaten terkedilmiş olan galeri ve müze gibi sergileme alanları doğaya taşınmıştır.

“Durumsal ve anlamsal olarak galerinin tanımının sorgulandığı bu dönemde şehir merkezleri, kırsal alanlar, parklar, bahçeler, denizler, nehirler, vadiler, çöller, açılan hendekler gibi yer altı, yer üstü ya da gökyüzü olması fark etmeksizin aklımıza gelebilecek her mekanda üretimler yapabilmeleri mümkün olmuştur” (Şentürk, 2003,158-159).

Sanat tarihine bakıldığında yaşanan değişimlerin her zaman etki-tepki odaklı bir süreç ile gerçekleştiği görülmektedir. Çevresel sanata odaklanan sanatçılar için de süreç aynı şekilde olmuştur. Çağdaş sanat yaşanan sosyo-politik süreçler içerisinde sorgulayan, araştıran, karşı duran bir tavrı sergilemede kendisine zemin bulmuş ve bunu sürdürmektedir.

Çağımızda insanların sadece kendilerine dönük yaşamaları, çıkar kavgası gütmeleri, çevrelerine ve bağlantılı olarak kendilerine olan güvensizlikleri, onları büyük bir umarsızlığa yıkıcılığa sürüklemiştir. Bu yıkıcı tavır en çok doğada kendini gösterir. Bugün sürekli şikâyet ettiğimiz fakat içinde bulunduğumuz birebir soluduğumuz bu kent dokusu, trafik, gürültü, hava kirliliği aslında bizim eserimizdir. Her gün doğada milyonlarca canlının yok olması da aynı şekilde. Bu noktada Çevre Sanatı gereksinim duyulan bir olgudur. Bizi doğa ile ilişki kurmaya, bireysel bir silkelenmeye davet eder. Doğada bakmaya alışık olduğumuz fakat doğrudan önümüze koyulmadığı, bizi şaşırtmadığı sürece göremediğimiz gerçekleri görmemizi sağlar ve bu anlamda Çevre Sanatı'nın sınırları yoktur (Zümrüt, 2007, 43).

Çevre Sanatı içerisinde ele alabileceğimiz bu çalışmalar yapısı gereği fazla iş gücü gerektirebilmektedir. Sponsorlar aracılığı ile çalışan sanatçılar olduğu gibi tercihen kimseden herhangi bir finansal destek almadan çalışan sanatçılar da vardır. Doğaya dair üretimler yapısı gereği kar, yağmur, rüzgar, kum vb. doğa olayları ile bozulmalara uğrayabilmektedir. Bu sebeple eserlerin kalıcılığı konusunda sanatçılar ancak fotoğraf ve video benzeri kayıt araçları ile eserleri belgelemekte ve koruyabilmektedirler. Kayıt altına aldıkları bu video ve fotoğraf çalışmalarını sanatçılar daha sonraki sanatsal çalışmalarının finansal desteği için satışa sunmayı da tercih edebilmektedirler.

4.Sanatçı Okumaları

Çağımızda yaşanan ve sonsuz varyasyonla tanımlanan değişim olanakları günümüz sanat dinamiklerini de bir değişime ve dönüşüme sürüklemiştir. Bu süreç aslında sanatçı, izleyici, sanatçı üretimi, mekan, duygu/duyulanım, zaman, süreç, kalıcılık/fanilik gibi bir çok koşulun var olan anlamının dışına çıkarak ikincil hatta üçüncül anlamlar kazandığı sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada sanatçının mekan kavramının anlamını sorgulayarak yaptığı yeni müdahale katmaları sorgulanmaktadır.

“Bu anlamda günümüz sanatı, küreselleşmenin öngörüldüğü, yerel kültürün, kişisel belleğin veya farklı kültürel/politik kimliklerin keşfedildiği, endişelerin ve çatışmaların yaşandığı bir alana işaret etmektedir. Bu yeni tema ve meseleler, gerçek olanla yüzleşme, melezleştirme ya da kendine mal etme niteliği taşıyan bir kavramsallaştırmaya doğru yönelmektedir. Bu doğrultuda sanatçının, mekân ve malzemeyle kurduğu ilişkinin dönüşüme uğraması, üzerinde durulması gereken noktadır”(Şenel, 2016, 51).

Sanatçılar toplum, doğa ve sanat arasında yeni ilişkiler kurarak, sanat ve yaşam arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak yeni daha güçlü bağlar geliştirmişlerdir. Değişen teknolojik ve bilimsel bilginin sadece insan merkezli kullanılması, galeri ve müze alanlarının elitist bir varoluşa imkân vermesi gibi eşitsizlik temelli varoluşlar sanatçının yeni düşünce ve sanatsal anlayışlarını yönlendirmiştir. Ekolojik sanatçılar yapıtlarında insanın doğaya verdiği zararı gösterirken farkındalık yaratmak istemelerinin yanında doğada yok edileni de onarma ve yerine koyma eylemini gerçekleştirerek sanatta daha önce hiç denenememiş bir yaklaşımı kurarlar (Akkol, 2018, 427)

Çağdaş sanat dinamikleri açısından değerlendirildiği zaman özelde doğayı genelde doğa temelli yaşanan çevreyi ele alan sanat pratikleri açısından mekana özgü yapılan müdahaleler sonucunda tekrar tekrar oluşturulan/şekillendirilen mekan kavramı Richard Long, Robert Simithson ve HansHaackeözelinde ele alınmıştır. Bu sanatçıların doğa ekseninde yaptıkları üretimler mekana özgü müdahale bağlamında sorgulanarak sanatçıların seçilmiş yapıtları üzerinden okumalarla değerlendirilmiştir

4.1.Richard Long

1945 yılında İngiltere'nin Bristol kentinde doğan Richard Long'un sanatı yapmış olduğu uzun doğa yürüyüşleri ile temellenir. Dünya çapında tanınmış bir heykeltıraş ve arazi sanatçısı olan Long, 1989'da yaptığı *Beyaz Su Hattı* ile İngiltere'de Turner Ödülünü kazanmıştır. Long, çalışmalarında malzemesinin ana eksenini doğa üzerine kurgular. Sanat yaşamı boyunca yaptığı

işlerin çok azı galeri mekanları içerisinde izleyiciyle buluşmuştur ve bu durum tümüyle sanatçının yönettiği bireysel tercihinin bir sonucudur. Doğanın kendisinden ilhamla yaptığı çalışmaları yine doğanın içerisinde sergilemeyi uygun gören sanatçının en önemli yanlarından biri de bu işleri yaparken doğa elementlerini minimum düzeyde müdahale etmesi ve bir anlamda bozmasıdır. Sanatçı neredeyse her çalışmasının odağına doğada asgari düzeyde bir iz bırakmayı/bırakabilmeyi alır.

Sanatçı hem ArtePovera'nın *basit, mütevazı yöntemler ve işlemleri* hem de kavramsal sanatın *fikirlere verdiği öneme yakınlık* duyduğunu ifade etmiştir. “*Basit imgelerin duygusal gücü ilgimi çekiyor*” söylemiyle Long, çember ve çizgi gibi “*zamansız, evrensel, anlaşılır ve yapılması kolay*” biçimlere odaklanmaktadır (Feaver, 2017). Richard Long'un bilindik en erken çalışmalarından biri bir kartopunun yuvarlanması ile ardında bıraktığı izi odaklanır. Mekana çok az bir müdahale ile oluşturduğu üretimlerin gündelik hava koşulları tarafından izlerinin silinmemesi adına çalışmalarının her aşamasında ve bitiminde fotoğraflarla belgeleme yoluna gitmiştir. Long'un süreçsel ve eylemsel olarak dinamik ancak müdahale bağlamında dingin tavrı doğaya dair bir saygı duruşu niteliğindedir.

Resim 5: Richard Long, İlkbahar Çemberi, 1992, Delabole kayrak taşı, 300 cm çap
Resim 6: Delabole Taşocağı, İngiltere.

Resim 5'deki “İlkbahar Çemberi” bir zamanlar en derin insan yapımı çukur olan Delabole Taşocağı'na işaret eder. Yeni yapı malzemelerinin ortaya çıkmasıyla eski gücünü kaybeden bu taş ocağı (Resim 6) Long için doğa-insan ilişkisinin en güzel örneklerinden birini sunmaktadır. Doğal kayrak taşını bir malzeme olarak kullandığı çalışmada taşların kesimi ve yerleştirilmesi ile yalın çember biçimini oluşturur. Taşlarını dış yüzeyi çemberin halkasını oluşturacak düzgünlükte kesilirken iç kısımda kalan yerleri çıkıntılı ve doğal yapısında bırakılmıştır. Çalışmada kullanılan taşlar kolayca pürüzsüz katmanlara ayrılmış ve bu iş için de doğal biçimini

koruyacak şekilde kesilmiş, pürüzsüz tarafı yukarı bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu haliyle Delabole’deki doğaya olan insan müdahalesini taşın üzerinden ifade eden sanatçı araziden alınıp galeri mekânının beyaz küpüne getirilmiş İlkbahar Çemberi’nin zaman ve mekândan belli bir özerkliği olması dikkat çekicidir (Feaver, 2017).

Resim 7: Richard Long, Kader ve Şans, 2019, Enstelasyon, Lorcan O'Neill Galerisi, Roma.

Resim 8: Richard Long, Kader ve Şans, Detay

Sanatçının 2019 yılı Roma’da sergilediği *Kader ve Şans (Fate and Luck)* isimli çalışması (Resim 7) beden, doğa, kültür, kaos ve düzen arasında muhalefet yapmaktadır. Siyah Portoro mermerinde ve beyaz Carrara mermerinde iki büyük içi dolu çemberin sergilendiği ve zaman-mekan-insanın-doğa ilişkisini ve etkileşimini sorgulayan sanatçı minimalizm, kavramsal sanat ve Arte Povera’nın özelliklerini birleştirdiği bir yerleştirme çalışması ortaya koymuştur.

“Çalışmamın kaynağı doğa. Ben doğayı saygı ve özgürlükle kullanırım. Sanatımın dünyadaki eksiksiz vizyonunu ifade etmek için malzemeleri, fikirleri, hareketi ve zamanı kullanıyorum” diyen sanatçı döngüsel yapılandırmayı sık sık tekrarlayarak, sürekliliği, döngüselliliği, mükemmelliği, sınırsızlığı tekrarlayarak gösterir. Sergileme mekanına girildiğinde anıtsal ve sembolik eserin unsurları arasında-önünde ya da çevresinde, gerçekten geçici olarak var olan bir şey gibi görünüyor-ve öyle!-sadece bize doğa ve kültür, yakında eritilecek, birincil boyutuna geri dönecek bir tür morganatik evlilik arasındaki birleşme olasılığını fiziksel olarak algılama imkanı vermek-herkesi görülen bir deneyimin işareti olarak bırakmaktır (Martusciello, 2019).

4.2. Robert Smithson

1938, Amerika doğumlu heykeltıraş Robert Smithson arazi sanatının kurucularındandır. İlgi alanları Katoliklikten mineralojiye ve bilim kurguya kadar uzanmaktaydı. “En eski

eserleri/çalışmaları resim ve kolajlardı, ancak kısa sürede heykel üzerine yoğunlaştı ve 1960’ların başındaki Minimalizm ve Kavramsalcılığa cevap verdi ve çalışmalarını galerilerden ve manzaraya genişletmeye başladı” (Wolf, 2019). Müzeleri hapishanelere benzeten sanatçı daha çok doğada çalışmalar gerçekleştirmiştir. Minimalist olarak tanımlanabilen çalışmalarının her biri yer aldıkları mekana özgü tasarımlardır ve galeri mekanlarından uzakta kum, taş, kaya, toprak gibi doğanın nesnelere yer veren sanatçı yaptığı çalışmaları Kurtz’a göre (2016) şöyle tanımlar: “Bence benim yaptığım, bir çeşit mekân kontrolüne dair bir sorgulamaya denk düşüyor. Türlü türlü toplumsal, ekonomik ve politik içerimleri olan bir mekân kontrolü bu”.

Resim 9: Robert Smithson, Sarmal Dalgakıran (Spiral Jetty), 1970, Tuz Gölü, Utah, ABD.

Smithson’ın en bilinen eserlerinden biri Utah’ta yaptığı Sarmal Dalgakıran’dır. Utah’ta yer alan Büyük Tuz Gölü kıyısında yer alan çalışmanın ana malzemeleri toprak ve tuz kristalleridir. Doğaya en az müdahale ile gerçekleştirdiği bu çalışmasında sanatçı suyun dalga kıranda yarattığı doğal etkileri de çalışmanın içerisine dahil eder.

“Spiral Jetty, sarmal şeklinde iç içe geçmiş kayalardan oluşmakta ve sonunda bir çıkmaza açılmaktadır. Eser ancak kamyonlarla ve de buz dozerlerle ortaya çıkarılabilmiş oldukça büyük ölçekli bir çalışmadır” (Altunkaya, 2015).Gözlerden uzak, kolayca ulaşılamayan mekanlarda eserler üreten sanatçının doğayı sergi mekanlarının içerisine taşıdığı eserleri de mevcuttur. Bu eserlerini uzun doğa yürüyüşleri sonunda elde ettiği malzemeler ile gerçekleştirdiği bilinmektedir. Mergin çalışmasında bu konu hakkında şöyle söyler;

New Jersey’in ıssız bölgelerinde, terk edilmiş ve atıl haldeki sanayi siteleri, maden ve taş ocaklarına düzenli olarak geziler yapmıştır. Bu gündelik hayatın, postmodernist gündelik rutinin, aynı zamanda bilişsel bir entropinin içine sızmak, ona dokunmak olarak şekillenmiştir. Bakışı bu bölgelerin doğal ve kültürel katmanlarına eklenerek, kendi teorik alt yapısını oluşturmuştur. Buralardan kanıt olarak aldığı ve buluntu olarak tanımladığı, aynı zamanda

mekan-dışının imi olarak bir hafıza oluşturan, kaya, toprak, taş, çakıl, kırık kalın çimento parçaları, kum, tuz ve diğer malzemeleri koymak için tasarlanmış metal kutular ile kendisine kavramsal bir çerçeve çizmiştir. Bu konteynır ya da kutu olarak adlandırılan minimal heykellere benzer yapı, bir hafıza kaydı gibi konumlanmakta ve genellikle haritanın ya da arazi parçasının şeklini de görsel olarak anımsatarak ima etmektedir. Bu hafıza taşıyıcıları olarak konumlanan metal kutuların yanında “buluntu”ların kesin yerlerini gösteren, getirildikleri, toplandıkları gerçek mekanı tanımlayan, belgeleyen bir harita ve/veya havadan çekilmiş topoğrafik bir fotoğraf, metin vb. gibidir (Mergin, 2018,80-81).

Resim 10:Robert Smithson, Alan-Sız (Non-Sites), (Franklin, New Jersey), 1968

Resim 11:Robert Smithson, Rocks and Mirror, 1971

Resim 10 ve 11 sanatçının galeri içerisinde doğaya ait nesnelere ile yaptığı çalışmalardandır. “Jeoloji, endüstriyel atıklar ve bilim kurgu gibi alanlarda çalışan Smithson özellikle yere atma ve dökme gibi işlemleri için içine kattığı yerçekimi kavramına yönelik çalışmalar da yapmıştır”(Işık,2015,28). Resim 10’daki çalışma sanatçının Non-Sites adını verdiği serisinin bir parçasıdır. Mekan içinde ve dışında olma kavramını sorgulayan sanatçı taşları bütünü ikizkenar yamuk biçimdeki ahşap kutuların içerisine yerleştirmiştir. Bir anlamda sanat eserini sınırlandıran sanatçı aynı anda mekân ile eseri ilişkilendirir.

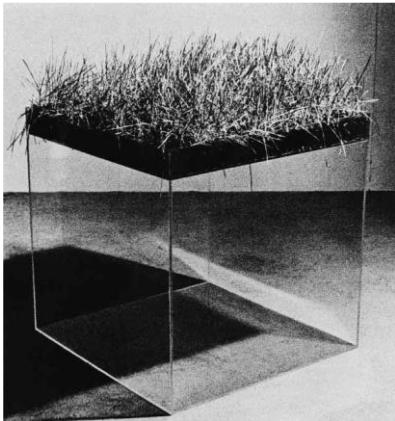
“Smithson’a göre; yerleşim alanı olmayan yerler... Katmanlaşan ve çoğalan, açılan soyut bir konteynerdir. Dinamik, değişken ve açık uçludur. Smithson, özetle, böylesine şekillenen zihinsel bir tasarımdan, zihinsel bir öneriden, bir deneyim pratiğinden yola çıkıp, onu soyut bir dilin içinde tekrar

ifadelendirerek, çoğaltılmış bir mekân kavramı eşliğinde bir deneyim önerisi geliştirmek, yönünde bir tavır sergilemektedir. Çok ortamlı olan bu çalışmalar, ortamlar arasında bağ kurmaktadır”(Mergin, 2018, 80-81). Zümrüt’e göre; “bu çalışmalarda tepkili bir mesaj vardır. İçeride olan bu çalışmalar, özünde dışarıya ait olmalıdır”(Zümrüt, 2007, 64). Sanatçının bir diğer çalışması ayna ve kaya parçalarından oluşmaktadır (Resim 11). Kaya ve ayna ismini verdiği bu çalışmada yansıtma kavramıyla içte ve dışta olma durumunun manipüle edildiği eleştirel bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. HansHaacke

Şentürk’e göre “doğa temelli çalışan sanatçıların amacı günden güne duyarsızlaşmaya başlayan toplumun çarpıcı bir şekilde sarsmanın yanı sıra onları uyarmak, düşündürmek ve yeniden doğaya yöneltmek olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda çoğu sanatçı çalışmalarında ekolojik duyarlılık prensibi ile üretimlerde bulunmuştur” (Şentürk, 2003, 158-159). Almanya doğumlu HansHaacke sanat eserinin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını doğa üzerinden sorgulayan çarpıcı çalışmalara imza atmaktadır. Sanat eserinin geçmişte ve günümüzdeki anlamını kıyaslayarak değişen dinamikleri ve bu dinamiklerdeki ana rolleri sorgular.

“Ona göre bir eserin ne değeri ne de anlamı zamansız ya da özerktir; aksine eserler, tarihsel dönüşümlere bağlıdır ve değişen sınıfsal ve ticari çıkarların etkisi altındadır”(saltonline.org,2019).

Resim 12: HansHaacke, Çim Küp (GrassCube), 1966

Resim 13: HansHaacke, Çim Büyür (GrassGrows), 1969, New York

Biyoloji, ekoloji ve sibernetikle ilgilenen Haacke, Ludwig vonBertalanffy kuramlarından yola çıkarak, “Gerçek zamanlı bir sistem” olarak tanımladığı çalışmalarının temelini ekonomik ve sosyal yapılarla politik ve doğal koşulların birbirleriyle olan etkileşimlerinin sorgulanmasına dayandırmıştır...“*Bertalanffy’in Genel Sistem Teorisine göre, yaşayan bir organizma açık bir sistem olarak çevresiyle sürekli diyaloga girerek ve etkileşerek değişmektedir*”(Mergin, 2018, 187).Sanatçının 1966 yılında yapmış olduğu “Çim Küp” adlı çalışmasında pleksiglasdan yapılmış bir küpün üst yüzeyinde yetiştirilen çim alan görülmektedir (Resim 12). Organik büyüme temasını ele alan bu çalışma sanatçının 1969 yılında yapacağı “Çim Büyür” (Resim 13) adlı bir diğer çalışmasının öncüsü niteliğindedir.

“*Sanatçı, 1969’da Cornell Üniversitesi’nin düzenlediği “Toprak Sanatı” sergisinde kapalı bir alanda bir toprak kümesi içerisinde böcek ilacı kullanmadan çimen yetiştirmiştir. “Çim Büyür” isimli çalışmada seyircinin ilgisini tipik bir olaya çekmiş gibi yaparken her bir izleyiciye akıl almaz derecede farklı deneyimler sunmuştur*” (Aydın ve Zümrüt, 2013). Bu çalışması ile ilgili olarak sanatçı şöyle söyler; “*Öyle bir şey yap ki doğayla karışsın, sabit kalmasın yerinde, çevresindeki değişikliklere tepki versin... Isıya, sıcaklık değişikliklerine duyarlı bir şeyler yarat, hava akımlarına maruz kalsın yerçekimi gücüne dayansın işleyişi doğal bir şeyler anlatsın*” (Kastner’dan aktaran Aydın ve Zümrüt, 2013,58).

SONUÇ

Çağdaş sanatın değişen dinamikleri açısından değerlendirildiği zaman bireyin içinde var olduğu doğadan esinlendiği, etkilendiği ya da onu koruma-farkında olma temel/yardımcı amaçlarını benimseyerek doğayı üretiminin öznesi konumuna getiren sanatçıları daha çok görebilmek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde kimilerine göre görece gelişen teknoloji, orantısız bir artış kazanan nüfus ve tüm bunların istenmeyen bir sonucu olarak çevresel kaynakların kontrolsüz tüketimi çevre/doğa ile ilgili olan her alana eleştirel bir dille bakmaya çalışan çağdaş sanatçıların üretimlerini özellikle etkilemektedir. Öncelikle sanatçılar üretimlerinde izleyicinin doğa ile ilgili olan ve/veya doğa içinde var olan üretimleri aracılığı ile izleyicinin alışık olduğu mekân sınırlarını esnettiği hatta kimi zaman ortadan kaldırdığı gözlenmektedir. Doğayı ve doğa ile iletişimi merkeze alan bu üretimlerin ilk örnekleri 1960’da

verilmiştir olan Çevre Sanatı'nın çevre ve ekoloji duyarlılığı özelinde çevre sorunlarının toplumlar/kitleler tarafından fark edilmesi ve durdurulması üzerine odaklanmıştır. Bu odaklanma durumu teknoloji ve nüfus sorunsalı ile birbirinden ayrılan hatta neredeyse kopma noktasına gelen insan-doğa ilişkisinin yeniden sorgulanması durumunu ortaya çıkarmıştır. İzleyicinin o anda dâhil olduğu yada fotoğrafları-videoları-çizimleri aracılığı ile sonradan bakarak/görerek dahil olduğu sanatçı üretimleri aracılığı ile onu içinde yaşadığı doğaya ve çevreye herhangi bir mekan kısıtlaması olmaksızın yönlendirmektedir. Sergileme mekanının kısıtlayıcı veya sınırlayıcı unsurlarının ortadan kalktığı ve izleyicinin fiilen içinde yer aldığı ya da fotoğraf-video aracılığı ile dâhil olduğu bu üretimler hem sanatçı hem de izleyici için mekana özgü yeni deneyimler aracılığı ile yeni müdahaleleri ve farkındalıkları ortaya çıkarmaktadır/çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Akkol, Nuray. “Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat”. *İdil Dergisi* 44/7(2018):421-427.

Altunkaya, Nesrin. “Land Art Sanatı Üzerine”. Erişim 17 Mart 2015. <http://nesrinaltunkaya.blogspot.com.tr/2012/01/land-art-sanati-uzerine.html>

Aydın, İrfan ve Zümrüt, Yeşim. “Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar”. *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 4 (Haziran 2013): 53-65.

Bulut, İnci. “21. Yüzyılda Yeni Teknolojilerin Yarattığı Sanat Anlayışları Ve Görsel Sanatlar Öğretmeni Yetiştiren Kurumların Eğitim Programlarındaki Yeri”, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Özel Sayı 1/4 (2014): 119.

Duyuler, Mustafa. *Heykel Sanatında Gereç Olarak Doğa*. Sanatta Yeterlilik Raporu. Hacettepe Üniversitesi. 2014.

Feaver, Dorothy. “Spring Circle”. Erişim 24 Aralık 2019. <https://Exhibitions.Britishcouncil.Org.Tr/Dreamexhibition/TR/HallCentre/251/Richard-Long-Spring-Circle/>

Işık, Vildan. “Doğa, Beden ve Teknoloji Kullanımına Bağlı Olarak Sanatsal Değişimlerin İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 53/14 (Bahar 2015): 23-36.

Kurtz, Bruce. *Robert Smithson: The collected writings*, Londra: University Of California Press, 1996.

Martusciello, Barbara. “Richard Long Profetico Si Conferma Maieuta In Fate And Luck”. Erişim 19 Aralık 2019. <https://Www.Artapartofculture.Net/2019/07/19/ Richard-Long-Fate-And-Luck/>

Mergin, Arzu. *Land Art ve Mekan Bağlamında Süre, Süreç, Temsiliyet Problematığının Dil ve Mekan İlişkisi: Sanatçının Varoluşsal Uzamı*. Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi. 2018.

SaltOnline. “Hans Haacke”. Erişim 19 Aralık 2019. <https://Saltonline.Org/Tr/329/Hans-Haacke>.

Şenel, İpek. *Günümüz Sanatında Değişen Mekansal Algılar Ve Yeni Malzeme Estetiği*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. 2016.

Şentürk, Leyla Varlık. “Çevrenin Sanata Getirdiği Yeni Bir Bakış Açısı Olarak Land Art”. 7. *Ulusal Sanat Sempozyumu Sanat Ve Çevre*. 08.05.2003. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları, 2003.

Türkdoğan, Tansel. “Çevresel Faktörlerin Epistemolojik Açıdan Sanatsal Üretime Etkileri”. 7. *Ulusal Sanat Sempozyumu Sanat Ve Çevre*. 08.05.2003. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları, 2003.

Wolf, Justin. “Robert Smithson Sanatçıya Genel Bakış ve Analizi”. Erişim 20 Aralık 2019 <https://www.theartstory.org/artist/smithson-robert/>

Zümrüt, Yeşim. *1960'dan Günümüze Çevre Sanatı Kapsamında Yapılan Seramik Eserlerin Analizleri, Çevre Konulu Seramik Atölye Uygulamaları Ve Bir Sergi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. 2007.

SOVYET PSİKOLOJİSİNDEKİ AMAÇSAL EYLEM VURGUSU EKSENİNDE TARİHSEL-TOPLUMSAL YAKLAŞIM VE DİNAMİK LOKALİZASYONCULUK GÖRÜŞÜNÜN TARİHTEN GÜNÜMÜZE ETKİLERİ: GÜNCEL BAZI YAKLAŞIMLARIN PSİKOLOJİ TARİHİNDEKİ KÖKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI*

Öz: Bu yazının amacı özellikle Pavlov ve Luria'nın dinamik lokalizasyon ve yüksek sinirsel süreçler gibi kuramsal görüşlerinin "amaçsal eylem" kavramı ekseninde Marksist diyalektik ile tam uyumlu bir psikoloji biliminin inşasında nasıl temel birer yapısal eleman olarak değerlendirildiğini ve uzun yıllar boyunca batı psikolojiden büyük oranda izole biçimde Sovyet psikoloji camiası içinde süredir bu fay hareketliliğinin güncel psikolojide son dönemlerde sıklıkla vurgu yapılan dinamik sistemler yaklaşımı, merkezi yapılardan iskelet-kas sistemine doğru "kortikal süreçlerin dışına taşan biliş" gibi kavramsallaştırmalara çok uzun yıllar önce bağımsız olarak nasıl temas etmiş olduğunu vurgulamaktır. Bu anlamda, hem doğu hem de batı psikolojilerinin bünyelerinde barındırdığı çeşitli kavramsal, felsefi ve hatta ideolojik tartışmaları da hesaba katarak tarihsel gelişim süreçleri bağlamında ele alınmaları güncel bazı tartışmaların psikoloji tarihindeki derin köklerinin farkedilmesini sağlayabileceği gibi psikoloji alanının kendi tarihsel gelişim sürecine ilişkin bir meta-anlayışın da oluşturulmasını da sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinamik lokalizasyon, amaçsal eylem, materyalist monizm, tarihsel-toplumsal yaklaşım

EFFECTS OF HISTORICAL-SOCIAL APPROACH AND DYNAMIC LOCALIZATIONALISM VIEWS FROM THE HISTORY TO THE PRESENT PSYCHOLOGY WITH RESPECT TO CONCEPT OF PURPOSEFUL ACTIVITY: ROOTS OS SOME CONTEMPORARY APPROACHES IN HISTORY OF PSYCHOLOGY

Abstract: The purpose of this article is to consider how the views of Pavlov and Luria as dynamic localisation and higher nervous activities are considered as a basic structural element in the construction of a psychology science that is fully compatible with Marxist dialectics in the context of the concept of "purposeful action" and that the fault mobility that has been going on in the Soviet psychology community for a long time, largely isolated from western psychology. The dynamic systems approach, which has been emphasized recently in current psychology, is to emphasize how it has independently contacted the conceptualizations such as "cognition that goes beyond cortical processes" from the central structures to the skeletal-muscular system many years ago. In this sense, considering the various conceptual, philosophical and even ideological discussions of both eastern and western psychologies within the context of historical development processes, taking into account the deep roots of current discussions in the history of psychology, a meta-understanding of the historical development process of the field of psychology. will also provide its creation.

Keywords: Dynamic localisation, purposeful action, materialist monism, historical-cultural approach

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

Ekim Devrimi sonrası dönemde, 1920'lerden itibaren başlayan bir süreç zarfında, Sovyet Psikoloji camiasının, Lenin önderliğindeki tarihsel-toplumsal esaslı bakış açısı ve Marksist diyalektik ile uyumlu bir psikoloji bilimi ya da özgün bir "Sovyet psikolojisi" oluşturmak anlamında üstesinden gelmesi gereken (bilinç kavramının psikolojik araştırmada hala geleneksel olarak temel bir odak noktası teşkil ediyor olması durumu gibi) çeşitli "pürüzler" mevcut idi (Payne, 2012). Bu bağlamda, dönemin Sovyet psikolojisine baktığımızda diyalektik materyalizm görüşü ile devamlılık arz eden ve devrim ilkelerinin işaret ettiği esaslara dayalı bir Sovyet psikolojisi inşası sürecinde, bilinç gibi "müphem" ve batı psikolojisinin felsefi köklerine (örn. Kartezyen düalizm tartışmaları) göndermeler yapan kavramlardan arındırılarak, psikolojik süreçlerin doğrudan "maddenin" bir fonksiyonu olarak kavramsallaştırıldığı ve herhangi bir psikolojik deneyimi ya da davranışı oluşturan iç ya da dış birimlerin içkin niteliklerinden bağımsız biçimde salt maddesel işleyişin bir ürünü şeklinde formüle edildiği bir kavramsal çerçeve içine yerleştirilmesine dönük aşama aşama ilerleyen bir akademik çaba ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu süreç aynı zamanda Sovyet psikolojisinin kendi içindeki, meselelerin akademik, ideolojik ve politik boyutlarının içiçe geçtiği mücadele süreçlerini de yansıtmaktadır: Bu, Vygotsky'nin, niyeti muhtemelen bu olmasa dahi, batı psikolojisinin geleneksel temaları ve Sovyet psikolojisinin güncel hedefleri arasında köprü kurma eğilimi sergileyen kuramsal yaklaşımından hareketle süreç içerisinde Sovyet psikoloji camiasından tam da bu "köprü kurma olasılığı" nedeniyle dışlanması, Pavlov'un çalışmalarının Sechenev ve Rubinstein gibi ardıllarından doğru (ki bu isimler üzerindeki Luria etkisini de hesaba katmak lazım) dönemin batı psikolojisi bağlamında ele alınma biçiminden, ayrıntı gibi görünen ama önemli kavramsal ayrımlar içeren, çeşitli noktalar üzerinden ayrışan bir biçimde Sovyet psikolojisinde "psikolojik olan" ile "madde" arasındaki farkı ortadan kaldırmaya yönelik kavramsal bir İsviçre çakısına dönüştürülmesi çabası ile yine dinamik lokalizasyoncu yaklaşımının bu bağlamda değerlendirilmesi gibi hususları içeren uzun soluklu bir politik-akademik mücadele süreci şeklinde karakterize olan bir süreçtir.

Tüm bu süreci ve ilgili tartışmaları tek bir yazı kapsamında hem politik hem de akademik yönlerini yeterince vurgulayıp bütün önemli ayrıntıları ile ele almak pratik nedenlerden ötürü mümkün olamayacaktır, zira olayların tarihi gelişimini daha iyi kavrayabilmek adına yukarıda belirtilen isimlerin rakibi ve/veya ardılı olarak nitelenebilecek ve görüşleri ile Sovyet psikolojisinde derin izler bırakmış iddialı başka bazı isimlere de (Leontiev gibi) etraflıca değinmek gerekecektir. Bu bağlamda, işbu yazının amacı özellikle Pavlov ve

Luria'nın görüşlerinin “amaçsal eylem” kavramı ekseninde Marksist diyalektik ile tam uyumlu bir psikoloji biliminin inşasında nasıl temel birer yapısal eleman olarak değerlendirildiğini ve uzun yıllar boyunca batı psikolojiden büyük oranda izole biçimde Sovyet psikoloji camiası içinde süregiden bu fay hareketliliğinin güncel psikolojide son dönemlerde sıklıkla vurgu yapılan dinamik sistemler yaklaşımı, merkezi yapılardan iskelet-kas sistemine doğru “kortikal süreçlerin dışına taşan biliş” gibi kavramsallaştırmalara çok uzun yıllar önce bağımsız olarak nasıl temas etmiş olduğunu vurgulamaktır. Bu anlamda, hem doğu hem de batı psikolojilerinin bünyelerinde barındırdığı çeşitli kavramsal, felsefi ve hatta ideolojik tartışmaları da hesaba katarak tarihsel gelişim süreçleri bağlamında ele alınmaları güncel bazı tartışmaların psikoloji tarihindeki derin köklerinin farkedilmesini sağlayabileceği gibi psikoloji biliminin kendi “hakikatine” ulaşma sürecinde davranışa ilişkin temel mekanizmalara dair farkındalığın farklı akademik ve kültürel iklimlerdeki uzun soluklu izolasyon koşulları altında dahi nasıl oluştuğunu ve onyıllarca ayrı hatlar boyunca ayrı birtakım kaygılarla ilerleyen araştırmaların nasıl ortak noktalar üzerinde kesişebildiğine işaret etmek ve de böylelikle psikoloji biliminin gelişimine dair bütünsel bir “meta-anlayışa” ulaşabilmek anlamında psikoloji tarihinin “alıcı gözle” irdelenmesinin önemini de vurgulamış olacaktır.

Sovyet Psikolojisinde Davranış Odaklı Yönelim, Eylem Vurgusu ve “Amaçsal Eylem” Kavramı

Batı psikolojisinde kuramsal ağırlık merkezinin uyarın-tepki odaklı davranışçı psikolojiye doğru hızla kaymaya başladığı dönemlerde (ki aşağı yukarı ekim devriminin akabindeki Rusya iç savaşının sona erip yönetimin tartışmasız biçimde yeni rejime geçtiğinin tüm dünyaca tasdik edildiği dönemlere tekabül etmektedir) Sovyet psikolojisi de, esasında merkezi olarak da talep edildiği üzere, diyalektik materyalizm çerçevesinde inşa edilecek yeni bir yapıya doğru evrilmekteydi (Gonzales-Rey, 2014; Galperin, 1992). Bu bağlamda, Sovyet psikolojisinin de, kavramsal açılımı ve arka planı itibarıyla batı psikolojisindeki başat görüşlere görünürde arz ettiği benzerlikten, bünyesinde barındırdığı felsefi ve ideolojik kaygılar göz önünde bulundurulduğunda, daha az ortak nokta ihtiva etmekle birlikte, yine de, organizmanın dışındaki dünya ve bu dünyada meydana gelen olaylar/etkiler sonucunda ortaya konan davranışa odaklı bir psikoloji oluşturuyor olması anlamında paralel bir hattı takip etmekte olduğu ifade edilebilir. Yine de, bu görünürdeki benzerliğin altında yatan farklılıkları ayrıntılı bir biçimde ele almadan önce, davranış kavramının (“amaçsal eylem” gibi kavramsal açılımlarıyla birlikte) Sovyet psikolojisince nasıl formüle edildiğini ana hatları ile belirtmek gerekmektedir.

Davranış kavramı dönemin Sovyet psikolojisi bağlamında ele alındığında dönemdaş batı psikolojisinin ortaya koyduğu formülasyondan daha farklı, gerek mikro ve gerekse makro düzeydeki uzanımları bakımından değerlendirildiğinde, örneğin davranışçı psikolojideki klasik uyaran-tepki ilişkisinden daha kapsamlı bir kavramsallaştırmaya tekabül eden bir anlam içermektedir: Anlamli ya da amaçli/amaçsal eylem kavramı (Galperin, 1992; Elkonin, 1995). Kısaca tanımlamak gerekirse, anlamli ve/veya amaçsal bir eylem organizmanın dışındaki herhangi bir fiziksel ya da sosyal uyaran tarafından tetiklenen ve organizmanın durumsal gerekliliğe uyum sağlamasını sağlayan bir tepkiveya tepki zinciridir (McLeish, 1975; Payne, 2012). Ki, dış dünya ile organizma arasında bir kere başlayan bu etkileşim, bir karşılıklılık ilkesi ekseninde, organizmanın amaca dönük (başka bir ifade ile anlamli) eyleminin içinde bulunduğu fiziki veya toplumsal bağlam üzerinde de bir değişime yol açmasını ve bu değişimin ise organizmanın tekrar yeni bir eylem ortaya koymasını tetiklediği verimli bir nevi hareki kısır döngüye yol açmaktadır (Payne, 2012). Nitekim, başlatılan bu nesnel dünya temelli anlamli/amaçsal eylemsellik süreci esasında o denli verimli ve kapsamlı bir model teşkil etmektedir ki, örneğin, insan(lığın) bilişsel gelişimi hem bireysel hem de tür düzeyinde (modelin mikro ve makro uzanımları) Marksist görüş temelli tarihsel-toplumsal açıklamalarla da son derece tutarlı bir biçimde bu tip bir eylemsellik planı üzerinden izah edilebilmektedir. Üstelik, bu mekanizma üzerinden yapılan bir açıklama birey ya da tür bazında “fazladan” bir bilinç, anlama, kavrayış vb. kavramlara/aracı süreçlere gereksinim duymamaktadır; olabildiğince mekanik bir işleyiş içerisinde bireyin, türün ve toplumun ilerleyişi kendi eylemlerinin sonuçlarıncı belirlenen bir tarzda süregitmektedir.

Öte yandan, dönemin Sovyet psikoloji anlayışında eyleme ve “anlamli eyleme” yapılan bu vurgu bağlamında eylem kavramının içeriğinin ve organizmanın dışındaki dünya ile bağıntılı olması durumunun batı psikolojisindeki, bir bakıma dönemdaş olarak da kabul edebileceğimiz ve benzer kavramsal temeller üzerinde yükselen, uyaran-tepki esaslı davranışçı akımın “uyaran” ve “tepki” kavramları ile işaret ettiği olgulardan, erişmeye çalıştığı zihinsel sisteme dair daha kapsayıcı veya bilinç vb. süreçler ile ilgili “bitirici” açıklamalar bağlamında farklılaştığını bir de şu açıdan göz önünde bulundurmamak gerekmektedir (Zaporozhets, 1995; Galperin, 1995): Şöyle ki, davranışçı akım bizatihi herhangi bir uyaran tarafından tetiklenen herhangi bir tepkinin içeriğinde “bilincin” veya birtakım “aracı süreçlerin” olup olmadığı ya da bilinç kavramının kendisi hakkında, en azından doğrudan bir biçimde, kafa yormamakta, bu meseleyi çözülmesi gereken bir iş haline getirmemekte ve nerdeyse tamamen pratik nedenler bağlamında zihin, bilinç vb unsurları karıştırmadan uyaran-tepki düzeyine indirgenmiş bir psikoloji anlayışı postüle ederken amaçsal/anlamli eylem kavramı odaklı Sovyet psikolojisi ise organizmanın

dışındaki dünya tarafından tetiklenen eylemin altında yatan olası bilinçli zihin hali üzerinde durarak, özetle, anlamlı bir eylemin gerçekleşmesi için bilinçli bir zihine ihtiyaç olmadığı sonucuna (Pavlov ve Luria'nın fikirleri üzerine şekillenmiş olan Rubinstein'in görüşlerinden söz ederken tekrar ve etrafıca değinecek olduğumuz üzere) net biçimde varmaktadır. Doğu ve batı psikolojilerindeki dönemdaş görüşlerin dolaylı olarak aynı kaynaklar üzerinden ilerleyerek oluşturdukları bu indirgemeci psikoloji anlayışının altında yatan temel farklılığın kaynağı ise Sovyet psikolojisinin bilinç ve bilince dayalı işlemler yapan bir zihinsel işleyişi doğrudan bir biçimde reddetmemesinin dolaylı bir biçimde Kartezyen düalizm üzerinde şekillenen (ki bu Vygotsky'nin de Sovyet psikoloji topluluğu içinde en fazla eleştiri aldığı ve meselenin ideolojik uzantıları bağlamında gözden düşmesine neden olan "ithamların" temel kaynağıdır) batı felsefesi kaynaklı tartışmaları/müphemlikleri kabul etmesi ve bunların Marksist diyalektizm ışığında oluşturulmaya çalışılan yeni Sovyet psikolojine sirayet etmesine yol açabilecek olması idi (Galperin, 1995; Gonzales-Rey, 2012). Dolayısıyla, Sovyet psikoloji anlayışı esasında doğrudan bir biçimde zihin kavramının kendisini göz ardı etmemekle birlikte zihin kavramının zorunlu olarak bilinç ya da bilinçliliği gerektirmediğini, eylemin kendisinin zaten dışarıdan bir bilinç veya anlam ihtiyacı olmaksızın anlamlı ve işlevsel olduğu noktasına vurgu yapmaktadır. Tüm bu felsefi/ideolojik hassasiyetler ve kaygılar neticesinde dönemin Sovyet psikolojisinin kendi içindeki kamplaşma süreci başlamış ve, anahatları ile, Vygotsky'nin dil gibi kültürel araçlar bağlamında biçimlenen psikolojik aygıt kavramı gibi, rakiplerince, kültürel etkilere yaptığı güçlü vurgu üzerinden batı psikolojisinin geleneksel düalist kökenlerine gönderme yapan unsurların kullanımı şeklinde ele alınan, tarihsel-toplumsal süreç odaklı psikoloji yaklaşımı ile Pavlov'un yüksek düzeyli sinirsel faaliyetler yaklaşımı gibi doğrudan maddesel bir varlık olarak sinir sisteminin maddesel ürünü olarak davranışın vurgulandığı (Rubinstein'in görüşleri itibarıyla en derli toplu temsilcisi olduğu) iki temel hat belirlemiştir (Galperin, 1992; Galperin, 1995; Payne, 2012). Ancak ivedi şekilde belirtilmelidir ki, Vygotsky'nin dil gibi kültür temelli psikolojik araçlara yaptığı vurgu esasında (elbette dönemin akademik-politik rekabet koşulları dikkate alınmaksızın yalnızca kavramsal bir düzeyde değerlendirildiğinde) maddesel bir organ olan beynin ürettiği maddesel nörofizyolojik süreçlerin maddesel ürünü olan davranış (ya da amaçsal eylem) şeklinde özetleyebileceğimiz kavramsal çerçeve içerisinde ve diyalektik monizmin dışına taşmadan tamamen maddesel düzeyde ele alınabilecek bir açıklama olanağı da sunmaktadır. Aslında, buradaki ironik bir nokta, Vygotsky'nin kuramsal yaklaşımının dönemindeki Sovyet psikoloji camiasından batılı psikoloji unsurlarını bünyesinde barındırması üzerinden en çok eleştiri aldığı noktaların psikoloji biliminin gelişim süreci içinde "batı psikolojisince" ortaya konan bilişsel psikolojinin bedenselleşmiş biliş gibi güncel kavramsal yaklaşımları ve bulguları

ışığında, tamamen “maddesel düzeyde” de yorumlanabileceğinin gösterilmesidir. Başka bir ifade ile Sovyet psikolojindeki tarihi bir bölünmenin iki yakası arasında, dönemin Sovyet psikolojisinin felsefi ve ideolojik hassasiyetlerine nerdeyse tamamen sadık kalarak, güncel psikolojik yaklaşımlar üzerinden bir köprü inşa etmek mümkün görünmektedir. Bu husus, aynı zamanda mevcut yazının temel amaçlarından biri olarak, psikolojinin kendi tarihsel diyalektiği içerisinde ele alınmasının ve bu anlamda psikoloji tarihinin esasında alanın kavramsal gelişim yönüne dair ekstrapolasyonlar yapmaya olanak tanıyan önemli bir gözlem mecrası olduğuna da işaret etmektedir. Bu bağlamda, değinilen kamplardan biri olarak, Vygotsky’nin kuramsal yaklaşımından söz etmek ve güncel bulgular ışığında yukarıda belirtilen köprüyü kurmaya çalışmak önem kazanmaktadır.

Vygotsky’nin Tarihsel-Kültürel Temelli Psikoloji Yaklaşımı

Vygotsky’nin psikoloji anlayışının genel anlamda (hem bireysel hem de türsel ontojeni bakımından) üç temel kavramsal payanda üzerinde şekillendiği ifade edilebilir (Vygotsky, 1978; Zinchenko, 1995). Söz konusu bu kavramsal payandalar, hemen belirtmek gerekir ki psikolojik süreçler ile (dönemin Sovyet psikolojisi zeitgeistına da uygun olarak) yüksek düzey sinirsel işlevler arasında birebir bir ilişkiye işaret etmekle birlikte bu ilişkinin ilerleme tarzı psikolojik araçlar olarak adlandırdığı birtakım toplumsal-kültürel temelli araçların katalizörlüğüne bağlıdır. Bu üç payanda şu şekilde sıralanabilir: Yüksek zihinsel işlevlerin toplumsal kökeni, yüksek zihinsel işlevlerin sistematik yapısı ve yüksek zihinsel işlevlerin dinamik yerleşimi ile düzenlenmesi. Hemen belirtmelidir ki, bu üç payanda ayrı ayrı ya da seri şekilde değil paralel ve eşzamanlı olarak varolan, işleyen ve net sınırlarla ayrıştırılmaları mümkün olmayan unsurlardır.

Öte yandan, kavramsal payandaları anahatları ile tanımlamadan önce, belirtmelidir ki Vygotsky’nin psikolojik süreçlere ilişkin görüşü bu haliyle dönemin Sovyet psikolojisinden ulaşması beklenen kavramsal hedefler bağlamında söz konusu beklentilerin ancak yarısını karşılayabilen bir yapı ortaya koyduğu gibi özellikle belirleyici bir psikolojik araç olarak dil etmeni üzerine yaptığı kuvvetli vurgu, aracı bir sürece o aracı sürecin kendi yapısına özgü “zihinsellik” ve hatta “psişe” içeren “içkin” bir nitelik yüklediği ve de son kertede düalist yorumlara yol açabilecek bir kapı aralandığı yönündeki eleştirilere zemin hazırlamış olması anlamında Vygotsky’nin Sovyet psikoloji topluluğundan peyderpey dışlanmasına ve geri planda bırakılmasına da yol açmıştır. Şöyle ki, Vygotsky’nin psikoloji yaklaşımı yaptığı güçlü tarihsel-toplumsal vurgu bakımından Marksist-Leninist görüş ve amaçlanan yeni Sovyet psikoloji ideali

ile tamamen uyumlu olmakla birlikte görüşün içinde, her ne kadar toplumsal temelli bile olsa, psikolojik araçlar adı altında çeşitli araçların fazlasıyla vurgulanması bu araçların Marksist diyalektik uyarınca işleyen bir mekanizmanın mekanik parçaları olmaktan çıkıp spesifik olarak açıklanması gereken ve dinamik lokalizasyoncu sinir sistemi modellemesi ile uyuşmayan, bu uyuşmaz haliyle de batı psikolojisinin felsefi köklerine ait birtakım geleneksel yorum ve tartışmaları tekrar hatırlatan bir yönü olan ya da batı psikolojisi etkisine açık bir “arka kapı” bırakan bir hale bürünüyordu (Zinchenko, 1995; Galperin, 1995; Payne, 2012). Nitekim, Vygotsky’nin yaklaşımının bu hali ile yaratılmaya çalışılan yeni Sovyet psikolojisi mücadelesinde kendine sağlam bir yer bulması mümkün olamadı ve Leontiev gibi Sovyet psikoloji camiasının politik anlamda da güçlü isimlerince yıllar boyunca hedef tahtasına oturtuldu.

Vygotsky’nin tarihsel-toplumsal paradigma çerçevesindeki görüşleri ışığında ele alındığında yüksek zihinsel işlevlerin (ya da başka bir ifade ile yürütücü işlevler) aktif olarak düzenlenen ve öğrenilen işlevler şeklinde tanımlandığını görmekteyiz. Dolayısıyla, örneğin, Vygotsky’nin fikirleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Luria’nın (2002) “korteks ötesi biliş” görüşü bağlamında yorumlandığında, bunun yalnızca biyolojik bir yönelim olmaktan da öte toplumsal çerçeve içerisinde temel bir psikolojik araç olarak dil işlevlerinin aracılığından doğru bireylerarası iletişim ve eylemsel etkileşim süreci neticesinde gelişen işlevler oldukları ifade edilebilir. Galperin (1992) ve Karpov’a (2005) göre Vygotsky psikolojik sistemler olarak nitelediği bu işleyiş tarzını yüksek nörofizyolojik süreçlerle içiçe olan işlevsel yapılar şeklinde değerlendirmiştir. Başka bir deyişle, Vygotsky’ye göre de (Luria’nın yanı sıra Pavlov ve ardıllarından Rubinstein’in da sıklıkla vurguladığı üzere) psikolojik ve fizyolojik süreçlerin, ki her ikisi de tamamen maddeseldir, birbirinden ayrıştırılması mümkün değildir (Mcleish, 1975; Payne, 2012). Vygotsky’nin bu bağlamda dönemdaşı Sovyet psikologlarından esas farkınının psikolojik ve fizyolojik süreçlerle ilgili bu maddesel monizm boyutunu, örneğin Rubinstein kadar, vurgulamamış olması ve kuramsal yaklaşımındaki asıl vurguyu toplumsal-kültürel temelli aracı kavram ve süreçlere yaparak ideolojik duruşu hakkında soru işaretleri oluşmasına yol açan fikri organizasyon usulü olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda Vygotsky’nin tarihsel-kültürel psikoloji paradigması insan zihnine genetik ve çevre etkileşiminin ortak bir ürünü olarak bakar; bu etkileşim aynı zamanda toplumsal ve fiziki çevre içerisindeki beden-kültürel araçlar ve imkanlar arasındaki etkileşimi de kapsamaktadır zira bilişsel gelişim süreci bireye sunulan soyut ve somut kültürel araçlar sayesinde bu süreç boyunca ilerlemektedir. Vygotsky’ye göre gelişim süreci içerisinde yüksek zihinsel işlevler çeşitli aşamalardan geçerler ve bu aşamalar önce bireysel olanın gelişip sonra toplumsallaşmasına doğru değil, toplumdan bireye doğru ilerlemektedir. Önemli bir nokta

olarak ise bu ilerleyişe hızlandıran etkisi katan unsur Vygotsky'e göre (1987) kültürel-psikolojik araçların en önemlisi olarak yüksek bir soyutlama işlevine havi dildir. Örneğin, bir çocuk ilk defa herhangi bir aracı kullanmayı bir gereksinimini karşılamak üzere öğrenmeye başladığında dil yetisi araçlığı ile bu sürece aracılık eden soyutlama ve çocuğa sunulan kültürel bir araç üzerinden beden-çevre etkileşimi olmak üzere iki paralel süreç birlikte işlemeye başlamakta ve nihayetinde soyut bir kavram bedensel ve işlevsel karşılıkları bağlamında çocuk tarafından kazanılmaktadır. Buna göre, Vygotsky'e (1987) göre, örneğin, çocuk bir çatal vasıtası ile yemek gereksinimini karşılarken ya da, başka bir bakış açısı ile, beslenme gereksinimini bir tabak üzerinde etkin bir biçimde karşılama sorununun üstesinden gelmeyi öğrenirken, hem a) çatal kullanmayı öğrenmek için çeşitli algısal ipuçlarını etkin bir şekilde ve motor mekanizmalarla eşgüdüm içerisinde bir araya getirerek çatal kullanımını eylemsel düzeyde öğrenmekte b) aynı zamanda öğretici konumundaki yetişkin yalnızca algısal-motor eşgüdüm bağlamında değil fakat "çatal" şeklindeki sözel ifade ile çocuğun kullanmayı öğrendiği nesnenin dilsel karşılığını sunarak ve c) yemek gereksiniminin ortadan kalkması ile çocuk daha sonra çevresinde karşılaşılabilecek benzer nesnelere ve bağlamlar arasında genelleme yapabileceği bir edinime sahip olmaktadır (Cole ve ark., 1978; Carlson ve ark., 2004). Bu noktada Vygotsky Luria'nın nöropsikolojik görüşlerinden de yararlanmaktadır: Buna göre (Luria, 1980) hem uyarının fiziksel/maddesel varlığının kendisi ya da somut karşılığı olarak olarak birincil sinyal sistemi hem de uyarının maddesel formunun zihinsel forma ya da temsile çevrilmiş hali olan ikincil sinyal sisteminin birlikte ve bütünleşik olarak sunulması ile, kortikal alanlarda aynı anda faaliyete geçen farklı noktalar işlevsel ve nöroanatmik olarak yeni bir yapı oluşturmakta ve bu da psikolojik sistemlerin merkezi sinir sistemindeki karşılığını teşkil etmektedir. Daha sonra aynı ya da benzer durumlar ile karşılaşmak bu nesne ya da bağlamlar ile ilgili sistemlerin harekete geçmesine ve herhangi bir nesne ya da duruma özgü prototip bir imge üzerinden genelleme yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, Luria'nın (2002) bakış açısı bağlamında değerlendirildiğinde rutin bir bilişsel faaliyet merkezi sinir sistemi, merkezi sinir sistemi ile çevresel sinir sistemi ve bu sistemlerin birer parçası olduğu organizma ile sosyal ve fiziksel dış çevre arasındaki etkileşimi bünyesinde barındırmaktadır ve organizma-içi veya organizma-çevre arasındaki etkileşimi göz ardı ederek yalnızca merkezi sinir sistemi ve temsiller gibi aracı süreçlere dayanarak herhangi bir bilişsel faaliyetin analizini yapmak söz konusu değildir. Vurgulanması gereken diğer bir önemli nokta olarak ise genelde, geniş anlamıyla, bilişsel davranış, özelde ise yürütücü işlevlerin gelişimi dahi kültürel çevre ve o çevrenin sunduğu araçlar ile birebir bağlantılıdır. Her ne kadar Vygotsky (1978) birincil olarak

dile vurgu yapmış olsa da bir kültürün üretebildiği tüm semboller, somut araç-gereçler veya teknolojik unsurlar da birer aracı olarak bilişsel davranışın kazanımına katkıda bulunurlar.

Vygotsky'nin görüşlerinin (Luria'nın görüşlerinin de katkılarıyla), yukarıdaki paragraflarda da vurgulamış olduğumuz üzere temelde Sovyet psikolojisinin üzerine inşa edilmeye çalışıldığı esasları reddetmekten daha çok kuramının kavramsal çerçevesini oluştururken yeni psikoloji anlayışı bakımından kritik konumdaki çeşitli anahtar kavramları yeterince önplana çıkarmaması ve kavramsal ağırlık merkezinin kültürel araçlara doğru kayması bağlamında usul bakımından ayrışması durumu söz konusudur. Bu durum Vygotsky'nin yaklaşımının Sovyet psikolojisini Bolşevik iktidarın işaret ettiği materyalist diyalektik temelli bilim anlayış ile tam uyumlu bir psikoloji bilimine ulaştırma mücadelesinde “yetersiz” kalacağı (Vygotsky'nin kuramının batı veya doğu psikolojisinden bağımsız olarak genel anlamda psikoloji bilimine dil, bilişsel gelişim ve eğitim psikoloji bağlamındaki olağanüstü kavramsal katkıları bir yana) ve hatta batı psikolojisi ile ortak bazı felsefi temelleri ve kaygıları da bünyesinde barındırıyor olduğu yönündeki ciddi eleştiriler süreç içerisinde Vygotsky'nin görüşlerinin batı dünyası tarafından nispeten geç dönemlerde yeniden keşfedilinceye kadar Sovyet psikoloji topluluğu içinde atıl halde kalmasına yol açtı. Öte yandan, örneğin, Luria'nın birincil ve ikincil sinyal sistemi ayrımı bağlamında (Luria, 1980) ikincil sinyal sistemi sınıflandırması üzerinden Luria'nın kendi kuramsal yaklaşımı içerisinde maddesel olan dış uyaranların “zihinde” maddesel olmayan kavramlara dönüştürülüp ontolojik olarak ayrıca açıklanması gereken aracı süreçler haline gelmesi gibi diyalektik monizme hanel getirecek problematik durumlar üretmesi söz konusu değilken bu tip tasnifler Vygotsky'nin yaklaşımındaki altta yatan kültürel dinamiklerin bir fonksiyonu olarak dil başta olmak üzere psikolojik araçlara yoğun vurgusu ile biraraya getirildiğinde, dönemin hakim politik kaygılarının etkisiyle, kolayca psikolojiye ilişkin monist yorumdan düalizme geçiş emaresi olarak yorumlanabilmekteydi.

Nitekim, özetle, döneme özgü ideolojik ve siyasi kaygılar bir tarafa bırakılarak salt akademik bir bakış açısıyla *ceteris paribus* koşullarında ele alınsa bile Vygotsky'nin kuramsal yaklaşımında “psikolojik araçlar”, “lisan” vb. çeşitli aracı süreçlere yaptığı vurgular dönemin Sovyet akademik ikliminin kilit kavramlarından olan, herhangi bir başka özel/öznel amaç ya da anlam içermeksizin “salt dış dünyanın gerçekliğine bağlı olarak oluşan amaçsal eylem” kavramına yapılan vurgu ile tam olarak örtüşmemekte idi (Cole ve ark., 1978; Cole ve Wertsch, 2011). Dönemin Sovyet psikolojisindeki güncel kavramsal motto net biçimde “eylem” idi ve bu “eylem” tamamen “maddesel” yasalara bağlı olan nörofizyolojik süreçlerin bir ürünüdür (Elkonin, 1995; Zaporozhets, 1995; Gonzales-Rey, 2014). Dolayısıyla da, dönemin Sovyet psikolojisindeki başat görüş bağlamında değerlendirdiğimizde, aşağıda biraz daha etraflıca ele

alacağımız gibi, böyle bir eylem formülasyonunun gerek organizma veya gerek ise toplumsal düzeyde “anamlı” bir birim teşkil etmesi için eylemin kendinden ayrı biçimde eyleme anlam katan ya da (aracı süreçler olarak da değerlendirilebilecek) yardımcı etmenler olarak devreye girmesi gereken başka bazı unsurlara gereksinimi yoktur.

Pavlov Kuramı ve Yüksek Sinirsel İşlevler Görüşleri Işığında Rubinstein’ın Katkıları

Pavlov Konferansının ertesindeki dönemin Sovyet psikoloji topluluğu için “psikolojik” olanın “maddesel dünyaya” yaklaştırılması ve materyalist monizm ilkesi doğrultusunda ele alınabilmesi için işaret ettiği kuramsal ve yöntemsel istikametler bakımından oldukça verimli geçtiğini görmekteyiz (McLeish, 1972; Payne, 2012). Nitekim, Pavlov Konferansı sonrasındaki dönemde, esasında hali hazırda da Sovyet psikoloji camiasının önde gelen isimlerinden olan, Rubinstein’ın görüşlerini daha rafine bir hale getirmeye başladığını ve o dönem Sovyet fizyolojik psikolojisinin favori yaklaşımlarından dinamik lokalizasyoncu bir bakış açısı ile zihinsel olanla maddesel olan arasındaki ayrımın ortadan kaldırıldığı, “psikolojik” olanın kendisi doğrudan doğruya bir madde olan beynin (eylem kavramından söz ederken vurgulamış olduğumuz süreç bağlamında) yine maddesel olan dış dünyadan kaynaklanan etkilere yönelik ortaya koyduğu eylemlerin yine madde üzerinde yol açtığı değişim süreci vurgusu içinde daha sistematik bir biçimde ortaya koymaya başladığını söyleyebiliriz (Galperin, 1995; Payne, 2012; Gonzales Rey, 2014). Rubinstein bu durumu, özetle, psikolojinin meselesinin zihin, bilinç-davranış ilişkisi ya da “bilinçli davranış” biçimindeki çeşitli olgusal durumlar olmaktan öte organizmanın dışındaki dünyaya dair ve anlamlı/amaca yönelik eylemin doğası içerisinde bütüncül bir süreç olarak ele alınması olduğu şeklinde ortaya koymaktadır. Özetle, Rubinstein açısından “zihnin” veya “bilincin” ayrı bir olgusalığa havi olmasından ziyade zihin ve bilincin eylemin maddesel bütüncüllüğü içinde ele alınması gereken (aşağıda da değinecek olduğumuz üzere) bir tür yan etki ya da yan ürün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu dönemde, Pavlov’un kuramsal yaklaşımı ışığında ve yüksek sinirsel faaliyetler kavramı bağlamında zihinsel süreçlerin maddesel dış dünyaya yöneltilen maddesel eylemler temelinde ele alındığı bir zihin modeli inşa edilmeye başladığını görmekteyiz (McLeish, 1975; Luria, 1980). Tekrar vurgulamak gerekirse “zihinsel süreçler” veya “psikolojik” olanın ortaya koyduğu eylem cinsinden ürünlerin herhangi bir başka bir organizmanın ya da bedenimizdeki başka bir organın çevresel talepler neticesinde verdiği tepkilerden nitel anlamda bir farkı yoktur; maddesel bir döngünün maddesel bir parçası konumundadır. Ki bu durum, Rubinstein açısından şu şekilde değerlendirilmektedir: Öncelikle, zihinsel faaliyetler herhangi bir refleksif

teпки olarak ele alınabilir ve oluşumu için daha alt düzeydeki başka bir anlama ya da dinamiğe (bilinç gibi) ihtiyaç yoktur, eylem süreç içinde kendi kendini düzenlemektedir. Diğer bir nokta olarak ise eylem(lerin) ürünleri ya da sonuçları üzerinden daha sonra organizma tarafından yapılan bir düzenleme/değerlendirme için de o eylem(ler)in oluşturulması için gerek olmadığı gibi yine bu aşamada da herhangi bir gerek bulunmamaktadır, bu bağlamda ele alındığında “bilinç” esasında doğrudan ve elzem bir olgu olmaktan ziyade daha sonraki değerlendirme/düzenleme aşamalarında ortaya çıkabilen bir tür yan üründür ancak mutlaka olması gereken, eylem döngüsünün oluşumu ve devamı bakımından esastan ya da temel bir olgu değildir (Payne, 2012). Rubinstein, bu bağlamda, beyin-davranış ilişkisini, süreci meydana getiren olası alt süreçlerden (deyim yerindeyse ontolojik boyutları da dahil olmak üzere) ziyade, sürecin bir bütün olarak kendisini işlevsel düzeyde ele alarak değerlendirmektedir.

Rubinstein bakımından temel olgu/asıl gerçeklik psikolojik işlevlerin maddesel bir organ olan beynin ürünleri olması bağlamında bizatihi maddesel varlıklar olması durumudur, dolayısıyla dış dünyanın temsilini zihnimize nasıl veya niye oluştururuz gibi “klasik” bazı soruların herhangi bir işlevsel anlamı ya da önemi söz konusu değildir. Tam tersine, Rubinstein açısından, beyin bir organ olarak anatomik özellikleri üzerinden herhangi bir öneme sahip değildir, (yine deyim yerindeyse) önemli kılan nokta, işlevsel veya fizyolojik düzeyde yalnızca maddesel bir aracı olması durumudur: Psikolojik faaliyetin temel nörofizyolojik birimi ise koşullu tepkidir (Pavlov’un görüşleri ekseninde) ve beynin aracılık işlevi sonucunda bu temel nörofizyolojik birimler yüksek sinirsel faaliyetler halinde düzenlenir (Galperin, 1992; Galperin, 1995; Gonzales Rey, 2014). Dolayısıyla, Rubinstein açısından psikolojik faaliyet ile yüksek sinirsel faaliyetler işlevsel bakımdan bir bütünü oluşturacak biçimde doğrudan devamlılık arz etmekle birlikte beyin bu süreçte yalnızca işlevsel/fizyolojik düzeydeki katkısı bakımından önem taşıyan bir aracıdır ve, tekrar ifade etmek gerekirse, maddesel bir organ olarak beyin (herhangi bir düalist yorum olasılığını da ortadan kaldırarak) sırf içkin birtakım anatomik nitelikleri üzerinden, “kıymeti açıklanmayı bekler şekilde kendinden menkul” biçimde değil yalnızca ve yalnızca işlevsel özellikleri üzerinden bu süreçte bir öneme haizdir. Bu bakış açısı aynı zamanda Pavlov ve Luria tarafından, Sovyet fizyolojik psikolojisindeki başat bir görüş olarak, dinamik lokalizasyoncu yaklaşım ile de uyumluluk arz etmektedir. Yine de belirtmek gerekir ki, Pavlov beynin anatomik ve işlevsel özellikleri arasında materyalist monizm bağlamında kafa yorup hiyerarşik bir sıralama yapmamış olmakla birlikte, bir nevi ardılı olarak ele alındığında, Rubinstein’ın net biçimde bu tip bir tasnif yaptığını görmekteyiz.

Bu bağlamda, dinamik lokalizasyon görüşü, özellikle de, psikolojik faaliyetlerin ve yüksek sinirsel işlevlerin bütünleştirilmesine aracılık eden bir organ olarak beynin materyalist

monizm içinde değerlendirilebilmesi bakımından önemlidir. Dinamik lokalizasyoncu görüşe göre beyinde her işlev için spesifik olarak o işlevin yerine getirilmesinden sorumlu olan tamamen özelleşmiş ve tamamen herhangi bir işleve özgü hale gelmiş (aslında vakti zamanında fakültecilik görüşünün öne sürdüğü tarzda) alanlar mevcut değildir; korteksin aynı zamanda uyarılan iki noktası arasında işlevsel bir ilişki kurulur (“koşullu refleks” oluşur) ve burada önemli olan nokta anatomik özelliklerden ziyade uyarılan noktaların nörofizyolojik işlevleridir (McLeish, 1975; Luria, 1980). Ki, Rubinstein’ göre bu şekilde oluşan koşullu refleksler nihayetinde yüksek düzey sinirsel faaliyetleri meydana getirmekte ve buna göre psikolojik faaliyetler veya “psikolojik olan şey” “monist” nörofizyolojik süreçlerce belirlenen kurallara tabii olarak oluşan maddesel olgular durumundadır. Buna göre, dış dünyanın ya da nesnel gerçeğin sinir sistemindeki temsili veya yansıması da işlevsel düzeyde ele alınması gereken maddesel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, Rubinstein’in görüşleri Pavlov, Luria ve Sechenov gibi isimlerin fikirlerinden derin şekilde etkilenmiş olmakla birlikte ve görünürde psikolojik faaliyetin nörofizyolojik süreçler üzerinden ifade edildiği indirgemeci bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte, toplamda ele alındığında, bu indirgemeciliğin bir noktadan sonra tersine dönerek, ilginç ve bir bakıma epeyce de orijinal bir şekilde, Spencer’in sosyolojik olgulara uyguladığı “psikolojizm” benzeri bir hal almaya başladığını görmekteyiz (Seebom, 1991). Evet, (özellikle Sechenov’un görüşleri üzerindeki etkisi bağlamında) Rubinstein açısından da bilinçli ve bilinçdışı her psikolojik faaliyet temelde birer koşullu reflektir (McLeish, 1975; Payne, 2012); psikolojik süreçler dış dünyadan gelen etkileri karşılamaya dönük tepkiler şeklinde oluşur ve özü itibarıyla beyin aracılığı ile organizmanın dış çevresi ile sürdürdüğü karşılıklı etkileşim süreçleri olarak tanımlanabilir. Ancak, Rubinstein psikolojik süreçler/faaliyetler ile nörofizyolojik süreçler arasında bir noktadan sonra şöyle bir ayrıma gitmeye başlamaktadır: Psikolojik işlevler doğrudan bir şekilde, birebir biçimde, nörofizyolojik düzeye indirgenemez zira psikolojik süreçler (bunu aynı zamanda yüksek sinirsel faaliyetlerin oluşumu olarak da ele alabiliriz) esasında çok sayıda nörofizyolojik faaliyetin yeni bir işlevsel düzeyde, daha makro bir ölçekte biraraya geldiği ve yeni bir açıklama düzeyi gerektiren ayrı bir işlevsel düzlem teşkil etmektedir (Wertsch, 21011; Payne, 2012; Gonzales Rey, 2014). Ki bu noktada salt nörofizyolojik esaslar, nörodinamik yasalar vb. değil fakat yeni psikolojik yasalar devreye girmektedir. Aslında Rubinstein’in yaptığı bu ayrımı tek tek bireylerin karar verme dinamikleri ile makronekonomik modellemelerin veya ekonometrik tahminlerin arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür: Makro ekonomik modeller karar verici konumundaki pek çok birimin tepkisinin toplamını yansıtırken tek bir birimin tepkisini makro ekonomik modelleme üzerinden yordamak mümkün

olmadığı gibi tek bir birimin karar tepkisi paterni üzerinden makro işleyiş düzeyinde bir yordama yapmak da mümkün olmamaktadır. Psikoloji bilimindeki klasik grubun yığılımlı öğrenme eğrisinin grubu meydana getiren bireylerin bireysel öğrenme eğrilerinden farklı bir patern çizmesi gibi örnekler de (Sidman, 1960), Rubinstein'ın nörodinamik yasalar ile psikolojik yasalar arasındaki ayrıma dair bu yaklaşımını açıklamak bağlamında verilebilir. Hatta bir bakıma, bu konuda, Gestalt Psikolojisinin bütün ve bütünü oluşturan öğeler arasındaki ilişkiye dair o temel postülasına benzer bir yaklaşım sergilediği de öne sürülebilir.

Yine de, gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olarak, Rubinstein nörodinamik ve psikolojik yasalar arasında bu tip bir ayrıma giderken psikolojik süreç ve faaliyetlerin materyalist ve monist karakteri konusundaki temel kabulünden herhangi bir taviz vermemekte, olası bir düalist yorum için açık kapı bırakmamaktadır (Payne, 2012). Dolayısıyla, görüşlerinin Sovyet psikolojisi içerisinde Pavlov ve Luria gibi isimlerle birlikte oldukça geniş yer bulabilmesi bakımından da, Rubinstein'ın Vygotsky'den ayrıştığı en temel nokta anlamında vurgulanması gereken husus, Rubinstein açısından psikolojik süreçlerin maddesel kaynağından eylem döngüsünün hiçbir aşamasında kopmaması ya da modelinde bu anlamda açık bir kapı bırakmamasıdır (Wertsch, 2011; Payne, 2012). Bu haliyle değerlendirildiğinde, Rubinstein'ın fikirlerinin bilhassa, psikolojik olgunun tanımlanması, olgusal düzeyinin veya örneğin nörofizyolojik süreçlere göre mertebesinin belirlenmesinin yanı sıra, Pavlov konferansından itibaren başlayarak, Sovyet psikolojisi içinde kendine gittikçe daha güçlü bir zemin bulan dinamik lokalizasyon yaklaşımı ve yüksek sinirsel faaliyetler kavramı gibi görüşler ile dış dünyaya bağlı amaçsal eyleme yapılan vurgu çerçevesinde son derece tutarlı şekilde kaynaştırmış olması bakımından da oldukça verimli bir model teşkil ettiği ifade edilebilir. Nitekim, yazının başında da belirtildiği gibi, uzun yıllar boyunca batı psikolojisinden izole biçimde Sovyet psikolojisi bünyesinde (ancak elbette birtakım ortak kaynaklardan da beslenerek) geliştirilen ve Rubinstein tarafından döneminde oldukça rafine bir hale getirilen bu fikirlere daha sonraki yıllarda, aşağıda ana hatları ile değinilecek olduğu üzere, “yeni” bazı bulgular, kuramsal yaklaşımlar vb. ışığında batı psikolojisince de temas edilmeye, aynı hususlar farklı kavramlarla ve daha sağlam bazı görüngül veriler üzerinden ifade edilerek zihnin işleyişine dair yeni bir model oluşturulmaya başlanmıştır. Ki, bu yönelim, Vygotsky ve Rubinstein tarafından temsil edilen fikirlerin uzlaştırılması anlamında, yalnızca ileriye dönük olarak değil fakat psikoloji tarihi bakımından da geçmişin yeniden yorumlanması anlamında önem taşımaktadır.

Sonuç: Yaklaşımlar Arası Tarihi Kopukluklara Dair Güncel Kuramsal Köprüler

Yazı boyunca çeşitli noktalarda vurgulanmış olduğu üzere 1920'ler sonrası politik koşulların akademi üzerine etkisi batı psikolojisinden kalan eski birtakım tartışmalardan ve fikri tortulardan arınmış, devrimin ilkeleri ile devamlılık arz eden bir Sovyet psikolojisinin oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Yeni psikoloji anlayışı çerçevesinde bu devamlılığın sağlanabilmesi yeni kuramsal yaklaşımların hem tarihsel-toplumsal anlayış ilkesiyle uyumlu olmasını ama aynı zamanda hem de maddesel monizm ilkesinin de dışına hiçbir şekilde taşmamayı gerektiriyordu. Bu minvalde, bu önkoşullardan yalnızca birini vurgulayan (ve diğerini en azından doğrudan bir biçimde reddetmese dahi özellikle de vurgulamayan duruşuyla şüphe uyandıran) yaklaşımlar geri planda kalıyorken her iki ilke ile de net biçimde tutarlı olan yaklaşımların ise önplana çıktığını görmekteyiz. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, her ne kadar ilk bakışta ideolojik saiklerle hızlandıran etkisi yakalamış ve kendi topluluğunu uzunca bir dönem fikirleri ile haddini aşan bir düzeyde domine etmiş gibi görünse de Sovyet psikolojisi içinde bahsedilen ilkeler bağlamında geliştirilen fikirlere dair en derli toplu yaklaşımı temsil eden Rubinstein'ın görüşlerinin daha sonraki yıllarda batı psikolojisinin de yaklaştığı ve çarpıcı deneysel bulgularla desteklediği, zihinsel işleyişin gerçekten de, en azından batı psikolojisindeki bilişsel patlama döneminde öne sürülenden, daha mekanik ve maddenin fiziki özellikleri ile, dildeki soyut kavramsallaştırmalar bakımından dahi, sanılandan daha fazla devamlılığa sahip birtakım süreçlerin toplamı olabileceğine yönelik görüşlerce desteklenmeye başlanmasıdır. Dolayısıyla, sonuç itibarıyla, Rubinstein'ın görüşlerinin neredeyse retrofüturistik bir nitelik kazandığı ve psikoloji tarihindeki çok boyutlu ve uzun soluklu bir bölünmeye dair bir konverjansa ve uzlaşıya işaret ettiği ifade edilebilir. Bu durum aynı zamanda, değinilecek olduğu üzere, Vygotsky'nin üzerinden maddesel monizmden taviz vermekle itham edildiği ve adeta easlı bir aracı süreç gibi yaklaşımında sıklıkla vurgulanmış olduğu dil etmeninin bile (Forman ve Kraker; 1985), Vygotsky yaklaşımındaki en önemli psikolojik araç olarak, aslında maddesel devamlılıktan taviz vermeden yorumlanabileceğini de göstermektedir.

Vurgulanmış olduğumuz bu kesişim sürecini netleştirmek bağlamında, psikoloji biliminin neredeyse son 70 yılına damgasını vurmuş biliş kavramına dair son dönemlerde önem kazanmaya başlayan bazı yaklaşımlara değinmek gerekmektedir. Örneğin Clark (1999) ve Chemero (2002) gibi araştırmacılara göre prefrontal korteksin bir fonksiyonu olan (yani klasik Sovyet psikolojisi terminolojisi ile yüksek düzeyli ve maddesel sinirsel süreçlerin bir ürünü olarak) yürütücü işlevler gibi üst düzey zihinsel süreçler de dahil olmak üzere, tüm bilişsel süreçlerin organizmanın metabolik, bedensel ve genel fizyolojik durumlarından doğrudan

etkilenen ve yalnızca merkezi sinir sistemindeki birtakım spesifik yapıların spesifik ürünleri olmaktan öte tüm bir biyolojik sistemin ürünü olarak ele alınması gerekmektedir. Yine dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak, bu tip bir yorumlama tarzı esasında psikoloji tarihindeki dinamik lokalizasyoncu görüşün de bir bakıma yeniden ele alınması anlamına gelmektedir. Ki, bilişsel psikolojideki güncel dinamik sistemler yaklaşımı da esasında dinamik lokalizasyoncu görüşün bir türevi olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde, bilişsel süreçlerin, ontogenetik açıdan değerlendirilmesi anlamında, işaret edilen nokta, yalnızca soyut içsel temsillerin gittikçe olgunlaşan bir merkezi sinir sisteminin zorunlu sonucu olarak oluşmasıyla ortaya çıkan değil fakat tüm bedenin ve beden-çevre etkileşiminin bir neticesi olarak oluşan süreçler olduklarıdır. Yine bu görüşler bağlamındaki güncel bulgular üzerinden ilerlediğimizde, örneğin Barsalou (2008) ile Adam ve Galinsky (2012); dildeki soyut kavramların kökünün beden-çevre etkileşimleri bağlamındaki somut temeller üzerinde şekillendiği de belirtilmelidir. Başka bir ifade ile, Rubinstein'ın maddesel dünyanın maddesel sinir sistemi etkinliği üzerindeki maddesel etkileri olarak özetlediği süreç bilişsel psikolojideki güncel yaklaşımlar çerçevesinde de paralel bir biçimde değerlendirilmektedir. Hatta, Shapiro (2011) ve Willems (2012) doğrudan bir biçimde, tüm bilişsel süreçleri, klasik bilişsel psikolojik yaklaşımın çatı kavramı olarak ifade edebileceğimiz içsel temsiller yorumundan uzaklaştırarak soyut ve üst düzey bilişsel faaliyetler için dahi geleneksel anlamda bir temsil kabiliyetine ihtiyaç duyulmadığını, beden-çevre etkileşimi üzerine şekillenen algısal ve heyecansal deneyimler üzerinde şekillenen bedensel durumların tüm bilişsel yaşamın temelini teşkil ettiğini ifade etmektedirler. Yine, daha önce değinmiş olduğumuz üzere, Sovyet psikolojisinde nasıl psikoloji biliminin olgusal alanını teşkil eden davranışın nesnel dünya kaynaklı ve bu nesnel dünyaya dönük amaçsal eylemler şeklindeki formülasyonuna güçlü bir vurgu yapılmış ise paralel bir vurgu yine güncel bilişsel psikoloji içerisinde de bilişin ve bilişli davranışın esaslarının formüle edilmesi anlamında oldukça benzer bir biçimde yine yapılmaktadır. “Tarihi uzantılı” birtakım kavramlaştırmaları yeniden ziyaret etmenin net bir örneği olarak, örneğin, Wilson ve Golonka'nın (2013) yaptıkları çeşitli deneylerde bilişsel davranışın analizini organizmanın (bir bakıma gestaltvari bir algısal temelli problem çözümü yorumu da içeren bir biçimde) organizmanın fiziki çevresine dair sahip olduğu duyusal-algısal olanaklar üzerinden şu şekilde ele almaktadırlar: 1) Organizmanın karşı karşıya kaldığı spesifik problem nedir? 2) Organizmanın üstesinden gelmek durumunda olduğu soruna dair çözüm geliştirme kaynakları nelerdir? 3) Organizmanın sahip olduğu bu kaynaklar nasıl biraraya getirebilir? ve 4) Organizma çözüm kaynaklarını biraraya getirme potansiyeline sahip midir?

Güncel yaklaşımlar ile Sovyet psikolojisi üzerinde belirleyici olmuş kavramsal esaslar arasındaki kesişimin yalnızca psikoloji tarihi içerisinde uzunca bir süre izole şekilde ilerlemiş olan (daha doğrusu soğuk savaş boyunca oldukça seyrek ve kısmi şekillerde temas kurabilmiş olan) batı ve doğu psikolojilerinin bu izolasyon dolu geçmiş neticesinde dahi davranışa ve davranışı üreten sistemlere dair aynı noktaları soyutlayabilmiş olması ve bu iki taraf arasında köprü kurmak anlamında değil fakat aynı zamanda Sovyet psikolojisinin kendi bünyesindeki tarihi kopukluğu gidermek anlamında da katkı sağladığını yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda, Vygotsky'nin tarihsel-kültürel psikoloji yaklaşımı içerisinde sıklıkla vurgu yaptığı “en temel psikolojik araç olarak dil” ya da “psikolojik sistemler” gibi kavramların veya yorumların dönemin Sovyet psikolojisi tarafından maddesel monizm ile dinamik lokalizasyoncu yaklaşımdan kopuşa işaret eden ve ayrıca açıklanması gereken çeşitli aracı süreçlere dair batı psikolojisi emareleri gösteren aşırı vurgular olarak değerlendirildiği ve sonuç itibarıyla Vygotsky'nin esasında batı psikolojisi tarafından da oldukça geç farkedilen pek çok değerli görüşüne ve katkısına rağmen uzun bir süre geri planda bırakıldığı göz önünde bulundurulduğunda bilişsel psikolojideki üzerinde durduğumuz güncel yaklaşımların dil etmeni gibi birtakım psikolojik araçların içsel temsiller üzerinden yapılan pür ve tamamen soyutlamaya dayalı işlemler gibi görünen ürünlerinin temellerini “maddesel dünyadaki” somut varlıklar arasındaki somut ilişkilerden, ya da başka bir ifade ile, beden-çevre arasındaki doğrudan etkileşimin zaman, mekan, bedenin pozisyonu gibi fiziksel unsurlardan aldığına dair sunduğu bulgular Vygotsky'nin yaklaşımını adeta retrospektif bir biçimde maddesel monizm odaklı Sovyet psikolojisine entegre etmekte, Vygotsky'nin dışlanması neden olan kuramsal ve felsefi nedenleri ortadan kaldırmaktadır. Nitekim, günlük diledeki, uzak, yakın, daha uzun, daha kısa, “ağır” bir metin, geçmiş ve gelecek kavramlarının uzaysal-mekansal olarak konumlandırılması gibi soyutlamalara dayalı çok sayıdaki işlevin doğrudan bir biçimde hem dış dünyadaki uyaranların fiziksel niteliklerinden ve duyuşsal-algısal ipuçlarından, hem de dilin bünyesinde oluşageldiği kültürel yapılardan doğrudan bir biçimde etkilendiğine dair literatürde çok sayıda bulgu mevcuttur. Örneğin, Eerland ve ark.'nın (2011) “Eyfel Kulesi” etkisi buna dair ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, aynı mesafeden çekilmiş bir Eyfel Kulesi fotoğrafına sağa veya sola doğru eğik bir postürle bakılması kulenin yüksekliğine dair yapılan tahminleri bakış açısının eğim yönünün bir fonksiyonu olarak etkilemektedir. Örneğin, sola doğru eğik vaziyette yapılan tahminler sağa doğru eğik bir postürle yapılan tahminlere göre daha alçak olmaktadır. Zamansal mesafe ve yazılı bir metnin içeriği üzerinden yapılan ağırlığa (ilgili bulgular günlük dilde sıklıkla kullanılan “ağır metin”, “ağır laf” ya da “ağır kitap” gibi “soyut” nitelermeler göz önünde bulundurulduğunda daha ilginç bir hal almaktadır) dair

tahminler bağlamında da benzer bir durum söz konusudur. Örneğin, Glenberg ve ark.'nın (2002) elde etmiş olduğu bulgular bireylerin kendilerine verilen yazılı bir malzemenin içerik veya soyut anlamda ne denli "ağır" olduğunu o malzemenin kendilerine sunulmuş biçiminin kg cinsinden ağırlığının bir fonksiyonu olarak belirlemektedirler. Veyahut, Miles ve ark.'nın (2010) gösterdiği üzere, çeşitli olayların kronolojik olarak soldan sağa doğru olacak şekilde belirli bir istikamet üzerinde sıralanması istendiğinde geçmişten geleceğe doğru bu şekildeki bir sıralamanın deneklerce soldan sağa doğru çok daha hızlı bir şekilde yapılabilmesi bilişsel sistemimizde somut ve soyut arasındaki devamlılığın başka bir yansımasına işaret etmektedir. Bu yöndeki bulgular kültürün ve dilin yapısına ilişkin değişkenlerin de somut ve soyut arasındaki sözkonusu bilişsel devamlılığa etki ettiklerine işaret etmektedirler. Buna göre, (örn. Miles ve ark., 2010) zamansal konumlama ve kronolojik akışa dayalı sıralama hızına bağlı görevler deneklerin anadil yapılarından (dil aileleri vb. etmenler) anlamlı düzeyde etkilenmektedir. Dolayısıyla, bu yöndeki güncel veriler, aynı zamanda, Vygotsky'nin kuramsal çizgisindeki tarihsel-toplumsal vurgunun da değerini, vazıh şekilde, ön plana çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, psikoloji tarihine dair yapılan sistematik incelemeler alanın farklı dönemlerde ve farklı kulvarlardaki kuramsal tartışmaları ve epistemolojik gelişim çizgisine ilişkin bir meta-analaysın oluşabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Psikoloji tarihi okumalarına dayalı bu tip bir meta-analays (süreci Fecher'in psikofizik araştırmalarına kadar indirdiğimizde) kendi olgusal alanına odaklanmış biçimde neredeyse 200 yıldır bağımsız bir araştırma disiplini olagelen psikoloji bilimi içerisindeki (Pereira, 2009; Greenwood, 2015) akışın salt kronolojik kaydını tutmak değil ama alanın geleceğine dönük projeksiyonlar yapabilmek anlamında da önem taşımaktadır. Zira, mevcut yazı boyunca muhtelif noktalarda vurgulanmış olduğu üzere, güncel psikolojinin farklı alanlarındaki güncel çeşitli yaklaşım ve tartışmaların psikoloji tarihi içerisinde farklı cenahlar tarafından, farklı dönemlerde farklı terminolojiler üzerinden farklı yönleri vurgulanarak da ifade edilmiş olsalar da, kadim birtakım tartışma ve görüşlerin kuramsal devamı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, psikoloji tarihine dair çalışmalar, psikolojinin bir bilim olarak ürettiği bilgi ve bilgi üretme süreçleri çerçevesinde kendi ilerleyişine dair yaratacağı üst bilişsel farkındalık sayesinde, yine belirtilmiş olduğu üzere, yalnızca olay güncesi tutmak ve geçmişe dönük interpolasyonlar yapmak değil fakat daha önemlisi, alanın kavramsal gelişim yönüne ve geleceğine dair yordamalarda bulunmaya da olanak tanıyan önemli bir gözlem mecrası teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

- Adam, H., and Galinsky, A. (2012). Enclothed cognition. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, pp.918–925.
- Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral Brain Science*, 22, pp.577–660.
- Bakburst, D. (2007). Vygotsky's demons. H. Daniels, M. Cole, & J. Wensch, (Eds.), *The Cambridge companion to Vygotsky* (pp. 50-76). New York, NY: Cambridge University Press.
- Bruner, J. (1995). Reflecting on Russian consciousness. L. Martin, K. Nelson, & E. Tobach (Eds.), *Sociocultural psychology: Theory and practice of doing and knowing* (pp. 67-86). New York, NY: Cambridge University Press.
- Carlson, S. M., Mandell, D. J., Williams, L. (2004). Executive function and theory of mind: Stability and prediction from ages 2 to 3. *Developmental Psychology*, 40, pp.1105–1122.
- Chemero, A. (2009). *Radical embodied cognitive science*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cole, M., Steiner, V. J., Scribner, S., & Souberman, E. (Eds.). (1978). *L. S. Vygotsky mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cole, M., & Wertsch, J. (2011). Freedom and constraint in human action. *Journal of Russian & East European Psychology*, 49, pp.3-29.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' error: emotions, reason and the human brain*. London: Papermac.
- Forman, E. A. ve Kraker, M. J. (1985). The social origins of logic: The contributions of Piaget and Vygotsky. *New Directions in Child Development*, 29, pp.23—29.
- Galperin, P. Y. (1995). Problems in the psychology of activity. *Journal of Russian & East European Psychology*, 33, pp.18-23.
- Eerland, A., Guadalupe, T., ve Zwaan, R. (2011). Leaning to the left makes the Eiffel Tower seem smaller: posture-modulated estimation. *Psychological Science*, 22, pp.1511–1514.
- Galperin, P. (1992). Organization of mental activity and the effectiveness of learning. *Journal of Russian and East European Psychology*, 30(4), pp.65–82.
- Galperin P. (1992) The Problem of Activity in Soviet Psychology, *Journal of Russian & East European Psychology*, 30(4), pp.37-59.
- González Rey, F. L. (2014). Advancing further the history of Soviet psychology: Moving forward from dominant representations in Western and Soviet psychology. *History of Psychology*, 17(1), pp.60–78.

Greenwood, J. D. (2015). A conceptual history of psychology: Exploring the tangled web. Cambridge University Press.

Elkonin, D. B. (1995). Problems in the psychology of activity. *Journal of Russian & East European Psychology*, 33, pp.32-34.

Luria, A. R. (1980). Higher cortical functions in man. New York, NY: Basic Books.

Luria, A. R. (2002). L.S. Vygotsky and the problem of functional localization. *Journal of Russian and East European Psychology*, 40(1), pp.17-25.

McLeish, J. (1975) *Soviet psychology; history, theory, content*, London, Methuen.

Miles, L., Nind, L., ve Macrae, C. (2010). Moving through time. *Psychological Science*, 21, pp.222-223.

Payne, T. R. S. L. (2012). *SL Rubinštejn and the philosophical foundations of Soviet psychology (Vol. 30)*. Springer Science & Business Media.

Pereira, M. E. (2009). *History of Psychology Timeline*. Web.

Seebohm T.M. (1991) *Psychologism Revisited*. In: Seebohm T.M., Føllesdal D., Mohanty J.N. (eds) *Phenomenology and the Formal Sciences. Contributions to Phenomenology (In Cooperation with the Center for Advanced Research in Phenomenology)*, vol 8. Springer, Dordrecht

Sidman, M. (1960). *Tactics of scientific research*.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher mental processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vygotsky, L. S. (1987). *Thinking and speech*. (N. Minick, Trans.). R. Rieber & A. Carton (Eds.), *The collected Works*

Wertsch, J. (2011). Freedom and constraint in human action. *Journal of Russian & East European Psychology*, 49, pp.3-29.

Wilson, A. D., & Golonka, S. (2013). Embodied Cognition is Not What you Think it is. *Frontiers in Psychology*, pp.1-4.

Zaporozhets, A. V. (1995). Problems in the psychology of activity. *Journal of Russian & European Psychology*, 33, pp.12-17.

Zinchenko, V. P. (1995). Cultural-historical psychology and the psychological theory of activity: Retrospect and prospect. J. Wertsch, P. del Rio, & A. Alvarez (Eds.), *Sociocultural studies of mind (pp. 37-55)*. New York, NY: Cambridge University Press. Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, TTK Yay, Ankara 1989.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

YUNAN MİTOLOJİSİNDEKİ CEZA KAVRAMI ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Sait ÇİL*

Öz: Yunan mitolojisinde içerisinde birçok mesaj barındıran mitler görülmektedir. Mitlerin temelinde toplumsal bir örgütlen yatmaktadır. Yunanlıların yaratmış oldukları tanrıların hareketleri, kahramanların eylemleri gibi hikâyelerin yanı sıra kader gibi kavramlar anlatılmaktadır. Yunan mitolojisinde sadece hikâyelere konu olanlar insanlar değildir. Tanrıların eylemleri de insanlar kadar ilgi çekicidir. İnsan görünümünde olan tanrılar sadece görüntüsü ile insanlar benzemekle kalmamıştır. Tanrıların da hareketlerinde insanlar gibi duygular barındırdıklarını görülmektedir. Mitlerde kimi zaman tanrılar kimi zaman ise insanlar tarafından ders çıkarılacak durumlar vardır. Bütün mitlerde olduğu gibi ceza içeren mitlerde de alınacak öğütler olduğu aşikârdır. Yunanlılar bu hikâyeler aracılığıyla kültürlerini koruyarak geliştirmişlerdir. Toplumun kuralları mitler aracılığıyla oluşturulmuş olması muhtemeldir. Mitlerde hikâyeler dönemin birçok sanatçısına ilham vermenin yanında birçok felsefeciye ve devlet adamına da esin kaynağı olmuştur. Yunan mitolojisi dönemin insanını ve temsil ettiği varlık olgusunu çok iyi yansıtmaktadır. Yunanlıların hayatlarını, kültürlerini ve inançlarını anlamak istiyorsak bu mitleri dikkatlice incelememiz gerekmektedir. Bu çalışmada, antik ve modern kaynakların ışığında, ceza içeren mitler genel olarak anlatılacak ve çıkarılması istenen öğütlerin Yunan mitolojisindeki yeri ve amacı sonuç kısmında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yunan Mitolojisi, Mitoloji, Mit, Öykü, Ceza.

AN OVERVIEW ON THE CONCEPT OF CRİMİNAL İN GREEK MYTHOLOGY

Abstract: In Greek mythology, there are myths with many messages. A social organization lies behind the myths. Besides stories such as the movements of the gods created by the Greeks and the actions of the heroes, concepts such as fate are explained. In Greek mythology, it was not only people who were the subject of stories. God's actions are as interesting as humans. The gods that look like human beings are not only similar to the people with their appearance. It is seen that the gods also have emotions like people in their movements. There are occasions when myths will sometimes be taught by gods and sometimes by people. As with all myths, it is evident that there are advices to be taken in punitive myths. Greeks developed and preserved their culture through these stories. It is possible that the rules of society have been created through myths. In myths, stories inspired many philosophers and statesmen, as well as inspiring many artists of the period. Greek mythology very well reflects the people of the period and the fact that it represents. If we want to understand the lives, cultures and beliefs of the Greeks, we need to carefully study these myths. In this study, myths containing punishment will be explained in general in the light of ancient and modern sources and and the place and purpose of the advices to be removed in Greek mythology will be examined in the conclusion part.

Keywords: Greek Mythology, Mythology, Myth, Story, Punishment

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID ID: 0000-0003-4449-0577.

Giriş

Evrenin, insanın, hayvanların ve bitkilerin yaratılışı ile ilgili açıklama isteği duyan ilk insanlar Yunanlılar değillerdi. Nitekim onlar da insan ırkının gerektirdiği gibi belirli sorulara cevap bulmak isteğindeydiler. Antik dönemde insanın anlamlandıramadığı, korktuğu ya da bir kimliğe büründürmek isteği kavramları açıklamak bir nevi dinin temelini oluşturmasıydı. Dinlerin oluşmasıyla birlikte inanç, erdem ve iyi-kötü gibi soyut kavramların ortaya çıkışını görürüz. Antik Yunanlılar da inançlarına sorgulamaları sonucu ulaşmışlardır. Açıklanan sorular arttıkça yenilenen sorular da artmıştır. Cevaplanan sorular ile de mitoloji oluşur.

Antik dönem Yunanistan'ında sorgulamanın cevaba ulaşmanın temelini oluşturduğu fark edilmiştir. Antik Yunanlılar ölüm, yaşam, evren, ruh ve daha birçok soyut kavramı sorgulamışlardır. Sorgulama sonucunda ortaya çıkan mitoloji, zaman içerisinde Antik Yunan Sanatının temelini oluşturmuştur ve sonuç olarak ortaya şiir ve heykel gibi somut eserler çıkmıştır (Albasan, 2019, 96). İnançın daha kalıcı olmasını sağlayan bu eserlerin esin kaynağı aslında sözlü anlatılan hikayelerdir. Mit kelimesi, "söz" ya da "konuşma" anlamına gelen Yunanca "mithos" kelimesinden türetilen, sözlü olarak anlatılan hikaye anlamına gelmektedir (Batuk, 2009, 28). Doğa olayları ve afetler İlk Yunanlılar açısından oldukça korkutucuydu. Yunanlıların tanrıları sadece şiirsel bir hayal gücünden daha fazlasıydı (Berens, 2013, 13). Korkutucu olanı, bilinmeyen bilinen yapmak Yunan mitolojisinin belki de dinlerin temelidir. Tanrıların varoluşuyla birlikte Yunanlılar, bilinmezlikten duyulan korkuyu bitirmişlerdir (Hamilton, 2019, 6).

"Neden-nasıl sorularına yanıt olarak, mitoloji doğar." (Albasan, 2019, 99)

Yunan mitolojisi bizlere eskiden yaşamış insanların neler düşünmüş olabileceğini, hangi hisler beslediklerini gösterir (Hamilton, 2019, 5). Yunanlılar, sorularına çözüm ararken ürettikleri mitoloji sadece dinin temellerini açıklamakla kalmaz aynı zamanda, insan ruhunun temelini şekillendirir (Albasan, 2019, 101-102). Yunan mitolojisi, hem eski hem de modern zamanlarda kendi geçmişi olan karmaşık bir organizmadır (Dowden, 1992, 120). Çünkü Yunanlılar, tanrıları kendi görüntüsünde olduklarını düşündüler. Yunan mitolojisinde tanrılar da tıpkı insanlar gibi duygulara sahiplerdi ve duyguları neticesinde çokça hareket ettikleri olur. Kimi zaman bu duygular onları doğru olanı yapmaya teşvik ederken, kimi zaman da tıpkı bir insanın düşüncesizce davranması ya da öfkesine hakim olamamasına benzer şekilde eylemde bulunan tanrıları görülür. Kısırçlık gösterirler, intikam almak isterler ve çıkarları için hile yapmaktan geri durmazlardı. Kötülük yapanlara cezalar verilirdi. Buradan çıkan hikayelerde en çok kendilerini küçümseyen cüretkarları daha ağır cezalara çarptırdıkları görülmektedir

(Berens, 2013, 11). Tıpkı bir insanın bencilce hareket etmesine benzemektedir. Birçok kez onları çatışmaları arasında insanlar zarar görür. İşte tam bu noktada Yunan mitolojisinde ibret olsun, öğütler alınsın diye nesilden nesile anlatılan ceza dolu mitleri incelemekte fayda vardır.

Mitleri ve bunları anlatan kitapları Yunanlıların kutsal kitabı olarak görülmemesi gerekmektedir. Hesiodos, anlatımlarında köylü sınıfının düşüncesini yorumlamaktadır. Onun asıl amacı savunduğu görüşü göz önüne getirerek insanlara ulaştırmaktır (Erhat, 2018a, 131). Onlar için tanrılar, doğanın düzenini açıklamaktı. Tüm bunlar insan ve hayvan gibi canlıların, ağaç ve çiçek gibi bitkilerin, güneş, ay ve yıldızlar gibi gökyüzünde gördükleri nesnelere, yıldırımlar, yağmurlar, fırtınalar ve depremler gibi doğal afetlerin açıklanmaya çalışılmasıdır (Hamilton, 2019, 8-9). Yunanlılar, yarattıkları hikayelerde tanrıların kendilerini, ırmakları, dağları, taşları, ağaç ve çiçekleri de yarattıklarını düşündüler. Onları büyüleyen ihtişamları ya da güzellikleri olan bu şeyleri tanrılardan başkası yaratmış olamazdı (Hamilton, 2019, 60). Mit (mith) ya da mitos (mithos) olarak kullandığımız gelimeler kurgusal ya da gerçekliği tam yansıtmayan hikayeler için kullanılır (Conner, 2018, 2). Yunan mitleri, bizim sahip olduğumuz biçimde rahipler tarafından yayılmadılar (Dowden, 1992, 16). Ülkeleri gezerek hikayeler anlatan, şiirler ve şarkılar söyleyen ozanlar sayesinde mitler yayıldı (Berens, 2013, 13). Mitlerin yaşanmış olaylardan ilham almış olabileceği gibi tamamen kurgu olabileceği durumlar vardır. Mitlerdeki olaylar tarihsel olayların gün yüzüne çıkarılması için detaylı araştırılması gereken gerçekler barındırmaktadır (Batuk, 2009, 35). Dowden'a göre *"Efsane (myth) aslında tarihtir, sadece zamanın geçmesiyle zarar görmüş ve çarpılmıştır."*(Dowden, 1992, 17). Mitlerin gerçekliğinin sorgulanması sadece günümüzde değil antik dönemde de olmuştur. Yunanlılar neye inanmaları ve nasıl yaşayacakları konusunda rehberlik için mitolojiye yönelmediler. Zaten mitolojileri kendi kültürlerinin ve yaşayış tarzlarının sonucunda oluştu. Elbette Yunanlıların tanrılar ve insan hakkında fikirleri vardı ve elbette efsane ve tedarikçilerinde bu tür fikirlerin bir rezervuarını buldular, ancak bunlar inanç eşyaları değildi. Mit, neye inanılması gerektiğini söylemek için orada değildir: mit dogmatik değildir (Dowden, 1992, 16).

Öne atılan bir teoriye göre mitler insanların davranışları için bir nevi rol model olabilecek anlatılardır. Mitler aracılığıyla dinin normları aktarılmaktadır (Batuk, 2009, 34-36). Aktarılmak istenen mesajlar ve öğütlerin rastgele olduğunu düşünmek yersiz olacaktır. Aynı toplumda ve aynı kültürel öğeleri barındıran insanlar aracılığıyla yine insanlara aktarılacak mesajlar içeren bu metinler rastgele oluşmuş olamazlardı. İnsanın ve kültürel gelişmenin bir sonucu olduğu açıkça belirtilebilir.

"Mitler rastgele oluşmuş öykü koleksiyonu olarak kabul edilmezler. Tam tersine bir kültürdeki sosyal ilgilerle mitsel temalar arasında bir ilişki söz konudur." (Batuk, 2009, 35).

Yunan mitolojisinde geçen hikayelerde, ders alınabilecek birçok örnek vardır. Bu mitler sadece dönemin sanatçılarına değil günümüzde bile birçok sanatsal esere esin kaynağı olmuştur (Erim, 2013, 9). Doğal yaşam yabaniydi ve insanlar da bu yaşamın bir parçasıydı. Bilinmeyenlerle dolu korkulan bir hayat sürmekteydiler. Zaman zaman acımasız olabiliyorlardı (Sandalcı, 2019, 13). Belki de bu yüzden kendilerine benzeyen Yunanlıların tanrıları da gerektiği zaman acımasızlaşıyorlardı. Bu çalışmada ele alınacak konu Yunan mitolojisindeki ceza kavramı ile verilmek istenen öğütler üzerinde durmaktır. Bu öğütler çok çeşitlilik göstermektedir. Bu yüzden belirli başlıklar altında içinde ceza barındıran mitleri incelemekte fayda vardır. Mitler gizlenmiş felsefe veya teolojidir, derin sırlarını onun kinayelerini anlamayanlardan gizler (Dowden, 1992, 120).

Cezayla Kavramıyla Özdeşleştirilmiş Tanrısal Varlıklar

Yunan mitolojisinde tanrısallaştırılmış birçok soyut kavramla görülmektedir. Gece, Şafak, Karanlık, Uyku, Ölüm ve daha birçok soyut kavram tanrısal bir bedene sokularak sembolleştirilmiştir. Ceza kavramı da onlardan biridir. Antik Yunanlıların ve inançlarının şekillendirdiği mitlerde de ceza kavramı günümüzdekinden çok farklıdır. Bir kişi suç işlediği zaman, özellikle birini öldürdüğü zaman ülkesinden sürülürdür. Hapis gibi cezalar antik çağlarda karşımıza çıkmamaktadır. Sürülen kişi suçlarından arınabilirdi. Suçlarda arınmak sadece tanrılara özgü değildir. Suçlarından arınmak için hizmet edeceği temiz kalpli birini bulmalıdır. Bu kişiye hizmetini tamamladığı zaman ancak suçlarından arınabilirdi (Erhat, 2018b, 104). Bu gibi farklılıkların yanında suçun cezasız kalmayacağına inanıyorlardı. Cehennem inancı Yunan mitolojisinde tam olarak oturmamıştır. Bu yüzden hiçbir suçun cezasız kalmadığı mitlerde çeşitli şekillerle anlatılır.

Ceza kavramının tanrısal kalıba sokulmuş ilk örneğini İntikam Tanrıçası Nemesis'tir. Nyx'in (Gece) kızıdır. Nemesis bir tanrıça olarak kozmik ölç kavramını simgeler. Her insanın hak ettiği kaderler ödüllendiren tanrısal güçtür. İnsanları cezalandırmak görevlerinden biridir (Erhat, 2018b, 215). Nemesis, tanrısal ölç kavramını yani "Kutsal Ölç" kavramını temsil eden tanrıçadır (Sandalcı, 2019, 96). İntikam tanrıçası olarak anlatılsa da asıl görevi evrenin kozmik dengesini korumaktır. Fazla şanslı birinden zamanı geldiği zaman bu şansını geri olarak dengeyi sağlardı. Haksızlığa uğrayan genellikle Tanrıça Nemesis'e dua ederdi (Conner, 2018, 198). Nemesis, iyi olanı yani hak edeni ödüllendirir, kötüyü ise cezalandırır. İnsanlar genelde kötü şey yaptığı için vaktinin genellikle günahkarlarla harcamaktadır. Gerçekleşen bir cezalandırma varsa cezalandıran sadece bir araçtır. Bunu sağlayan Tanrıça Nemesis'tir (Berens, 2013, 154). Aidos

(utanç),¹ isimli tanrı ile zaman zaman karşılaştıkları olur. Yunanlılar için utanç gibi bir kavramın da tanrısal kalıplara sokulduğunu görülmektedir. Yunan mitolojisinde özellikle Hesiodos ile gelen karanlık bir hava vardır. İnsanların kötü olduğu ve sürekli kötü şeyler yaptığı için cezalandırıldığı mitlerin sayısı fazladır. Eski Yunanlılara göre insan, içinde iyiliği bulundurmasına rağmen genel olarak kötülüğe meyilli bir varlıktı. Bu yüzden kendilerine cezalandırılacak tanrılar yaratmış olmaları gayet normaldir.

Ceza ve cezalandırma ile görevli bir diğer tanrısal varlık Erinyes'lerdir. Erinyes'ler, (Eumenideler, Furia'lar), bazı mitlerde tek ya da sayıları çokça anlatılırsalar da, genel olarak üç kadın olarak mitlerde tasvir edilirler. Adları Alecto, Megaera ve Tisiphone'dir. Hikayelerde onlar hakkında çeşitli anlatımlar vardır.² İntikam tanrıçaları olarak geçerler. Vicdan ve pişmanlığın karşısında duyulan suçluluğun açıklanmak için yaratılan soyut varlıklar oldukları düşünülmektedir. Yaratılışları için iki hikaye vardır. İlk mite göre Uranos'un akan kanından ortaya çıkmışlardır. İkinci mite göre Nyx'in (Gece) kızları olduklarıdır.³ Suç işlemiş ölümlülerin cezalandırıcılarıdır. Homeros, Erinyes'lerden dilencilerin öcünü alan tanrıçalar olarak bahseder (Homeros, *Od.* XVII, 475). Onlara denilen "Eumenides" ismi "iyi niyetliler" anlamına gelmektedir. Bu tanrıçalardan korkulduğu için onları sakinleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Yunanlılar ters psikoloji uygulamak istemiş olmalıydılar çünkü, Erinyes'lerin ismi "kızgın olanlar" anlamına gelmektedir (Conner, 2018, 207). Bu yaklaşım işe yarayacak ki Orestes mitinde, Erinyes'lerin şekil değiştirdiğini görürüz. Atina şehrine artık kötülük değil adalet getirmektedir bu tanrıçalar (Erhat, 2018b, 104-105). Erinyes'lere olan korkunun azalmasıyla birlikte Yunanlılar, tanrıçaların günahları cezalandırması sayesinde ahlak ve düzenin arttığını düşünmüşlerdir (Berens, 2013, 152). Zamanla Erinyes'ler ile ilgili mitler değişiklik gösterir. Erinyes'lerin Yeraltı Dünyası'nda ölüleri cezalandırdığını düşünür Yunanlılar. Bu da Cehennem ve orada çekilen ceza ile işkence kavramının Yunanlıların arasında da yayılmaya başladığını kanıtlamaktadır (Erhat, 2018b, 106. Conner, 2018, 96).

Kader tanrıçaları olarak karşımıza Moria'lar (Parkalar/*Parkae*) çıkmaktadır. Yine üç kız kardeş olarak soyut bir kavram açıklanmaya çalışılır. Zeus ile Themis'in kızları olan bu üç tanrıçanın isimleri Clotho, Lachesis ve Atropos'tur.⁴ Moira'lar, insanlar tarafından uğursuz, aynı zamanda zorlu olarak nitelendirilirler (Erhat, 2018a, 249). Bu üç kız kardeş, kaderin tanrıçaları olarak insanın yaşam süresini belirlerler. Kaderin üzerindeki güçleri için iplik kullanmaktadırlar. Clotho ipliğin etrafını ketenle sarar. Lachesis ise insanın yaşam süresini belirleyen ipliği

¹ Erhat, 2018a, 251.

² Hesiodos, Erinyes'lerin doğumunu Aphrodite ile birlikte anlatır. Bkz. Hesiodos, *Theog.* 176 vd.

³ Berens, 2013, 151. Erhat, 2018b, 104. Sandalcı, 2019, 96.

⁴ Platon, Devlet isimli kitabında Kader tanrıçaları Moria'ların (Parka) isimlerini söyler. Platon, *R.* X, 620.

eğirmektedir. Atropos ise bir insanın ölüm vaktinin geldiği zaman ipliği makas ile keser. Onun evreni yöneten ahlaki güç olarak resmeder. Onun kararları yani kaderin karşısında Zeus bile güçsüzdür.⁵ Homeros bu Moira'lerden sadece birinden bahseder. Daha sonraki senelerde Moira'ların görevleri insanın yaşam süresi ve ölümüyle ilgili sınırlandırılmıştır. Şairler onların sadece bu özelliklerinden bahsederler. Aynı zamanda kehanet tanrıçaları olarak da görülürler (Berens, 2013, 153). Yunanlılarda ölümden sonra yaşama inanılmadığı için yaşam ne kadar ödül ise ölüm de o kadar ceza idi.

Tanrılara Saygısızlıkları Sonucunda Ağır Cezalarla Sonuçlanan Mitler

Tanrıların hoşuna gitmeyen bir şey var ise o da kendilerinin aldatılmasıdır. Bunu başaran kişileri ise korkunç derecede ağır cezalara çarptırmaktaydılar (Erhat, 2018a, 117). Tanrılar ile insanlar arasındaki sınır tanrılar tarafından zaman zaman aşılrsa da onlar izin vermediği sürece insanların bu sınırı geçmelerinden hoşlanmamaktadırlar. Bunu sınırı aşanlar ise mitlerde gördüğümüz gibi en ağır ve acımasız cezaları çekmişlerdir.

Tanrılara karşı yapılan oyunlardan ve aldatmacalardan söz edilecekse adı anılacak ilk kişi kesinlikle Prometheus olmalıdır. Kurnaz, ileriye gören, insanların kurtarıcısı, ateşin hırsız Prometheus. Mitlerde Prometheus'a zekasına birçok atıf vardır. Bazı mitlerde insana kilden verenin Hephaistos olduğu anlatılır. Bazı mitlerde ise Prometheus bu görevi kardeşiyle üstlenir (Conner, 2018, 172). Epimetheus en iyi özellikleri hayvanlara verdi. Prometheus ise bu sorunun altından zekasını kullanarak insanları tanrılara benzeterek kalktı. Kimi görüşlere göre Prometheus tanrılardan bile zekiydi (Hamilton, 2019, 47). Yine de Prometheus'un yarattığı kile can veren Athena'dır (Berens, 2013, 29). İşte Prometheus'un hikayesinin dönüm noktalarından biri budur. Titan, yaratmış olduğu insanoğlunu korumak görevini üstlenmiştir. Tanrılara karşı insanların tarafını tutmuştur.

"Ve kurtardım insanları, önledim Hades'in karanlıklarında yok olup gitmelerini." (Aiskhylos, *Prom.* 230-237)

Aishylos'un tragedyasında Io, Prometheus ile karşılaştığında bile ona hitap şekli manidardır.

"Ey insanların güçlü yardımcısı," (Aiskhylos, *Prom.* 615)

⁵ Conner, 2018, 34. Berens, 2013, 152. Sandalcı, 2019, 95.

İnsanların tanrılara kurban ritüelini bile onun Zeus'u aldatma isteği belirlemiştir. Tanrı Zeus'u kandırmak ister ancak Zeus oyunu anlar ve öküzün kötü tarafını yakarak dumanlar çıkartır.

*"İşte bu yüzdendir dünyada insanoğlunun Kurbanların yalın kemiklerini yakmaları Duman duman, sınıklarda, tanrılar için."*⁶

Prometheus, kendine biçtiği bu rolü sahiplenmektedir. Sonunu bildiği halde insanları korumak adına kutsal olan, hayatı simgeleyen ateşi Olympos'tan çalarak insanlara armağan eder. Ateşin insanlara verilmesi Zeus'u öfkelenendir ve Prometheus'u cezalandırmak ister (Hesiodos, *Erg.* 42-49). Sıra sonra insanlara gelecektir. Prometheus, yaptıklarının farkındadır ve cezasını bildiği halde yapacaklarından geri kalmaz. Bilinçli ve gururlu bir şekilde cezasına katlanmayı tercih eder (Erhat, 2018b, 255). Bu cömert adanmışlık, Prometheus mitindeki insanın içine işleyen gücün kaynağıdır (Fox, 1916, 12). Zeus, titani bir dağın tepesine hapseder ve onu zincirler. Her gün bir kartal gelir ve ölümsüz titanın karaciğerini yer. Karaciğer her gün kartalın yediği kadar tekrar büyür. Kartal tekrar gelir ve bu ceza böyle devam eder. Prometheus'u haps etmek için kullanılan zinciri, Zeus'un emriyle usta tanrı Hephaistos yapmıştır (Conner, 2018, 172). Aiskhylos, kaleme almış olduğu tragedyasında Prometheus'un hikayesini bir nevi bize aydınlatmaktadır. Prometheus'un ağzından Dünya'da bu halde bulunmaktan utandığı, keşke Tartaros'ta hiçbir canlının onu göremeyeceği bir yerde cezasını çekmesini diler (Aiskhylos, *Prom.* 88-192).

"Çözülmez zincirlere vurdu onu, Boyunu iki kat aşan bir sütuna bağladı. Sonra bir kartal saldı üstüne gergin kanatlı; Ölümsüz karaciğerini yiyordu kartar, Ve karaciğer geceleri geri büyüyordu Gergin kanatlı kuşun gündüz yediği kadar." (Hesiodos, *Theog.* 521-525)

Prometheus'un akıbetiyle ilgili mitler çeşitlik gösterir. Zeus'un affetmesi sonucu Herakles tarafından kurtarıldığına dair anlatılar vardır (Fox, 1916, 13. Sandalcı, 2019, 90-91). 30 sene boyunca ceza çektikten sonra Zeus'un emriyle Prometheus'un işkencesi rolünde olan kartalı Herakles öldürmüştür (Berens, 2013, 31. Estin - Laporte, 2010, 128-129). Yine de Aiskhylos'un tragedyasında Prometheus, tanrılara boyun eğmektense ölmeyi tercih eder. İşte tragedyadaki Prometheus'un bu son sözü özgür iradeyi temsil etmektedir. Aiskhylos'un Prometheus oyunu, normal bir tragedyadan ziyade özgür düşüncüyü savunan politik bir mesajdır (Erhat, 2018b, 257). Prometheus figürü, Helenlerin ahlaki isteklerini temsil ettiği açıktır. Prometheus'un asil ıstırabının resmi, Yunanlıların çok erken bir zamanlarında açık bir özveri fikrine sahip olduklarının kanıtıdır (Fox, 1916, 12-14).

⁶ Hesiodos, *Theog.* 556-558. Ayrıca bkz. Fox, 1916, 13. Pironti, 2018, 585-586.

Medusa ismine günümüz dünyasında bile çokça rastlanabilir. Onun hikayesi heykellere, şiiirlere ve hatta filmlere dahi konu olmuştur. Gorgon kız kardeşlerden ölümlü olanıdır. Bazı mitlerde her zaman yılan başlı bir kadın değildir. Poseidon ile Athena tapınağında ilişkiye girmelerinden dolayı Athena'nın onu bir daha kimseyle beraber olamasın diye baktığı kişiyi taşla çevirme cezası verdiği anlatılır. Athena'nın cezası zamanla yeterli gelmemiştir ve Perseus'a Medusa'yı öldürmesi için yardım etmiştir. Poseidon'dan olma ve doğumları ile ilgili çeşitli anlatımlar olan iki çocuğudur vardır. Bunlar Khrysaor ve Pegasos'tur (Conner, 2018, 86. Burn, 2017, 97-100). Diğer bir anlatıma göre ise Poseidon, Medusa'nın güzelliğine tutulur ve genç kıza tecavüz eder. Bir daha aynı muameleye maruz kalmasın diye tanrıça Athena, Medusa'nın saçlarını yılanla çevirir. Ona baktığı kişiyi taşla çevirme gücünü verir. Diğer bir anlatım ise tecavüzün Athena'nın tapınağında olduğu için Medusa'nın cezalandırılmasıdır (Us, 2017, 14). Böylece bir daha hiçbir erkek ona yaklaşmaya cesaret edemeyecektir. Perseus, Medusa'nın başını ona yardımcı olan Athena'ya teslim eder. Athena, Medusa'nın başını ve akan kanlarını Aegis isimli kalkanına (ya da zırhına) ekler (Burn, 2017, 100).

Tanrılara karşı üstünlüğünü gösterme cehaletinde bulunarak kendini onlara kıyaslayan bir kadın olan Niobe'nin başına gelenler ibret olacak türden bir öyküdür. Niobe, Anadolu kökenli bir hikayedir. Niobe, doğurgan Anadolu kadını olan Toprak Ana Kybele kültürünün bir simgesidir (Bayladı, 2017, 236). Babası Tantalos, günümüzdeki Manisa çevresindeki ülkenin kralıdır (Erhat, 2018b, 218). Mitlerde, bu soyun uğursuzluğunun Tantalos'tan geldiği söylenir (Hamilton, 2019, 177). Apollon ve Artemis'in anneleri Leto'ya, herkesin içinde küçük düşürücü şeyler söyler. Onun yedi erkek ve yedi kız doğurduğunu, Leto'nun ise sadece birer oğlan ve kız doğurduğunu söyler. Bunun tapılacak bir yanı yoktur diyerek de ekler. Bu durum Leto'yu çok üzer. Niobe'nin anlatımında bazı mitlerde yedi yerine altı erkek ve altı kız çocuğu doğurduğu vardır. Hatta bazı anlatımlar onar tane bile doğurduğu söylenir ve doğurganlığına vurgu yapılır. Leto, Niobe'nin ona karşı küstahlığından çocuklarına yakını ve intikamını almalarını ister (Conner, 2018, 139-140). Apollon ve Artemis Niobe'nin yedi erkek oğlunu kadının gözleri önünde öldürürler. Niobe ise bunun üzerine Leto'nun tapınağına giderek cüretkar davranışlarına devam eder. Bunun üzerine Apollon ve Artemis, onun kızlarını öldürmeye başladılar. Bu sırada Niobe'nin çocuklarından en küçüğü kalmıştı. Niobe onun bağışlanması için yalvardı. Niobe, yakarışını yaparken kollarındaki en küçük çocuğu da yere ölü olarak yığıldı (Erim, 2013, 87-88).

"En genci kalmış birçok kızından, onu isterim Diye, bağırmış,.." (Ovidius, *Meta*. VI, 300-301)

Homeros, Niobe'nin oğullarını Apollon'un, kızlarını ise Artemis'in öldürdüğünü anlatır (Homeros, *İl*. XXIV, 604-606). Niobe'nin cezası, tanrılara karşı övündüğü şeyin elinden alınmasıdır. Tanrılar, insanların sahip olduklarının onlar tarafından verrildiğini ve asıl üstün

varlığın onlar olduğu kanıtlamak istemiş olabilirlerdi. Bu yüzden Niobe'nin sahip oldukları elinden alındı. Niobe, ölü oğullarının, kızlarının ve kocasının bedenleri içerisinde sadece ağlıyordu ve hiçbir yaşam belirtisi göstermemekteydi. Bir süre sonra çıkan fırtına onu ülkesindeki bir dağın tepesinde bıraktı. Niobe'nin bu haline acıyan tanrılar, onu bir kaya parçasına çevirdiler. Manisa'nın Çaybaşı'nda Ağlayan Kaya günümüzde bile varlığını devam ettirmektedir.⁷ Bazı mitlerde birer kız ve erkek çocuğu sağ bırakılmıştır (Conner, 2018, 140).

"tanrı buyruğuyla taş olmuştur Niobe, yüreğine sindirir durur acılarını." (Homeros, *İl. XXIV*, 616-617)

"Orada, bir dağın doruğunda durur ıslak, bugün Bile gözyaşı döker orada bu mermer." (Ovidius, *Meta. VI*, 312-313)

Bugün bile Kral Midas'ın adının geçtiği yerde onun eşekkulaklarının söylenmediği tek bir yer yoktur. Bir de Midas ile ilgili ünlü mitlerden biri de dokunduğu her şeyi altına çevirmesidir. Bu yeteneği aslında bir ceza olarak Midas'a verilmemiştir. Bizzat kendisi ödül olarak tanrı Dionysos'tan sonuçlarını düşünmeden istemiştir. Phrygia Kralı Midas, efsanelerde adı geçse de arkeolojik kayıtlar bize gerçekten yaşamış biri olduğunu kanıtlar (Erhat, 2018b, 205). Eşekkulaklarını alması ise bir tanrıya saygısızlığı sonucudur. Ormanın, doğanın ve Satirlerin (*Satyr*) tanrısı olan Pan, flütüyle (ya da kaval) çaldığı güzel ezgileriyle bilinirdi. Bir gün Apollon'a bir müzik yarışmasında meydan okudu. Yarışmanın yapılacağı yer olarak ise Kral Midas'ın sarayına yakın bir dağın tepesi olacaktı. Hakemler arasında Kral Midas da vardı. İki tanrı da hünerlerini gösterdi. Kalabalık Apollon'a övgüler yağdırıyordu. Apollon lirini çalarken Pan bile flütünü elinden bıraktı. Ancak Kral Midas, arkadaşı Pan'ın daha iyi olduğunu savundu. Apollon ise buna karşılık onun kulaklarının iyi duymadığını söyledi ve müzik ile melodileri daha iyi duyması için Midas'ın kulaklarını eşekkulağına çevirerek Kral Midas'ı cezalandırdı. Bazı mitlerde ve ikinci el kaynaklarda Midas'ın Pan ile Apollon arasındaki mücadeleye değil de Marsyas ile Apollon arasındaki yarışmaya denk geldiği aktarılır. Bu farklılığa rağmen sonuç değişmez (Can, 2012, 82-83). Midas kulaklarını kesip gömse de gömdüğü yerden otlar çıktı. Buradan ne zaman bir rüzgar esse otlar "Kral Midas'ın eşek kulakları" diye fısıldarlar.⁸

"Bir çalılık yetişti orada,... Güneyden Mırıltılar, fısıltılar geliyordu Toprağa gizlenen sözcüklerden, kralın kulaklarını yeren." (Ovidius, *Meta. XI*, 190-193)

Yine Apollon tarafından cezalandırılmış Marsyas'ın hikayesi ceza kısmı hariç Pan ile benzerlik göstermektedir. Marsyas, tıpkı tanrı Pan gibi Apollon ile müzik yarışmasına girer. Marsyas bir satirdir(Satyr). Athena'nın yüz güzelliğini bozuyor diye attığı flütü bulur ve bunu

⁷ Erim, 2013, 88. Hamilton, 2019, 177-178. Sandalcı, 2019, 97-98. Yücel, 2013, 87-89. Can, 2012, 87-88.

⁸ Erim, 2013, 97-103. Sandalcı, 2019, 77. Yücel, 2013, 308. Hansen, 2019, 387-388.

çalmayı çok sever. Zaman içerisinde ustalaşır. Bir gün Apollon'a meydan okumak gibi bir gaflete düşer. Apollon, yarışma teklifini kabul eder. Yarışmayı kazanan Apollon, ceza olarak küstah olarak nitelendiği satirin derisini yüzer ve onu öldürür. Daha sonra üzülen Apollon, onu bir ırmağa çevirir. Farklı bir anlatıma göre ise Marsyas'ın derisi yüzülürken akan gözyaşları bu ırmağı oluşturur. Bu mit, Marsyas Irmağı'nın hikayesidir. Hikayeye göre Muğla Gökbel'de olan Çine çayı Marsyas'tır.⁹

Arakhne mitinde başka bir tanrıya karşı meydan okuma görülmektedir. Aslında Arakhne meydan okumaktan çok Athena'ya karşı küstahlık etmekteydi. Usta olduğu dokuma sanatında tanrıçadan daha iyi olduğunu ve bu sanatı kendi kendine öğrendiğini herkese anlatır dururdu. Arakhne'nin dokuma sanatındaki becerisini duymayan yoktu.

"Sanatından geliyordu Arakhne'nin bütün ünü." (Ovidius, *Meta*. VI, 8)

Aslında Arakhne miti, alt metininde Anadolu'nun dokuma dahil tüm el sanatlarında Yunanistan'dan daha üstün olduğunu anlatan bir hikayedir (Erhat, 2018b, 50). Athena, yaşlı bir kadın şeklinde Arakhne'nin karşısına çıkar ve genç kızı uyararak öğütler verir. Arakhne sanki bunları hiç duymamış gibi saygısızlığa devam eder. İşte o anda Athena kendi formuna bürünür. İkili arasında yapılan yarışmanın bir kazananı olmaz. Arakhne bir tanrı kadar güzel dokuma yapmıştır. Athena'nın öfkesi kazanamadığı için daha da artar ve genç kızı döver. Utanç içinde olan Arakhne, kendini asar ve öldürür.

"Sarı saçlı tanrıça...Vurdu onunla üç dört kez İdmon kızı Arakhne'nin alınına. Dayanamadı bu yergiyeye, Yaptığı bir kaytana kendini boğmak için." (Ovidius, *Meta*. VI, 132-136)

Athena ise ona acır. Dokumaya devam edebilmesi için onu bir örümceğe çevirir. Böylece Arakhne, büyük ustalıkla yaptığı dokumacılığa tezgahı olmadan devam etti. Mitin farklı anlatımlarında Athena kazanır ve ceza olarak Arakhne'yi örümceğe çevirir.¹⁰

Aktaion, isimli gencin hikayesi de oldukça ilginçtir. Aktaion, Kheiron tarafından yetiştirilmiş başarılı bir avcıydı (Erhat, 2018b, 28). Avcılık onun hayattaki en büyük tutkusuydu ve av için yetiştirdiği çok becerikli köpekleri vardı. Bir gün Av ve Ay tanrıçası bakire Artemis, avdayken dinlenmek için bir nehir kenarında durur. Artemis yıkanmak için suya girer. Aynı sırada avda yorgun düşen Aktaion da suyun sesini duyarak buraya yönelir. Bakire tanrıça Artemis'i bir ölümlü bir erkeğin çıplak şekilde görmesi sinirlendirir. Bunu kimseye anlatamaması için cüretkarlığını cezalandırmak ister. Tanrıça onu bir geyiğe dönüştürür. Aktaion'un köpekleri onu geyik halindeyken görürler. Böylece kendi köpeklerinden kaçmak

⁹ Erhat, 2018b, 200. Hamilton, 2019, 228. Conner, 2018, 149. Sandalcı, 2019, 59-60. Yücel, 2013, 305-306. Us, 2017, 14.

¹⁰ Hamilton, 2019, 221-222. Baldwin, 2013, 41-44. Erim, 2013, 74. Erhat, 2018b, 50. Sandalcı, 2019, 62-63. Can, 2012, 68-69. Us, 2017, 14.

zorunda kalır ama bir sonuca eremez. Çok iyi yetiştirdiği köpekleri onu yakalar ve köpeklerinin ısırıklarıyla can verir (Can, 2012, 89. Erim, 2013, 81-82).

"Bu acı iniltiler Doldurdu çok iyi bildiği dağları." (Ovidius, Meta. III, 239-240)

Aktaion miti, çeşitli şekillerde anlatılmıştır. Aktaion'un Apollon'un soyundan gelen torunu olduğu anlatılır. Bazı mitlerde Artemis ile evlenmek isteyen genç bir avcıdır. Buna karşılık Artemis'in cezası ise genç avcıya konuşmayı yasaklamaktır. Konuştuğu takdirde bir geyiğe dönüşecektir. Genç adam bu cezayı unuttur ve sonu diğer mitlerdeki gibi geyiğe dönüşmesi sonucu kendi köpekleri tarafından öldürülmesi olur (Conner, 2018, 140). Suçsuz olmasına rağmen cezalandırılan Aktaion için yaşananları Ovidius, kadere bağlanmaktadır:

"Dolaşırken uğramış ormana yolu, girmiş oyuğa bilmeden, Böyle gerektirmiş demek yazgı." (Ovidius, Meta. III, 176-177).

Bellerophon'tes'in (Bellerophon)¹¹ mitindeki olgular ile birlikte Yunan mitolojisindeki ceza kavramının detayları açıkça görülmektedir. Corinth Kralı Glaukos'un oğlu ve Sisyphus'un torunudur. Çeşitli anlatılarda babasının Poseidon olduğundan bahsedilir (Hamilton, 2019, 96). Bellerophon'tes, yanlışlıkla kardeşini öldürdüğü ya da üzerine iftira atıldığı için ülkesinden sürülür. Suçlarından arınmak için kendine temiz kalpli bir adam bulup hizmetine girmiştir. Bu adamın verdiği görevlerden sağ çıkmasına tanrılar yardım etmişlerdir. Athena, ona kanatlı at olan Pegasos'u yakalamasında yardımcı olmuştur. Mitler buraya kadar birlik içerisinde. Aynı hikayelerin başladığı yer Bellerophon'tes'in sonu ile ilgilidir. Bellerophon'tes, Pegasos'a binerek Olympos'a gitmeye çalışır ancak Zeus, onun bu saygısızlığını cezalandırır. Bir at sineği göndererek kanatlı atın onu sırtından atmasını sağlar. Tanrıları gücendirdiği için Bellerophon'tes, kalan ömrünü insanlardan ayrı utanç içinde geçirir.¹² Diğer bir anlatıma göre ise görevleri bittikten sonra Pegasos'u serbest bıraktı ve Lykia ülkesinin kralı oldu (Homeros, *İl. VI. 155-211*. Erim, 2013, 127-131). Yücel'in aktarımına göre ise Bellerophon'tes, Pegasos'un sırtında düştükten sonra ölmüştür. Bunun üzerine bir yıldız dönüşmüş ve gökyüzündeki yerini almıştır (Yücel, 2013, 233).

Atalante çok hızlı koşabilen bir kadındı. Evliliğin onun sonu olacağına dair bir kehanet vardı. Bu yüzden onunla evlenecek kişi onunla yarışmak ve onu geçmek zorundaydı. Kazanırsa Atalante onunla evlenecekti. Eğer kaybederse sonu ölüm olacaktı. Birçok genç erkek bu uğurda can verdi. Hippomenes isimli bir genç tanrıça Aphrodite'den yardım ister. Tanrıça sayesinde isteğine kavuşan genç adam ona şükran göstermeyi unuttur. *"Unuttu bana, Adak sunmayı,*

¹¹ Bellerophon'tes ismi kahramanın eski ismidir. Daha sonra Yunan ve Latin yazarlar Bellerophon ismini kullanmışlardır. Bkz. Hansen, 2019, 201.

¹² Hesiodos, *Theog.* 324. Berens, 2013, 267-269. Erhat, 2018b, 72-74. Hamilton, 2019, 96-98. Bayladı, 2017, 246-250.

tapınakta kokular saçmayı." (Ovidius, *Meta.* X, 682-683). Bunun üzerinde Aphrodite onları cezalandırmak ister. İki genç evlerine dönüş yolundayken Kibele'nin tapınağında geceyi geçirmek isterler. Bu kutsal yerde kalmak yasaktır. *"Bu kutsal, Yeri kirletmişler yasak sevişmelerle."* (Ovidius, *Meta.* X, 694-695). Bunun üzerine Toprak Ana Kibele onları birer aslana çevirir (Erim, 2013, 133-137). Geceye geçirdikleri tapınak ile ilgili çeşitli anlatılar vardır. Bu tapınağın Kybele'ye ya da Zeus'e ait olduğuna dair anlatımlar farklılık göstermektedir (Erhat, 2018b, 64). Mitlerde Hippomenes'in ya da Melanion'un adı geçer. Mitlerdeki bu kişiler ya farklı kişilerdi ya da aynı kişinin farklı isimleriydi (Conner, 2018, 178). Atalante'nin üstün özellikleri, yay ve koşudaki becerisi ve iffetli biri olması, onu bir nevi insan formunda Artemis olarak ortaya çıkarmaktadır (Fox, 1916, 59).

Erikhthonios (Erysikhton), Demeter'in kutsal korusundaki en büyük meşe ağacını keserek büyük bir suç işlemiştir. Aldığı uyarılara rağmen bunu yapmıştır. Meşe ağacı bile Erikhthonios ilk darbeyi vurunca onu Demeter'in cezası için uyarıyordu. Erikhthonios buna aldırmayarak devam etti. Demeter onu cezalandırması için Kıtık'a gitti. Kıtık ona uykusunda yaklaştı ve midesine açlık hissini bıraktı. Erikhthonios artık doymak bilmiyordu. Ne yerse yesin hemen geri acıkıyordu. Her şeyini sattı kendini doyurmak için ama başaramadı. Kızını dahi sattı ancak, Poseidon'un acımasıyla kızı her seferinde kurtuldu. En sonunda Erikhthonios, bu açlığı durdurmak için kendi gövdesini yedi ve bu açlığı sonlandırmak için kendini öldürdü. (Hamilton, 2019, 217-218. Erhat, 2018b, 107).

"Başladı kendi kendini yemeye, parçalamaya, Gittikçe eksiliyordu gövdesi mutsuzun..."
(Ovidius, *Meta.* VIII, 876-877)

Arkadia Kralı Lykaon, tanrılara saygısızlıkta yeni bir yaklaşım izlemiştir. Tanrıları onların şerefine verdiği bir yemeğe davet eder. Lykaon, oğlunu öldürür ve tanrıların önüne yemek diye sunar. Bir diğer mite göre torunu Arkas'ı öldürmüştür ve Zeus, kendi çocuğu olan Arkas'ı tekrar diriltir. Tanrılara insan yedirmeye çalışmasından dolayı Zeus'un gazabını üstüne çeker. Zeus, Lykaon'u bir kurta çevirir.¹³

Orion, yakışıklı bir avcıydı. Gözlerini kaybetse de zaman içerisinde geri kazandı. Orion'un Poseidon'un oğlu olduğunu anlatan mitlerin yanında genç ve başarılı bir avcı olduğu da anlatılmaktadır. Onun kör olmasından dolayı Eos (Şafak) isimli tanrıçanın ona aşık olduğu anlatılır. Orion'un ölümüyle ilgili birçok mit vardır. Artemis'e tecavüz etmeye kalkıştığı, bütün hayvanları öldüreceğini söyleyerek hayvanların koruyucusu Artemis'e saygısızlık yapması, Apollon'un kardeşi Artemis'in genç avcıdan etkilendiğini düşündüğü için Orion'u kıskanması,

¹³ Erhat, 2018b, 55-56; 196. Hamilton, 2019, 226. Can, 2012, 54. Fox, 1916, 20-21.

Artemis'in hizmetkarlarından Opis'e tecavüz etmeye çalışması ve Eos'u (Şafak) kendine eş olarak olması sonucu Artemis'in onu öldürmesi. Ancak hepsinin sonucu aynıdır. Orion ölünce gökyüzüne çıkarılır ve Avcı takımyıldızı olarak yıldızlar arasındaki yerini alır.¹⁴ Artemis'in Orion'a aşık olduğunu ve yanlışlıkla onu öldürdüğünü içeren mitlerde, kızının daha fazla üzülmemesi için Zeus Orion'u bir takımyıldızına çevirir (Yücel, 2013, 85).

Tanrıların Öfkeleri Sonucunda Ceza Verdikleri Mitler

Yunan mitolojisinde tanrıların da birçok defa insan gibi duygularıyla hareket ettikleri görülmektedir. Bu duyguların içerisinde suçlu-suçsuz ve haklı-haksız aramadan dahi hüküm verdikleri hikayeler vardır. İnsanların işlerini karışmayı sevmelerinin yanında tanrılar da insanlar gibi hazza düşkün ölümsüz varlıklardı. İnsan görünümüne girdikleri zamanlarda aralarına karışırlar. İsteklerini elde etmek için insan formunu birçok kez kullanmışlardır (Us, 2017, 13).

Zeus, titanlarla olan savaşı sonucunda kendisine karşı savaşanları ağır cezalara çarptırmıştır. Bu cezaları verirken hiçbir acıma belirtisi göstermemiştir (Hamilton, 2019, 44). Prometheus ve dört kardeşi Zeus tarafından acımasızca cezalandırılmıştır. Atlas'a göğü tutma cezası, Menoitios'a yıldırımlar göndererek yerin altına kapatması, Epimetheus'a kadını göndermesi ve Prometheus'u bir dağa zincirlemesi. Zeus bu titan kardeşleri özel bir kin tutar. Çünkü bu kardeşler akıl üstünlüğünü savunurlar (Erhat, 2018b, 254). Zeus, gururlu ve kibirli Menoitios'u yıldırımıyla vurarak Erebos'un (Karanlık) en karanlık yerine gönderir (Hesiodos, *Theog.* 510-515. Erhat, 2018b, 204). Poseidon, Girit'te yeterli ilgi göremediği için Minator isimli boğa ve insan karışımı yaratığın doğmasını sağlar. Böyle Kral Minos'u cezalandırır (Yücel, 2013, 135-136). Ayrıca deniz yaratığını Kraliçe Andromeda'yı öldürmesi için gönderir. Bu yaratığı tanrıların yardımıyla Perseus isimli kahraman durdurur (Burn, 2017,98).

Prometheus'un ateşi çalmasından sonra Zeus, sadece titanı cezalandırmakla yetinmez. Öfkesinden insanlar da payını almıştır. Zeus, ilk kadını yaratılması ile insanların üstüne kötülükleri salar.

"Öyle bir bela salacağım ki insanların başına, Sevmeye, okşamaya doyamayacaklar bu belayı." (Hesiodos, *Erg.* 55-60)

Bu kadın Pandora'dır. Tanrılar, Hephaistos'un kilden yaratmış olduğu Pandora'ya o kadar çok beğendiler ki bu etkilenmenin sonucunda ona yetenekler vermeye karar verdiler.

¹⁴ Homeros, *İl.* XVIII, 485-489. *Od.* V, 122. Conner, 2018, 144-145. Hamilton 2019, 31. Erhat, 2018, b 29.

Hermes'ten sakın ve ikna dolu bir ses tonu, Aphrodite'ten güzellik ve memnun etme kabiliyeti, Athena'dan kadınsı çekicilik bahşedildi. Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a Pandora hediye edildi. Tanrıların kralı Zeus, insanların kendini sevmekten alıkoyamayacağı ama insanlara sadece kötülük getirecek olan güzel kadını insanlara gönderir (Pironti, 2018, 586). Kadın o kadar etkileyiciydi ki Prometheus'un uyarısına rağmen Pandora'nın karşısında adeta büyülenen Epimetheus onu kabul etti ve onunla evlendi. Pandora kavanozu açtı ve içindekiler kanatlanıp uçtular. Kavanozun en altında olan Umut dışarı çıkmadan Pandora kavanozun kapağını kapatmıştı.¹⁵ Pandora, kutunun kapağını kapatmadan Umut'un da çıktığı ve insanın kötülüklerle karşı içinde bulunduğu gücü buna bağlayan mitler olsa da bunlar az sayıdadır (Hamilton, 2019, 48). Bu mitteki Pandora'nın içi türlü kötülük dolu emanetin çeşitli anlatımları vardır. Mitlerde vazo, kavanoz ya da kutu olarak anlatılır.¹⁶ Pandora'ya verilen kutunun Zeus tarafından düşün hediyesi olarak verildiğine ya da saklaması için zaten Epimetheus'ta olduğuna dair anlatımlar vardır (Conner, 2018, 37). Pandora, bütün tanrılardan armağanlar almıştı. Zaten ismi buradan gelmektedir.¹⁷ Hikayelerde ilk erkeklerin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli anlatımlar olsa da ilk kadının her zaman tanrıların el işi olduğuna inanılıyordu (Fox, 1916, 15).

Pandora'dan sonra tanrıların insanlara karşı olan öfkesi dinmemişti. İnsanlar giderek yozlaşmıştı. Tanrılar bu yüzden insan soyunu bitirme kararı aldılar. Zeus'un emriyle yağmurlar yağdı, ırmaklar ve denizler taşı. Birçok millette olduğu gibi Yunanlılarda da büyük bir tufan (sel) hikayesi vardır. Yunan mitolojisinde büyük tufanın hikayesi, Deukalion mitine bağlanmıştır. Prometheus'un oğlu olan Deukalion, babasının önceden uyarması sayesinde kayık yaparak bu felakete hazırlanmıştır. Dokuz gün süren selin ardında karısı Pyrrha kurtuldular. Pyrrha'nın Epimetheus ile Pandora'nın kızı olduğu bazı mitlerde geçmektedir. İnsanlık bu karı kocanın soyundan tekrar türemiştir. Taşlardan yeni insanlar dünyaya geldi.¹⁸

Tanrıların öfkesinden bahsedecek olursak bu konuda kesinlikle Hera'yı atlamamak gerekir. Göklerin kraliçesi konumunda olan Hera, kocası Zeus'un çapkınlıklarını kıskanan bir eş konumundadır. Zeus'un hatası olan konularda bile asıl öfkesinin ona karşı olmasına rağmen onunla yüzleşmek yerine her zaman kadınları suçlar ve onları cezalandırırdı (Conner, 2018, 77). Hera'nın öfkesine maruz kalanların sayısı az değildir.

¹⁵ Hesiodos, *Erg.* 50-57; 67; 90-100. *Theog.* 579-580. Erhat, 2018b, 236-237. Berens, 2013, 30. Fox, 1916, 14-15. Sandalcı, 2019, 93.

¹⁶ Berens, 2013, 30, dn. 10. Hansen, buradaki karmaşıklığın bir yanlış çeviri olduğu sonucuna varmıştır. Bkz. Hansen, 2019, 422.

¹⁷ "Pandora bütün tanrıların armağanı demektir," Hesiodos, *Erg.* 82.

¹⁸ Ovidius, *Meta.* I, 245; 321-323. Baldwin, 2013, 31; 174. Berens, 2013, 26. Erim, 2013, 65-71. Sandalcı, 2019, 93-94. Bayladı, 2017, 225-227. Hansen, 2019, 110-111. Estin & Laporte, 2010, 130-131. Pironti, 2018, 588-589.

Io, güzelliğiyle ve iyi kalbiyle tanınmış Argos Kenti'nde yaşayan genç bir bakireydi. Zeus onunla tanışmak istedi. Hera her zaman kıskanç bir tanrıçaydı. Hera'yı gören Zeus, Io'yu bir ineğe çevirdi. Tanrıça Hera, bu ineğin Io olduğunu anladı ve onu kendisine hediye vermesi için Zeus'u ikna etti. Bazı mitlerde Zeus ile Io'nun birlikte olduklarını anlatır. Io'nun Zeus'un çocuğuna hamile bir şekilde inek formunda kaldığı söylenir. Bu ilişkiden doğan çocuğun adı Epaphos'tur (Erhat, 2018b, 159. Yücel, 2013, 54). Onun etrafına bir atsineği vererek Io'yu sürekli rahatsız etmesini sağladı. Yıllar boyunca Zeus karısı Hera'dan çekindiği için Io'ya yardım etmedi. Io'nun inek halinde dolaşarak at sineğinden kaçmaya çalışmasının üzerinden yıllar geçer. Io'nun Mısır'da Nil'in kenarına geldiği bir gün Hera uykuya dalınca bu genç kızı eski haline çevirdi. Uzun yıllar Mısır'da yaşayan Io, huzurlu ve uzun bir ömür sürdü.¹⁹ Prometheus, ineğe dönüştürülen Io'yu ve onu kovalayan atsineğini görünce Hera'nın kininden bahseder:

"Hera'nın kini düşmüş ardına bugün, Öldüresiye kovalıyor seni dünyada." (Aiskyhlos, *Prom.* 526-608).

Io ile ilgili diğer bir anlatım ise onun Hera'nın bakire rahibelerinden biri olduğudur. Ancak bu bile Zeus'u genç bakireden Io'dan uzak tutmaya yetmemiştir. Ayrıca Io'nun Hera'dan af dileyerek eski haline kavuşmasını anlatan bir mit vardır (Conner, 2018, 75-77. Fox, 1916, 21). Io'nun bir ırmak tanrısı olan İnakhos'un kızı olduğuna dair anlatımlar da mevcuttur.²⁰ Erhat, doğulu mitlerin Yunanlılar tarafından uyarlandığı ve bunlardan birinin Io'nun hikayesi olduğunu söyler. Erhat'a göre Io, Mısır tanrıçalarından biri olan İsis'tir (Erhat, 2018b, 159).

Kallisto, Arkadia Kralı Lykaon'un kızıydı. Kallisto'nun babasının kim olduğuna dair mitlerde farklı anlatımlar vardır. Arkadya kralının ya da Thebai kralının kızı olduğuna dair iki mit vardır (Conner, 2018, 73). Bir gün Kallisto, ormanda avlanırken Zeus onu gördü. Genç kızı beğenerek onunla birlikte oldu. Bunu öğrenen Hera, Kallisto'yu bir ayıya çevirdi. Kallisto ile ilgili diğer bir anlatım ise onu Artemis'in bir ayıya çevirdiğidir. Çünkü onun bakire rahibelerinden biridir. Zeus ile bu yeminin bozmuştur (Conner, 2018, 74). Kallisto, ormanda uzun yıllar ayı olarak yaşadı. Öfkesi dinmeyen Hera, bir gün oğlunu Kallisto'nun karşısına çıkarmak istedi. Zeus ise ikinci cezaya katlanamadı ve Hera'dan önce davranarak Kallisto'yu yıldızların arasına koydu. Zaman içerisinde Kallisto'nun oğlu olan Arkas da annesi gibi yıldızların arasına koyuldu. Bu hikayeden dolayı bu takımyıldızlarına Büyük ve Küçük Ayı isimleri verilmiştir.

"Aldı ikisini de göklere, güçlü esen bir yel, birer Komşu yıldız olarak yerleştirmiş onları boşlukta." (Ovidius, *Meta.* II, 507-508)

¹⁹ Ovidius, *Meta.* I, 605-606. Baldwin, 2013, 33-39. Hamilton, 2019, 53-54. Erim, 2013, 51-55. Yücel, 2013, 52-55. Us, 2017, 14.

²⁰ Erim, 2013, 51. Bayladı, 2017, 184. Can, 2012, 98.

Hera'nın öfkesi bunun üzerine daha da arttı ve Poseidon ile konuşarak bu yıldızların denize inmesini engelledi.²¹

Hera'nın kıskançlığı sonucu belki de masum birini cezalandırdığı mitin temelinde yine soyut bir kavram olan yankının açıklanmasını görülmektedir. Zeus'un kendini nymphelerden biriyle aldattığını düşünen Hera, bu perilerin yanına gider. Diğer kız kardeşleri kaçarken Ekho (Yankı) kaçmamıştı. Hera bu kişinin Ekho olduğunu düşünerek onu bir daha konuşamayacak şekilde cezalandırdı. Kendinden önce konuşanın ilk kelimelerini söylemesini yasakladı. Sadece konuşan kişinin son kelimeleri söyleyebilecekti. Ekho ise Narkissos'a aşıkta. Ona açılınca karşılığını bulamadı ve tanrılara onu cezalandırmaları için yalvardı. Genç adamın onu reddetmesinden sonra mağaralara çekildi ve dağlarda tek başına yalnız bir yaşan sürmeye başladı.²²

“..konuşmayı, susmayı bilmeyen bir nymphe,.. Son sözlerini söyleyebiliyordu işittiği seslerin Yineleyerek.” (Ovidius, *Meta*. III, 357-360)

Hera tarafından cezalandırılmış bir diğer isim de Tiresias'tır. Tiresias'ın eşine az rastlanır ilginç bir hikayesi vardır. Tiresias hem erkek hem kadın olarak yaşamıştır. Çiftleşen yılanlardan dişiyi öldürdüğü için bir kadına dönüşür. Yedi yıl sonra aynı sahneyi tekrar görünce bu sefer erkek yılanı öldürerek tekrar eski erkek haline geri döner. Olympos'ta bir tartışma meydana gelir. Zeus ve Hera kadın ve erkeğin birleşmesinden hangisinin daha çok zevk aldığını tartışmaktadırlar. Böylece tartışmayı sonlandırmak için Tiresias çağrılır. Tiresias kendinden son derece emin bir şekilde kadının daha çok zevk aldığını söyler. Bununla da kalmayarak kadının erkekten dokuz kat daha fazla zevk aldığını da buna ekler. Çok kızan Hera, Tiresias'ın gözlerinin işlevini yitirmesini sağlar ve onu kör bırakır. Hera'nın Tiresias'ı kör etmesi üzerine Zeus da ona kahinlik yeteneğini bahşeder. Ayrıca Zeus onun ömrünü uzatarak yedi kuşak daha yaşamasını sağlar. Tiresias, birçok kehanette bulunur. Öldüğünde bile bu yeteneği devam etmektedir.²³

Narkissos için anlatılan iki öykü vardır. Bir tanesi Zeus'un kardeşi Hades'e yardım etmek için yarattığı bir çiçektir. Günümüzde nergis isimli çiçeğin ismi buradan gelmektedir. Diğer hikayede ise Narkissos, yakışıklı ve genç bir erkekti. Adı Ekho (Yankı) olan bir kız aşık oldu ona. Narkissos tarafından karşılığını bulamayınca Ekho tanrılara onu cezalandırmaları için haykırdı:

“Kaldırıp ellerini Göğe haykırmış biri: sevsin de kavuşmasın sevdiğine” (Ovidius, *Meta*. III, 404-405).

²¹ Hamilton, 2019, 226. Erhat, 2018b, 55-56. Erim, 2013, 19-22. Fox, 1916, 29.

²² Hamilton, 2019, 61-62. Erim, 2013, 43-46. Can, 2012, 103-105.

²³ Homeros, *Od*. X, 491. Conner, 2018, 78. Erhat, 2018b, 279.

En çok da Nemesis genç kızın haykırışı karşısında etkilendi. Tanrıçanın öfkesi genç adama ağır bir ceza vermesi ile dinmiştir. Başkasının sevgisine karşılık vermeyen bu adama ceza olarak kendinden başkasını sevmeme cezası verildi. Narkissos, suda yansımalarını görünce kendine aşık oldu. Cezasını şimdi anlayan genç adam suyun yanında eriyip gitti. Ölümlük bile yeraltı ırmağı olan Styks Irmağı'ndaki kendi yansımalarına baktığı söylenir. Eridiği yer olan suyun kenarında bir çiçek topraktan çıktı. Açan bu çiçeğe onun adıyla seslenildi, Narkissos.²⁴

"Hepsi var, Narcissos'un ölüsü yok ortada. Yalnız sarı, ak tüycüklü bir çiçek öldüğü yerde..."
(Ovidius, *Meta.* III, 509-510)

Sonsuz Cezalara Çarptırılanların Anlatıldığı Mitler

Mitlerde karşımıza çıkan sonsuza kadar sürecek cezalar belki de cezaların en ağıridır. Sonsuza kadar aynı işkenceye maruz kalmak insanın akli dengesini bozmanın yanında ruhunu da parçalayacağına şüphe yoktur. Sonsuzlukla cezalandırılan isimlerin arasında ölümsüz isimler olsa da ölümlükler de vardı. Tanrıların gazabını sonsuza kadar yaşayacak olmak cezaların en ağıridır.

Ölümsüz bir titan olan ve Zeus'a karşı savaşan Atlas, bu sonsuz cezalardan birine çarptırılan ilk isimlerdendir. Zeus, Atlas'ı sonsuza kadar yeri ve göğü birbirinden ayrı tutmakla cezalandırır. Hesiodos, Atlas'ın göğü tuttuğunu söyler. Homeros ise onun yeri ve göğü ayıran direkleri tutmakla cezalandırıldığını anlatır.²⁵

"Güçlülerin güçlüsü Atlas'tı o, İnlıyordu sırtında taşırken gökkubbeyi." (Aiskhylos, *Prom.* 397-435)

Ixion, işlediği suçlara rağmen Zeus'un onu yükümlülüklerinden ve cezasından kurtduğunu anlatan mitler vardır. Ixion ise bu iyiliklere rağmen Zeus'a nankörlük yapmıştır. Karısı Hera'yı baştan çıkarmaya çalışmıştır. Ixion'un planını anlayan Zeus ya da Hera'nın kendisi olarak anlatılır, Hera'ya benzer biri yaratılır ve Ixion onunla ilişkiye girer. Buradan at adamların doğduğu söylenir. Ixion, tanrıların içeceği ambrosiadan içtiği için aslında bir ölümsüzdür. Bu yüzden de cezası sonsuzdur. Zeus bu saygısızlığı için Ixion'u sonsuza kadar dönüp duracak bir tekerleğe hapsedmesi için Hermes'e bir görev verir. Bazı mitlerde tekerleğin alevlerle kaplı olduğunu anlatılır.²⁶

²⁴ Hamilton, 61-62. Erhat, 2018b, 211-212. Erim, 2013, 43-48. Yücel, 2013, 265-267. Can, 2012, 103-105.

²⁵ Hesiodos, *Theog.* 507; 518-520. Homeros, *Od.* I, 53-55. Erhat, 2018b, 67-68. Hamilton, 2019, 45. Hansen, 2019, 191-193.

²⁶ Ovidius, *Meta.* VIII, 612-615. Erhat, 2018b, 153-154. Conner, 2018, 163. Sandalcı, 2019, 150. Can, 2012, 62.

Tityos bir devdir. Hera, Leto'dan intikam almak için bu devi Leto'ya şehvet du şehvet duyması için doldurur. Tityos, Leto'ya tecavüz edemeden çocukları Apollon ve Artemis, annelerinin yardımına yetişerek devi öldürdüler. Başka bir mitte Artemis'in devi tek başına öldürdüğü anlatılır. Tityos'un cezalandırılması ile ilgili ikinci mit ise dev Tityos'u, Zeus'un cezalandırdığıdır. Tityos'a ise ceza olarak gönderildiği Tartaros'ta sonsuz bir ceza verilir. Her gün iki akbaba Tityos'un karaciğerini yer. Karaciğer tekrar çıkar ve bu ceza böyle tekrar eder.²⁷

Tantalos, babası Zeus olan bir ölümlüydü. Tantalos, diğer ölümlülere nazaran daha çok sevilirdi ve ona ayrıcalık tanınırdı. Tanrılarla aynı sofraya bile otururdu. Tantalos'un tanrıları öfkelenmesi ile ilgili farklı anlatımlar vardır. Zeus'un köpeğini Hermes'e teslim edeceği yalanını söylemesi, tanrıların yiyecek ve içeceklerini çalması, tanrıları çağırdığı ziyafette onların sırlarını açıklaması gibi anlatımlara rastlanmaktadır. En yaygın anlatılan mit ise oğlu Pelops'u öldürerek tanrılara yedirmeye çalışmasıdır. Tanrılar onlara yapılan bu saygısızlığı anladılar. Tantalos'u öyle bir cezalandırdılar ki bir daha kimse tanrıları küçümsemek gibi bir hataya düşmeyecekti. Onu, Hades'in göllerinden birine koydular. Tantalos, ne zaman susarsa göldeki sular çekiliyordu. Gölün üstünde meyve ağaçları vardı. Acıkınca onları toplamak için her yeltendiğinde rüzgar onları savuruyordu. Böylece Tantalos, sonsuza kadar aç ve susuz kalmakla cezalandırılmıştı.²⁸

Korinth Kralı Sisyphos, oldukça zeki olan bir ölümlüydü. Homeros, İlyada adlı eserinde Sisyphos'un Ephyre ülkesinin kralı olduğu söyler. Bu farklılığa rağmen insanların en kurnazı olduğunu da eklemiştir:

"Aiolos oğlu Sisyphos yaşardı orada, insanların en kurnazıydı o," (Homeros, İl. VI, 153-154).

Zekasından dolayı Sisyphos'un ismi, *sophos* (bilge) sözcüğü ile ilişkilendirilmektedir. Hayattayken birçok suç işlediği için kötü biri olduğu da anlatılır. Zeus, ırmak tanrısı olan Asopos'un kızı Aigina'yı kaçıtır. Sisyphos da kızını kaçıranın Zeus olduğunu tanrıya söyler. Zeus onu ihbar ettiği için Sisyphos'u yeraltındaki Ölüler Ülkesi'ne gönderir. Sisyphos ise ölmeden önce karısına onu düzgün bir şekilde defnetmemesi için söz verdirtmişti. Böylece Yeraltı'na gittiği zaman dönebilmek için bir plan yapmıştı. Öldüğü zaman Persephone'ye yalvararak işleri yoluna koymasını ve karısını cezalandırması için ondan yeryüzünde üç gün istedi. Bazı mitlerde bu izni Hades'ten istediği anlatılır. Korinth Kralı, karısını cezalandırmak dahil geri dönmek için de verdiği sözü tutmadı ve uzun yıllar boyunca yaşamına devam etti. Mitlerde tekrar Yeraltı Dünyası'na dönüş şekliyle ilgili farklı anlatımlar vardır. Ölümlü olmasından dolayı eceliyle

²⁷ Homeros, *Od.* XI. 576-581. Erhat, 2018b, 287. Conner, 2018, 139.

²⁸ Homeros, *Od.* XI. 582-592. Hamilton, 2019, 175-176. Erhat, 2018b, 278. Sandalcı, 2019, 149-150. Burn, 2017, 73.

öldüğü ya da Tanrı Hermes'in Zeus'un emriyle Sisyphos'u yeraltına sürüklediği anlatılır. Sisyphos burada sonsuza kadar sürecek cezasıyla yüz yüze gelir. Bir kayayı dağın tepesine iterek çıkarması onun cezasıdır. Ne var ki cezası sadece bununla sınırlı değildir. Kayayı ne zaman en tepeye çıkaracak olursa kaya tekrar aşağıya yuvarlanır. Tekrar kaçmaması için boş zaman bulamayacağı bu sonsuz ve umutsuz döngü, Sisyphos'un cezasıdır.²⁹ İngilizce'de kullanılan "Sisyphos'un işi" diye bir deyim vardır. Bu deyim faydasız yapılan aktivite ve işlerin yanı sıra sinir bozucu işler için de kullanılmaktadır (Conner, 2018, 102).

Albert Camus tarafından kaleme alınan Sisifos Söyleni, uyumsuz kavramına açıklık getirmeye çalışır. 1957 yılının Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan bu eserde Sisyphos'un bilinçli bir şekilde cezasına direndiğini ve tanrılara başkaldırdığı anlatılmaktadır. Her türlü yenileceğini bildiği halde umutsuzluğa kapılmadan kötülüğe direnen insanlar gibi Sisyphos direnmektedir. Camus'a göre ancak bu başkaldırı insanlığın gerçek boyutlarını kazanmasını sağlayabilir. Tanrılar Sisyphos'u cezalandırırken yarasız ve umutsuzca yaşanılacak bir cezadan daha ağır bir ceza olmadığını düşünmüşlerdir. Sonuç vermeyen ve insanı umutsuzluğa sürükleyen bir çaba halindedir. Tanrılar hor görmesi, onların işlerine karışması, ölümü aldatması ve yaşama olan dipten tutkusu Sisyphos'un bu cezaya çarptırılmasının etkenleridir. Kocaman bir kayayı yüklenen bir omuz. Ne kadar da ağır bir yüküdür. Sisyphos'un direnişinde insanın güveni görülmektedir. Sadece bir ölümlü, bir insan olmasına rağmen yüzüne yapışmış o kayayı tekrar itmekten vazgeçmez. Onun bu katı direnci, onu kayanın kendisi yapmıştır. Kırılmaz, parçalanmaz. Kaya tepeden aşağıya yuvarlandığında ve Sisyphos kayayı tekrar yukarı çıkardığında aşağı düşeceğini bilmesine rağmen işinin başına koyulduğu vakit insanın bilincinin uyandığı zamandır. Sisyphos, bilinçli bir şekilde kaderini kabul eder. Artık kaderi olan o kayadan daha güçlüdür. Sonsuz cezası olan Sisyphos'un kaderi taşınamayacak kadar ağır bir yüküdür. Bu ağır yüke rağmen asla pes etmez. Sisyphos'un tanrıların cezasının üstesinden gelmesinin ve onları yenmesinin sırrı ise bunu bilinçli yapmasıdır. İsterse pes edebilir veyahut bir yardım bekleyebilirdi. Tanrılara dahi yalvarabilirdi. Korinth Kralı bunu yapmamış ve kaderini kendi belirlemiştir. Kayayı her seferinde usanmadan iter durur. Kaderinde zorluklara tek başına direnmek bile insana güç veren, içini dolduran bir güçtür (Camus, 2019, 137-141).

Sonuç

Yunanlılar intikam, kader ve ceza gibi soyut kavramları tanrısal kimliklere büründürmüşlerdir. Kader inancı onların dininin temelindedir. Kehanetlere inanmaları da aslında bir nevi geleceği bilerek kendi kaderleri ile ilgili tahminlerde bulunmak istemelerinden

²⁹ Homeros, *Od.* XI. 593-601. Erhat, 2018b, 272-273. Hamilton, 2019, 232. Conner, 2018, 101. Sandalcı, 2019, 151-152. Burn, 2017, 73. Estin & Laporte, 2010, 198. Fox, 1916, 37.

gelir. Bütün bu tanrısal kimliklere rağmen aslında inandıkları insanın kendi eylemlerinin sonuçlarına katlandıklarıdır. Mitlerde çok nadir olarak suçsuz kişilerin zor durumlarla karşılaştıklarını görülmektedir. Yine de Yunan mitolojisindeki tanrılar insan görünümündedir ve eylemlerinin çoğu da tıpkı bir insanın yapacağı türdendir. Öfkelenirler, kıskanırlar ve cezalandırmak isterler. Tanrılar üzerinden öğretilmek istenen öğütler aslında hayatın bir yansımasıdır. Yunanlılar yaratmış oldukları tanrılarını kendi suretlerinde yaratmış olmaları aslında insanlığın bir görüntüsünü çizdiklerini kanıtlamaktadır (Us, 2017, 13). Hem insanlar hem tanrılar birbirlerinden etkilenmişler ve ortak noktalarda benzemenin ötesinde aynı eylemlerde bulunmuşlardır. Bu da bizim dönemin insanını anlamak ve düşünce şeklini kavramamız için mitleri dikkatlice değerlendirmemizi gerektirmektedir (Us, 2017, 15). Örnek olarak Nemesis bir intikam tanrıçası olarak görülse de onun bir denge unsuru olduğunu görürüz. Tıpkı cezalandırmayı ve kötü şans getirdiği gibi iyiliği ve şans da hak edene verir. Bu da bize Yunanlıların mitlerde aktarmak istedikleri asıl mesaja yöneltir. İnsan iyiliği de kötülüğü de kendi kendine getirendir.

Genel olarak içerisinde ceza içeren mitleri kısa bir şekilde incelendiğinde ortaya tanrıların kendilerine yapılan belirli eylemlere karşılık verdikleri görülmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Yunanlılar arasında bir ahiret inancı ya da Cehennem kavramı olmadığı için mitlerde geçen cezalar insanları korkutmaktan çok ders vermek amaçlıydı. Dinin ve toplumun ortaklaşa bir kültür çerçevesinde öğütlemeye çalıştığı normlar dikkat çekmektedir. Çünkü Dünya insanlara verilmiş sonsuz nimetlerle doluydu. Bu nimetleri onlara veren ve bunu kontrol edebilen tanrılara saygı duyulması mitlerin temeliydi (Sandalcı, 2019, 19). Bunları çiğneyenler ağır cezalarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Platon'a göre yalnız iyi olan şeyler tanrılardan gelmektedir. Kötülüklerde onların bir payı yoktur. Tanrılar her zaman haklıdır ve ne yaparlarsa iyi yaparlar. Cezaya uğrayanlar bahtsız ve cezaya muhtaç kişilerdir (Platon, *R. II*, 379-380).

Kısaca bahsettiğimiz mitlerde verilmek istenen birçok mesajın yanında temelde anlatılmak istenen öğütler vardır. Bu mitler edebiyat, sanat ve mimari gibi Yunan kültürünün gelişmesinde ve ilham bulmasında etkili olmuştur. Bu çalışmada bahsedilen mitlerin aktarmak istediği temel mesajları vardır. Prometheus'un hikayesinde erdemi, Arachne'nin hikayesinde kibrin sonuçlarını, Narkissos'un hikayesinde egonun ve bencilliğin karşımızdakileri nasıl kırabileceğini, Niobe'nin hikayesinde kıskançlığın sonunun iyi olmadığını, Ixion'un ve Bellerophon'tes'in hikayesinde nankörlüğü, anlattığımız birçok hikayede tanrılara yani büyüklere yapılan saygısızlığın hoş karşılanmadığını ve hak etmediği cezalara katlanan Kallisto ve Orion gibi kişilerin sonunda sabırlarının ödüllendirildiği görülmektedir.

Mitler, bir polisten diğerine gezen ozanlar sayesinde yayılmıştır ve aslında bu ozanlar dini yaymak gibi bir amaç gütmemişlerdir. Bu mitlerde çıkarılması gereken dersler vardır. Sadece mitlerde değil, Hesiodos'un özellikle kardeşi için yazdığı İşler ve Günler kitabında da uyulması gereken ahlaki değerler görülmektedir. Hesiodos, kardeşine öğütler vererek toplumsal ahlak kurallarını da ona hatırlatır. Çalışmanın ve adaletin önemini, kardeşinin karısına göz dikmenin suç olduğunu, dilenciye kötü davranmanın doğru olmadığını, yetim hakkı yemenin ve babaya karşı gelmenin kötülüğü, insan ilişkileri ve tarımın incelikleri gibi daha birçok öğütler vermektedir (Hesiodos, *Erg.* 205-340). Sonuç olarak, Yunan mitolojisinde kısa olarak ele aldığımız içinde ceza içeren mitler de dahil olmak üzere tüm bu hikayeler, koloniler ve ticaret ile geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Yunanlıların, Doğu ile etkileşimleri sonucu ortaya çıkan ve toplumsal normları öğütlemeye çalışan gelişmiş bir kültürün temel taşıdır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

(Aiskhylos, *Prom.*) Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus* (çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.

(Hesiodos, *Theog.*) Hesiodos, *Theogonia*

(Hesiodos, *Erg.*) Hesiodos, *Erga kai Hemerai* (İşler ve Günler)

Kullanılan Metin: Hesiodos, *Theogonia – İşler ve Günler* (çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2018.

(Homeros, *İl*) Homeros, *İlyada* (çev. A. Erhat, A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.

(Homeros, *Od.*) Homeros, *Odysseia* (çev. A. Erhat, A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2018.

(Ovidius, *Meta.*) Ovidius, *Metamorphoses* (Dönüşümler, çev. İ. Z. Eyüboğlu). İstanbul: Payel Yayınevi. 2017.

(Platon, *R.*) Platon, *Respublica "Politeia"* (Devlet, çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.

Modern Kaynaklar

Albasan, I. (2019). Yunan Mitolojisi'ne Psikanalitik Bir Yaklaşım. *Homeros*, 2(3), 95-102.

Baldwin, J. (2013). *Antik Yunan Hikayeleri*. (çev. O. C. Güçlü). İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.

Batuk, C. (2009). Mit, Tarih ve Gerçeklik Üzerine Notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 27-53.

Bayladı, D. (2017). *Tanrıların Öyküsü*. İstanbul: Say Yayınları.

- Berens, E. M. (2013). *Antik Yunan Efsaneleri ve Roma Mitleri*. (çev. N. Benzergil). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Burn, L. (2017). *Yunan Mitleri*. (çev. N. Tokdoğan). Ankara: Phoeniz Yayınevi.
- Camus, A. (2019). *Sisifos Söyleni*. (çev. T. Yücel). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Dowden, K. (1992). *The Uses of Greek Mythology*. London & New York: Routledge.,
- Conner, N. (2018). *Klasik Mitoloji*. (çev. D. Candaş). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Erhat, A. (2018a). Hesiodos Eseri ve Kaynakları. A. Erhat (Ed.), Hesiodos, *Theogonia – İşler ve Günler* (ss. 81-274). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erhat, A. (2018b). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erim, M. (2013). *Mitolojiden Masallar*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Estin, C. & Laporte, H. (2010). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. (çev. M. Eran). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Fox, W. S. (1916). *The Mythology Of All Races, In Thirteen Volumes: Greek and Roman* (vol. 1). Boston: Marshall Jones Company.
- Hamilton, E. (2019). *Mitologya*. (çev. Ü. Tamer). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hansen, W. (2019). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. (çev. Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.
- Pironti, G. (2018). Tanrılar ve İnsanın Ortaya Çıkışı. U. Eco (Ed.), *Antik Yunan* (çev. L. T. Basmacı, ss. 585-590). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sandalcı, S. (2019). *Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Us, E. Ö. (2017). Tanrıların Günahları: Yunan Mitolojisinde Güç Arzusu ve Kıskançlık. *Pivolka*, 7(25), 13-15.
- Yücel, E. (2013). *Mitoloji Tanrıları, Aşkları ve Gizemleri*. İstanbul: Puslu Yayıncılık.

DEDE KORKUT'UN TÜRKİSTAN/ TÜRKMEN SAHRA NÜSHASINDA YER ALAN KÜLTÜREL UNSURLAR

Didem GENÇ*

Öz: Dede Korkut hikâyeleri Türk kültürünün kültürel kodlarını taşıyan önemli bir eserdir. Hikâyeler genelde Türk yaşayışı özelde ise Oğuz halkının gelenek ve görenekleri, töreleri, ahlakı, dili, edebiyatı ve günlük yaşayışı hakkında bilgiler içermektedir. Dede Korkut hikâyelerinin 2019 yılına kadar bilinen iki nüshası vardır. Dresden ve Vatikan nüshaları. Dresden nüshası bir mukaddime ve on iki hikâyeden oluşmaktadır. Vatikan nüshası ise eksik bir nüsha olmakla birlikte nüshada bir mukaddime ve altı anlatı yer alır. Son gelişmelerle birlikte bu nüshalara bir yenisi eklenmiştir o da Türkistan/ Türkmen Sahra nüshasıdır. Bu çalışmada eski nüshalardan ziyade bu yeni nüsha üzerinde durulacaktır. Soylamalar ve 13. hikâye “*Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*” hikâyesinde yer alan kültürel unsurlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, kültür, hikâye, değerler.

CULTURAL ELEMENTS IN COPY OF SAHRA OF TURKISTAN/ TURKMEN

Abstract: Dede Korkut stories are an important work that comprise the cultural codes of Turkish culture. The stories contain information about the Turkish life in general and the traditions, customs, morals, language, literature and daily life of the Oghuz people. There are two copies of Dede Korkut stories known until 2019. Dresden and Vatican copies. The Dresden copy consists of a preface and twelve stories. Although the Vatican copy is an incomplete copy, the copy contains a preface and six narratives. A new one has been added to these copies which is Turkistan/ Turkmen Sahra copy with the latest developments. In this study, this new copy will be emphasized rather than old copies. The cultural elements in the story at the “Soylama and 13th story “Salur Kazan Kills the Seven Headed Dragon” will be examined

Keywords: Dede Korkut, culture, story, values.

Giriş

Dede Korkut hikâyeleri Türk kültür dünyasının sözlü ve yazılı yaratıcılığının bilinen en eski örnekleri arasında yer almaktadır. Bu hikâyelerde Türk dünyasına ve Oğuzlara ait gelenek ve görenekler, yaşayış biçimleri, gündelik hayat, sosyal ve ekonomik hayat, dil ve edebiyat, yerleşik ve göçebe hayat koşullarının örneklerini bulmak mümkündür. Dede Korkut Kitabı, Türk tarihi, kültürü, edebiyatı, sosyolojisi, psikolojisi, ekonomisi vs. hakkında bilgi almak isteyen

* Türkçe Öğretmeni/ Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
Başvuru/Submitted: 9 Temmuz 2020 **Kabul/Accepted:** 19 Temmuz 2020

araştırmacılar için bir başucu kaynağı niteliğindedir. 19. yüzyıl başlarından itibaren bilinen bu metinlere yönelik ilk çalışmalar Kilisli Muallim Rifat (1876-1963) ile başlar. Heinrich Friedrich von Diez'in (1751-1817) kopyasını çıkardığı Dresden nüshasına ait metinler üzerine çalışmıştır. Daha sonra Muallim Rifat'ın bu çalışması Orhan Şaik Gökyay tarafından yeni harflere çevrilerek gerekli düzeltmeler yapıp yeniden yayınlanmıştır. Ettore Rossi (1894-1955) altı hikâye ve bir mukaddime içeren ikinci nüsha olan Vatikan nüshasını 1950'de bilim dünyasına duyurmuş ve bu alanda çalışmalar yapmıştır. 1958'de Muharrem Ergin (1925-1995) Dede Korkut Kitabının ilk ve tek bilimsel yayını gerçekleştirir. Ergin eserinde Dresden nüshasını esas alır (Tezcan - Boeschoten, 2018, 10).

Semih Tezcan ve Henrik Boeschoten 2001 yılında *Dede Kokut Oğuznameleri* adlı eseri yayınlar. Bu eserde Dede Korkut yazma nüshaları ve metin onarımı, yeni harflere aktarımı üzerine yapılan son bilimsel çalışmadır. Bundan sonra yapılan çalışmalar daha çok Dede Korkut Hikâyelerini içerik, anlam açısından çözümlenmeye, yorumlamaya dayalı çalışmalardır (Deveci, 2017, 16). Bütün çalışmalara burada yer vermek asıl noktadan uzaklaşmamıza neden olacağından onu başka bir çalışmanın konusuna bırakarak bu noktada son gelişmelerden bahsetmek gerekir.

Dede Korkut Kitabının Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası (2019) orijinal metin, transkripsiyon yapılarak Latin harflerine aktarılmış şekli ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli ile "*Soylamalar ve 13. Boy / Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*" adlı kitapta yer almaktadır. Bu kitap Prof. Dr. Metin Ekici tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Bu nüsha, pdf biçiminde olduğu için kâğıt ve kitap özelliği hakkında bilgiler yer almamaktadır. Eser 31 varaktan oluşmaktadır. İlk sayfadan 48. sayfaya kadar farklı konularda yazılmış 23 adet soylama yer almaktadır. 48. sayfanın 7. satırından itibaren "*Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*" şeklinde yazar tarafından adlandırılan hikâye yer almaktadır. Eserde kullanılan dil özellikleri günümüz Türkçesine yakın, Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Metni yazıya geçiren kişi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat metin sonunda yer alan "Hacılı'ya Allah rahmet eylesin." ibaresi "Hacılı" isimli birine sunulmuş olduğu düşüncesini yönlendirmektedir (Ekici, 2019, 20-21).

Bu metnin yazıya geçiriliş öyküsü ve yaratım tarihi hakkında kesin bilgiler yer almamaktadır. Dil özelliklerinden yola çıkarak 17. ve 18. yüzyılda yazıya geçirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Ercilasun, 2019, 10). Araştırmalar sonucu dil özellikleri yönüyle Güney Azerbaycan coğrafyasına ait olduğu görülmüştür.

Soylamalarda doğal hayat, bitkiler, hayvanlar, silahlar, coğrafi özellikler, Oğuz Beyleri, İslam dini ile ilgili unsurlar, yerleşik ve göçebe hayat konu olarak işlenmiştir. Oğuz Beylerinin av ve savaş

hayatları, devlet ve ordu düzenleri, aile yaşantılarına değinilmiştir. Eser sonunda yer alan hikâyede ise olağanüstülükler yer almaktadır (Ekici, 2019, 24). Hikâyede ejderha ile savaş ve galibiyet teması işlenmiştir.

Dede Korkut Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası; Türk Dünyası'nın, Türk boylarının sahip olduğu temelinde var olan unsurları aktarmaktadır. "Kut Sahibi İnsan" olmak hikâyelerin temelinde yer alan unsurlardandır. Bu kişi milletini, devletini sever ve her türlü zorlukla mücadele eder (Ekici, 2019, 25). Yazarın söylemiyle bu nüsha içerisinde başta "kut sahibi insan" olmak üzere birçok kültürel unsurlar barındırmaktadır.

1. Soylamalarda Yer Alan Kültürel Unsurlar

1.1. Soylama 1

Soylama 1'de kültürel unsurlarımızdan çoğunlukla dini değerler yer almaktadır. Soylamalarda başlık kullanılmadığı için "Soylama 1, Soylama 2" şeklinde isimlendirilmiştir. Soylama 1'de görülen dini isimler olarak; Muhammed, Ali, Davud, Süleyman, İbrahim ve İsmail peygamberin adları geçmektedir. Uçmak, kâfir, cennet, ümmet, şefaet, huri, Miraç, Cebrail gibi dini ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an da geçen Hz. İbrahim ve oğlu İsmail nazarında kurban hadisesi aktarılmıştır. Hz. Süleyman'a bahşedilen hayvanlarla konuşabilme yeteneği, Hz. Davut'un demir ustası oluşu ve çeliği eritmesi hadisesi aktarılmıştır. Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi ve ümmetine şefaetçi olacağı hadisesi de soylamada yer almaktadır. Soylamanın sonunda da Dede Korkut'un duası yer almaktadır. Türk ve İslam inanç sisteminin önemli vasıtalarından olan dua, Dede Korkut hikâyelerinde de geniş bir şekilde yer alır. Hikâyelerin çeşitli yerlerinde Peygamber'e salavatlar getirilir ve her hikâye Dede Korkut'un duası ile biter. Dualar toplu ve sesli olarak yapılır (Yılmaz, 2010, 144). Bu soylama da kültürel unsurlardan "dini değerler ve cesaret ve yiğitlik" değerleri görülmüştür. Hz. Ali'nin atı Döldül ve kılıcı Zülfikâr'dan bahsedilerek cesaret ve yiğitlik kavramı üzerinde durulmuştur.

1.2. Soylama 2

Soylama 2'de kültürel unsurlardan "dini değerler, cesaret ve yiğitlik ve merhamet, kopuz ve ozanlık" değerine rastlanılmaktadır. Kur'an, Kâbe, derviş, eren, mescit, âlim, mümin gibi dini terimler kullanılmıştır. Dini şahsiyetlerden İbrahim peygamber "Halilullah" sıfatıyla; Hz. Ali, Şah-ı Merdan sıfatıyla; din aşkına şehit olan peygamber torunları "İmam Hüseyin ve İmam Hasan", dervişlerden "Sultan Veyis-ül Karanî" isimleri geçmektedir. Peygamberin eşi Hz. Hatice ve kızı Hz. Fatma'nın da isimleri geçmektedir. Halep, Mısır, Şam gibi Arap ülkelerinde de bahsedilmiştir. Ayrıca hac ibadeti ve zekât sadaka, din uğruna savaş gibi kavramlarda geçmektedir. Soylamanın sonu da Dede Korkutun bir sözü ile bitirilmiştir. "... Serhatlerin yamacı, kalelerin kilidi,

düşmanların korkusu, "... Düşmanına heybet ile baktığında yürek yaran, Ayağını üzengiye bastığında dokuz tümen Gürcistan'a korku salan... (Cesaret ve yiğitlik). "... Borçluların harçlığı, çıplakların giysisi..." " ... Kopuz çalıp, boy boylayıp, soy söyleyen..." (Kopuz ve ozanlık) değerleri aktarılmıştır. "... Dedem der; "Hakk Teâlâ devlet ile bilgi versin." bu boylamanın sonu da Dede Korkutun sözü ile bitirilir. Devlet sahibi ve bilgili olmanın önemine değinilmiştir.

1.3. Soylama 3

Soylama 3'te kültürel unsurlardan "dini değerler, çocuk ve aile, sevgi ve saygı" kavramlarına değinilmiştir. Kur'an, ayet, uçmak, derviş gibi dini terimler ve Hz. Muhammed adı geçmektedir. "*... Ayet ayet arı Kur'an dinin temeli, (Dini değerler, Kur'an okumanın önemi). Dini değerler dışında erkek ve kız evlat sahibi olmak kıyaslanarak aktarılmış ve erkek evlat sahibi olmak benimsenmiş ve övülmüştür. "... Yeni yetme yiğit oğlan evin süsü, ev güvenci / Yedi yaşında kızı olsa düşmandan beter..."*denilerek kıyaslama yapılmıştır. "... Ayrıca yaşlılara duyulan sevgi ve saygı dile getirilmiştir. "... Aksakallı kocalar il düzeni, oba kutu, Ak pürçekli kadın kâhyalar sofraya düzeni, ev bereketi." (Evin yaşlı erkeklerinin kut sayılması, kutsal görülmesi, yaşlı kadınlarının evin düzeni ve bereketi olması ile büyüklere duyulan saygı ve sevgi işlenmiştir). Saygı, bireylerde ortak davranış kalıpları oluşturur ve insan davranışlarını yönlendirir. Dede Korkut hikâyelerinde de görülen saygı unsurunun günümüzde de yaşanmaya devam etmesi hikâyelerin kültürel devamlılığı sağladığının göstergesidir (Özdemir, 2017, 26). Soylamanın sonunda Dede Korkutun yalnızlık üzerine söylenmiş bir sözüne yer verilmiştir. "... Dedem der; "Yalnızlıktan, Kadir Allah saklasın canınızı!" Soylama Dede Korkuttun yalnızlığın zor olduğunu insanların birlik ve beraberlik içinde mutlu olduğunu belirten sözü ile bitirilmiştir.

1.4. Soylama 4

Bu soylamada daha çok özlü sözler yer almaktadır. Önemli şahsiyetlerden "Selçuk Bey" adı geçmektedir. Kültürel unsur olarak "cesaret ve yiğitlik" değeri görülmektedir. "*... At yaklaşırsa da düşmanı çelikten kılıç keser..."* (Cesaret ve yiğitlik). Özlü sözlerden bir kaçısı ise; "*... İki düşman birleşince devlet basar, Güçlü iller içinde asaletli olan yener, Dolaşmış kara saç tarak açar..."* bu sözler daha çok devlet kurma ve düzen üzerine söylenmiş bilgece sözlerdir. Soylamanın sonunda ise "*... Dedem der; padişahlar huzurunda eskiden beri ozan çıkar."* sözünü bitirilmiştir. Buradan da bu sözlerin padişah huzurunda devletle ilgili söylenen özlü sözler olduğu fikrini düşünebiliriz.

1.5. Soylama 5

Bu soylamada da 4. Soylamanın devamı niteliğinde Dede Korkutun özlü sözlerine devam edilmiştir. Kültürel unsur olarak "dini değerler, cesaret ve yiğitlik" değeri görülmektedir. "*... Kasıla kasıla gelirken, mert bir yiğidin/ Darbesine dayanır mı, dayanmak yok;"* (Cesaret ve yiğitlik). "*... Hakk Teâlâ bir yiğide verse, zengin kılrsa/ Koruyup kolladıkça bu zenginlik/ O yiğidin*

başından eksilir mi, eksilmek yok;" (Dini değerler). Önemli şahsiyetlerden "Selçuk Bey" adı burada da geçmektedir. Özlü sözler yine devlet kurma ve düzen üzerine söylenmiştir. Soylamanın sonunda "... *Dedem Korkut, Kalın Oğuz'un vasfını sayar olsa, tükenir mi, tükenmek yok.*" diyerek Oğuz halkı övülmüştür.

1.6. Soylama 6

Soylamada Dede Korkutun özlü sözlerine devam edilmiştir. Bu soylamada dikkati çeken Oğuz yaşantısını ayna gibi yansıtıyor olmasıdır. "... *Gök sümbüllü güzel dağlar/ ağır iller, al otağlar.../ Ormanında küheylan atlar.../ Sırtlarında kızıl geyik, kır teke.../ Çeşme suyu üstünde ala gölgelik.../ Taze meyvalar.../ Kızıl şarap.../ Av etinden tatlı kebablar...*" Oğuzların yaşadığı coğrafya, besledikleri hayvanlar, yedikleri ve içtikleri besin maddeleri hepsi bu sözlerde anlam kazanmaktadır. "... *Ayağında ak arpa, kızıl buğday ekilmese...*" yerleşik hayata geçilip tarımla uğraşıldığı, "... *Kısa yenli demir zırhlar.../ Kara çelik sağlam kılıçlar...*" demircilikle uğraşıldığı, çelikten kılıçlar yapıldığı bu sözlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu soylamada dikkati çeken bir başka nokta da birçok silah isminin kullanıldığı ve çeşitli silahlar üretildiği "*kalkan, kılıç, yay, demir zırh, gürz*" gibi görülmektedir. Soylamanın sonunda "*Dedem soylu alp ozanlar, er neşesi*" denilerek kopuz ve ozanlık değerinden de bahsedilmiştir ve yiğitlerin övülmesi gerektiği aktarılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinin sonunda kopuzuyla şiir söyler hem kahraman için hem de Oğuz halkı için dua eder. Dede Korkut ozanların piri olarak kabul edilir ve Dede Korkut'un ozanlığı önemli bir unsur olarak görülür (Alsaç, 2018, 24-25). Hikâyelerde görülen bu uygulama soylamalarda da görülmüştür. Sadece bu soylamaya baktığımız dahi Oğuzların tüm yaşantısı gözler önüne serilmektedir, diyebiliriz.

1.7. Soylama 7

Bu soylamada da özlü sözlere devam edilmiştir. "*Sakinmadan söz söyleyen sonra utanır.*" gibi söz kalıpları kullanılmıştır. Bir de alkış ve kargış örneği yer almaktadır. "*Bir Allah'ın izniyle günün doğsun, işin olsun/ Geçen günün geçmiştir, gelen günün hayra döşün.*" ifadeleri kullanılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde alkış ve kargışlar insanoğlunun duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarma ihtiyacını giderdiği gibi insanların sevgisini, beğenisini ve kızgınlığını da dışa vurmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır (Harmancı, 2012, 14). Soylamalarda ve 13. hikâyede de birçok yerde alkış ve kargış örnekleri görülmektedir.

1.8. Soylama 8

Bu soylamanın konusunu Oğuz Beyleri ve yiğitlikleri oluşturmaktadır. Soylama boyunca nice Oğuz beyi sayılmakta ve maharetleri dile getirilmektedir. Bayındır Han'dan başlayarak sırasıyla, Kazan Bey, Deli Dünder, Kara Budak, Yigenek, Emen, Afşar beyi gibi isimler sayılmaktadır. Bu isimlerden en dikkat çekici olan ve kültürel unsurları da yansıttığını düşündüğüm kişi Emen'dir.

Soylamada “*Mekke’ye varıp Peygamber’in yüzünü gören/ Hacı olup Mekke’nin örtüsüne el süren/ Oğuz’un içinde sahabe olan...*” şeklinde nitelendirilen Emen ismiyle Oğuzlar içerisinde sahabe olan, Oğuzlardan hac vazifesini icra eden, Kâbe’ye giden bir kişi görülüyor. Buradan yola çıkarak Oğuzların İslamiyet’i kabulü ve Dede Korkut adlı eserin geçiş dönemi eseri olması bir kez daha kanıtlanmıştır. Şehir isimlerinden, “Mekke, Mısır, Halep, Şam, Belh ve Buhara” adı geçmektedir. Soylamada ayrıca “merhamet, yiğitlik ve cesaret, dini değerler” de görülmektedir. “... *Mekke’ye varıp Peygamber’in yüzünü gören/ Hacı olup...*” (Dini değerler). “... *Çıplakların gömleği, borçluların harçlığı...*” (Merhamet). “... *Adabasa yerinde, heybetiyle yer çökerten/ Düşmanına heybet ile baktığında yürek yaran...*” (Cesaret ve yiğitlik).

1.9. Soylama 9

Soylamada dini değerler ve toplumsal değerler görülmektedir. “... *Tanıyıp bildiği öz beylerine ilgisiz bakan/ Başka beyler kulluğuna gidince/ Kimsesizsin denilerek dövülmez mi, sövülmez mi?*” (Toplumsal değerler). “... *Kara donlu dervişlere ilgisiz bakan/ Derin suda kalınca; “Hızı Nebi, Hızır İlyas; medet, medet!” diye diye ünlemez mi?*” (Dini değerler). Ayrıca namaz, din, Allah, Muhammed gibi ifadelerde geçmektedir.

1.10. Soylama 10

Bu soylamada “cömertlik, cesaret ve yiğitlik, dini değerler, alkış ve kargış, toplumsal değerler” yer almaktadır. “... *Alıp verip tükenmedi genç yiğit malı/ Vermez iken tükenir...*” (Cömertlik). “... *Koç yiğitler kuşanır has kılıcı...*” (Cesaret ve yiğitlik). “... *Hakk Teâlâ korusun canınızı.*” (Alkış ve kargış). “... *Vara gele yıpranmadı Kâbe yolu...*” (Dini değerler). “... *Ya baş verir, ya baş alır, erin koçu, yiğit hası.*” (Toplumsal değerler/ yiğitlik). Ayrıca soylamada “iftira, iftiracı, fitneci başı” gibi terimler de geçmiş ve Dede Korkut duasında “... *Kuru iftira belasından, Hakk Teâlâ korusun canınızı.*” demiştir.

1.11. Soylama 11

Bu soylamada kültürel unsurlardan “cesaret ve yiğitlik” örneği görülmektedir. “... *Mert yiğitler erdemidir/ Beyinin önünde hasım tutup yüz ağartmak.*” (Cesaret ve yiğitlik). Ayrıca “Taşkın çaylar/ kara dağlar/ savaş atı/ koyun sürüsü” gibi toplumsal yaşayış biçimlerinin örnekleri de soylamada yer almaktadır.

1.12. Soylama 12

Bu soylamada dikkati çeken “kut inancından” bahsedilmesidir. “... *Bir Allah’ın vergisi, yiğitlerde kut gerek...*” denilerek kut inancı aktarılmıştır. “... *Meydan okuyup gelen hasmı karşılamaya yürek gerek...*” (Cesaret ve yiğitlik). Ayrıca “Şah-ı Merdan Ali” denilerek cesaret ve yiğitlik unsuru Hz. Ali ile bağdaştırılmıştır. Dikkati çeken bir başka unsurda toplumda kadın değeridir. “... *İster er olsun, ister hatun/ Bu dünyada namusu ile çabalayan koçak gerek...*” sözüyle kadın ve erkeğin ayrı

tutulmadığı, kadınlarında yiğit ve cesur oldukları ifade edilmiştir. Namus konusuna önem verildiği kadın ve erkek için de geçerli olduğu belirtilmiştir. “... Dürüstlikle büyümüş, çabasıyla çarpışmış...” (Dürüstlük değerine değinilmiştir).

1.13. Soylama 13

“... Tekmeyle ölmez, yumrukla ölmez genç yiğit/ Öz beyi önünde, savaşta ölür...” denilerek cesaret ve yiğitlik kavramlarına değinilmiştir. “... Toy ile şölende ölür...” Toy ve şölen geleneği hakkında açıklamalar yer almaktadır. Türk kültür tarihinde karşımıza çıkan toylar değişik amaç ve koşullarda kullanılmıştır. İnsanları bir araya getirme, birlik ve beraberliği sağlama gibi amaçların yanında törenin gelecek kuşaklara aktarımı amacı da taşımaktadır. (Bakırcı, 2019, 131). Hikâyelerde toy ve şölenler örnekleri hemen her boyda görülmektedir. Soylamalarda da bu konuya değinilmiştir. Bu soylamada dikkati çeken asıl nokta hırsızlıktan bahsedilmiş ve cezasının ölüm olduğuna değinilmiştir. Suç ve ceza kavramlarına ilk kez bu soylamada yer verilmiştir. “... Hırsızlığa dadananlar; bir gider, iki gelir/ Üçüncüde yakalanıp ulu beyler gazabına uğrar/ Eziyet çekip çengelde ölür...” şeklinde ifade edilmiştir.

1.14. Soylama 14

Soylamada dini değerler ön plana çıkmaktadır. “... Dayanacaksan bir Allah'a dayan/ ...yerde gökte bir Allah'a güven...” şeklinde ifade edilmiştir. “Kur'an, Allah, Muhammed, ahiret” gibi dini terimler kullanılmıştır. Soylama bir dua ile bitirilmiştir.

1.15. Soylama 15

Bu soylamada diğer soylamalardan farklı olarak dikkati çeken yönü birçok şehir adı ve halk topluluğu özellikleri ile aktarılmıştır. Sırasıyla, “Kiyan şehri, İcan şehri, Karhun eli, Bayburt eli, Ebrul eli, Kürt eli, Uşani eli, Musul eli, Bağdat eli, Hemedan ile Dergezin şehri, Kerbela ve Kâşân eli, İsfahan şehri, Şiraz, Çerkes eli, Arap eli, Sindi eli, Kazvin eli, Germel ile Halhâl eli, Gilan eli, Erdebil şehri, Şirvan eli, Hıta eli, Gürcü eli, Rum eli, İrevan, Nahçıvan, Şerven eli, Tebriz eli, Ucan eli” şeklindedir. Soylamanın sonunda tüm bu yerleri alan Aslan Ali'dir denilmiştir. Burada ayrıca Dede Korkut'ta bu soyları çağırın bayat eri olarak övülmüştür.

1.16. Soylama 16

Soylamada hac, Kur'an gibi dini ifadeler kullanılmakla birlikte ilk defa burada kismet, kız isteme ve evlilik kavramları geçmektedir. Kültürümüzde evlilik, aile ve akrabalık ilişkileri doğumdan itibaren soya dayalı bir değer verme ve değer görme bağlamı üzerine kuruludur. Her doğum soyun devamı adına gerekli ve güç göstergesidir (Gençoğlu, 2017, 123). “... Kismeti açılrsa düve boylu kız sevinir/ Baba evinde muradına, maksuduna Hakk erişirse delikanlı sevinir...” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca “menzil, kılıç, güz” gibi savaş aletleri yiğitlikle bağdaştırılarak aktarılmıştır.

1.17. Soylama 17

Soylamada nüsha içerisinde yer alan “*Salur Kazan'ın Yedi başlı Ejderhayı öldürmesi*” hikâyesine gönderme ilk kez burada yapılmıştır. Soylama boyunca Kazan Han ve yiğitlikleri aktarılmıştır. Ayrıca soylamada “ad verme/ ad kazanma” değerine rastlanılmaktadır. “... *Adım Deli Dönmez iken/ Ad Kazanan Kazan idim...*” şeklinde ifade olunmuştur. İç Oğuz Beyleri ve Dış Oğuz beyleri soylama da isim olarak geçmektedir. Ayrıca “Burla Hatun” ismi de ilk kez geçen kadın isimlerindedir ve bu soylamada yer almaktadır. “... *Padişah kızı, Boyu Uzun Burla Hatun'u/ Ödül olarak kazanan Kazan idim...*” burada Bayındır Han'dan da padişah olarak söz edilmektedir. Kazan Han'ın Padişah vekili olduğu da aktarılmıştır. Kazan'ın cesur ve yiğit bir bey olması ejderhayı da öldürebileceğinin habercisi olarak bu soylamada ifade edilmiştir.

1.18. Soylama 18

Soylamada örf, adet ve geleneklere bolca değinilmiştir. “... *Bilinmeyen yabancı ilden, yabancı yerden/ Oğuz senin içine bir kız gelip gelin ola...*” diyerek başlayan bölümde yabancı elden gelin alınca yaşanacak birçok sorun dile getirilmiştir. “... *Bir ay geçmeden o gelin yaşmağının altından söylenmeye başla/ ... Kayınbabası ile kaynanasına laf yetiştire...*” büyüklere saygı ve sevginin önemi bir kez daha ifade edilmiştir. “... *Hakk Teâlâ o gelinden çocuk verse/ Dudakları yalama oğlu ola/ Beş yaşına girmeden yetmiş yaşında koçlara dil uzata...*” çocuğunda saygısız biri olacağı ifade ediliyor. “... *Ben Dede Korkut bu dünyada ne yaşadım/ Üç yüz altmışaltı yıl yaşadım/ Gün ortası ile ikinci arası kadar gün görmedim...*” zaman kavramı ve Dede Korkut'un yaşamı aktarılmıştır. Soylama sonunda Dede Korkut bu dünyayı iki kapılı bir kervansaraya benzetir.

1.19. Soylama 19

Dede Korkuta ait özlü sözlerin yer aldığı bir soylamadır. Kültürel olarak cesaret ve yiğitlik değerine örnek bulunmaktadır. “... *Mert yiğidin elinde bir değnek yeğ...*” (Cesaret ve yiğitlik). “Fakir ve tembel, hayır görmez isyankâr ve cimri zenginler” eleştirilir. Soylama bütün olarak bir eleştiri niteliğindedir.

1.20. Soylama 20

Bu soylamada işini iyi yapan her şey güzel olarak nitelendirilmiştir. “*Güven ve adaletle il yönetse hanlar güzel...*” devlet yönetiminin de düzgün olması gerektiği ifade edilmiştir. “... *Güzeller içinde en güzeli nedir?/ Yeri, göğü yaratan Allah güzel...*” (Dini değerler). Soylamanın sonunda da “Kadir Allah namerde iş düşürüp yalım yalım yalvartmasın.” denilerek dua edilmiş ve iyi dileklerde bulunulmuştur.

1.21. Soylama 21

Soylama boyunca insanın özüne, derinliklerine değinilmiş ve iyilik ve kötülük özden gelir fikri yansıtılmıştır. "... Altun ile gümüş sinide pas olmaz/ Altın ile gümüş pas tutarsa aslında karışıklık var sebep odur.../ Temiz etekli güzel kadınlar kavgacı olmaz/ Temiz etekli güzel kadınlar kavgacı olursa aslında karışıklık var sebep odur..." şeklinde ifade edilmiştir.

1.22. Soylama 22

Soylamada dini değerler yansıtılmıştır. "Beş vakit namaz, Muhammed, Ali, Kevser suyu iyilik yapmak, bağış" gibi ifadeler kullanılmıştır. "... Açların karnını doyursun, çıplakların sırtını örtün/ Gelen gidene iyilik yapıp bağış versin..." (Merhamet, dini değerler). Soylamada dikkati çeken bir başka nokta ise dil konusuna geniş bir şekilde yer vermesidir. "... İki ele tut deyince hazırcevap dil/ İki ayağa koş deyince haberci dil/ Gökyüzünden yeryüzüne indiren dil/ Yerde iken gökyüzüne çıkaran dil..." dilin insanı yüceltip aynı zamanda da tam tersi küçültmesi Hz. Âdem kıssasına da gönderme yapılarak aktarılmıştır. "... Gönül buyurmasa dil de söylemez bil..." denilerek de dil-gönül bağı ilişkisi aktarılmıştır. Öğüt verici ders niteliğinde sözlerden oluşan bir soylamadır.

1.23. Soylama 23

Bu soylamada kadın ve erkek ilişkisi işlenmiştir. "... Soylu Sancaklı Oğuz kızı helalinin koynundan çıktığında/ etrafında giyinip süslendiğinde/ Yiğidin gönlünü alıp rahatlattığında ..." şeklinde ifade edilmektedir. Soylama " Dedem der; "Kadir Allah koç yiğide yardım etsin." duası ile bitirilmektedir.

Buraya kadar 23 adet soylama ve içerisinde barındırdığı kültürel unsurlar üzerinde durulmuştur. Soylamaların konuları, içeriği hakkında bilgilere yer verilmiştir. Buradan sonraki kısımda 13. hikâye başlamaktadır.

2. Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Hikâyesinde Yer Alan Kültürel Unsurlar

Hikâyede Kazan Han'ın yedi başlı ejderhayla olan mücadelesi ve sonundaki galibiyeti aktarılmıştır. Oğuz yaşantısı ve kültürel unsurlarında bolca yer aldığı bir hikâye metnidir. "... Kazan der: 'Beylerimle ala karlı, gök sümbüllü dağlara ava gitmiş...' (Av ve yağma). "... On bin düşman geldiğini işitince evime girdim. Yirmi bin geliyor deyince yerimden kımıldamadım... Seksen bin geliyor deyince ürpermedim..." (Cesaret ve yiğitlik). "... Akarsudan abdest aldım, alnımı yere koyup namaz kıldım, 'Ya Muhammed, Ya Ali, medet!' dedim." (Dini değerler). "... Yedi gün yedi gece kâfire kılıç çaldım." (Cesaret ve yiğitlik). "... Perverdigâr'a el açıp; Bir av avlayayım, yurduma avsız gitmeyeyim." (Dini değerler, Av ve yağma). "... Lala düşündü ki: Kazan dedikleri er yiğittir, mert yiğittir. Ejderhanın üstüne gitme desem, belki bana kızıp, öfkelenir ve gazap eder." (Cesaret ve yiğitlik). Türk ikonografisinde etimolojik açıdan Büke, Luu, Nek, Kök-Luu, Abırgan, Acırgan, İndel-Endek veya Yelbüke diye adlandırılan ejderha, erken dönemlerde güç, kuvvet, bereket

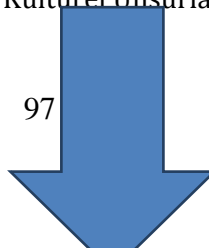
simgesi olarak kabul edilmiştir (Duman, 2019, 489). Kazanın ejderha ile mücadelesi de onun yiğitliğini gösteren mitolojik bir unsur olarak kullanılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz beyleri cesaret ve yiğitlikleri ile anılmıştır. Kâfirle olan mücadelenin yanı sıra “*Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*” hikâyesinde olduğu gibi olağanüstü varlıklarla da mücadele edilmiştir. “... Yatmış, uyurken er öldürmek mertlik olmaz...” (Toplumsal değerler). “... Yedi gün yedi gece Padişah'ı konuk etti.” (Toy, şenlik). “... Dedem Korkut der: Kazan gibi koçak yiğit bu dünyadan geldi, geçti.” (Alkış ve kargış).

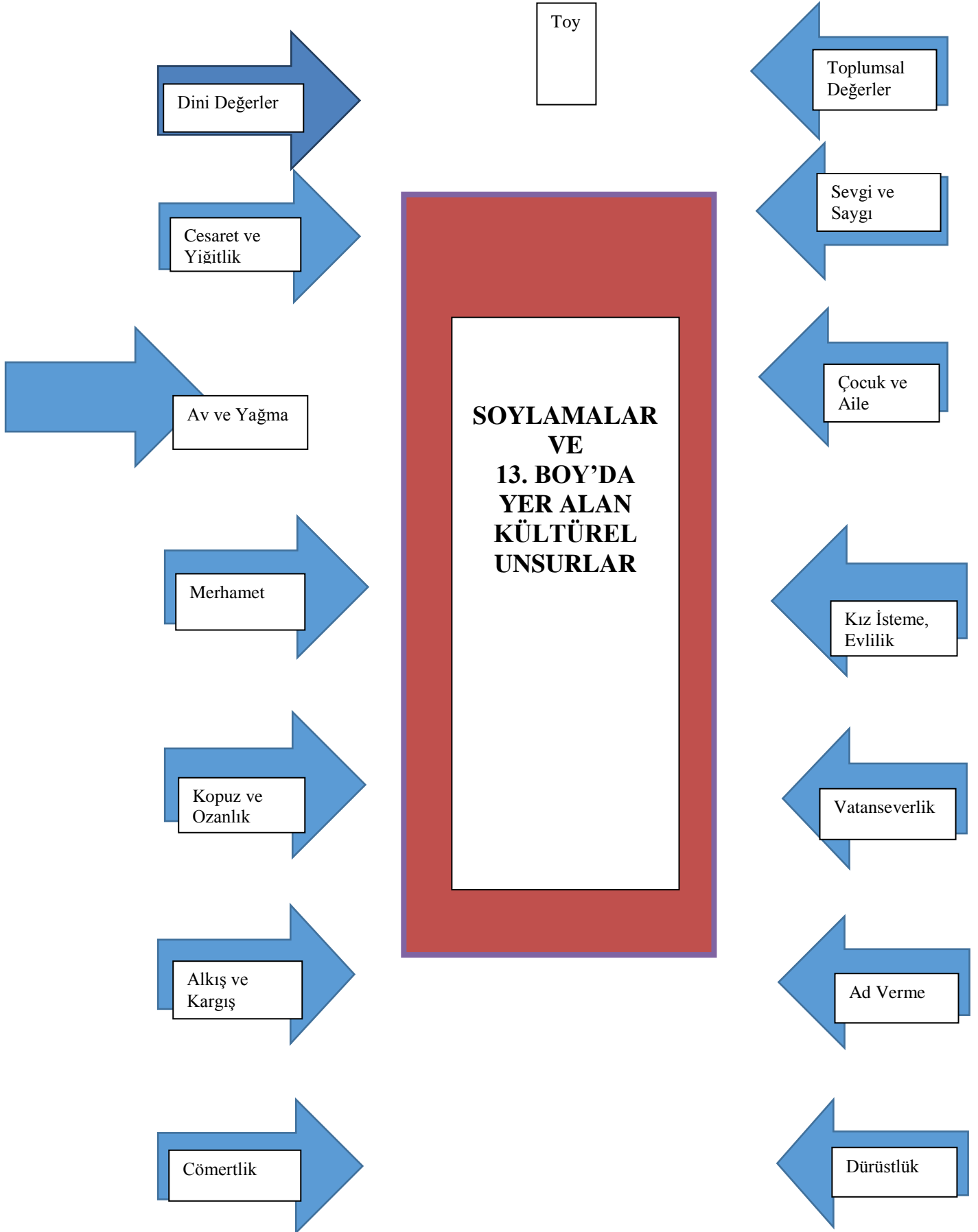
Hikâye “*Hacilu'ya, Allah rahmet eylesin.*” sözüyle bitmektedir.

Hikâyede olağanüstü olaylar ile gerçek iç içe verilmiştir. Mitolojik bir kavram olarak ejderha mitinin kullanılması ve Kazan Han'ın onunla olan mücadelesinin işlendiği bu metin eserin geçiş dönemi eseri olduğunu bizlere göstermektedir. Ayrıca Kazan Han'ın mitolojik bir varlık ile olan savaşı da kazanması onun ne kadar güçlü bir Oğuz beyi olduğunu ve Bayındır Han'ın vekili olmayı hak ettiğini de açıklar niteliktedir.

Bu yeni nüshada diğer nüshalarda olduğu gibi Türk kültür dünyasına açılan yeni bir kapıyı aralar biz okuyuculara, yeter ki bakmasını bilelim.

Şekil 1.1: Soylamalar ve 13. Boy 'da Yer Alan Kültürel Unsurlar

Şekil 1.1'de görüldüğü üzere “Soylamalar ve 13. Boya’da” birçok kültürel unsur yer almaktadır. Toplumsal değerler, dini değerler, ad verme, sevgi ve saygı, cesaret ve yiğitlik, alkış ve kargış, cömertlik, dürüstlük, toy, kız isteme ve evlilik, kopuz ve ozanlık, merhamet, çocuk ve aile, av ve yağma, vatanseverlik bunlar arasında sayılabileceklerin bir kısmını oluşturmaktadır. “Soylamalar ve 13. Boy” incelendiğinde bu unsurlara eklemeler yapmak mümkündür.

Sonuç

Dede Korkut’un Türkistan nüshasında yer alan kültürel unsurlar hikâyelerin yapısında yer alan temel öğelerdendir. Hikâyede Türklerin yaşayışı, gelenekleri ve görenekleri, töreleri, ahlakı, dili, dönemin kültürü, yaşam şekli vd. hakkında bilgiler içermektedir.

Çalışma sonucunda incelenen yirmi üç adet soylamada dikkati çeken her soylamanın kendi içerisinde bir bütünlük sağladığı gibi esere bütüncül bakıldığında da 13. hikâyeye de dâhil olmak üzere nüshanın birbiri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Soylama 17’den itibaren hikâyenin içeriği de yansıtılmaktadır. Soylamalarda devlet yönetimi, ekonomi, dil, tarih, edebiyat, Oğuzların günlük yaşantısı, ekonomik hayatlarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Soylamalarda geçen önemli şahsiyetler; din büyükleri, peygamberler ve Oğuz beyleridir. Birden fazla yerde şehir adları geçmekle birlikte Soylama 15’de tamamen bu konu ele alınmıştır. “Mekke, İsfahan, Bayburt, Rum, Gürci, Tebriz, Kâşân” gibi birçok şehir adı geçmektedir. Soylamaların neredeyse hepsinde dini değerlere yer verilmiştir. Ancak bu konuda diğerlerine göre daha fazla örnek belirlediğimiz soylama 1’dir. Kut inancının açıkça belirtildiği yer Soylama 12’dir. Ayrıca soylamalarda Hz. Ali atı “Düldül” ve kılıcı “Zülfikâr” ile anılmaktadır. Cesaret ve yiğitlik konusunda Ali övülmektedir. Soylama 15’de sayılan tüm şehirleri alması fethetmesi yönüyle de Ali övülmektedir. Hz. İbrahim, kurban hadisesinde oğlu İsmail ile anılmaktadır. Ayrıca cömertliği ve paylaşımcı kimliğiyle de soylamada yer almaktadır. Hz. Muhammed şefaatçi olması ve miraç hadisesi ile Hz. Süleyman kuşlarla söyleşmesi, hayvanlarla konuşabilmesi yönüyle aktarılmıştır. Demirci ustası olarak Hz. Davut ve çeliği eritmesi hadisesine yer verilmiştir. Hac, namaz, Kur’an, din, uçmak, cennet, huri, nebi gibi dini terimler kullanılmıştır. Peygamberin eşi Hz. Hatice ve kızı Fatma, torunları Hasan ve Hüseyin’in adı da soylamalarda geçmektedir. Dede Korkuttun özlü sözleri soylamaların hepsinde yer almaktadır. Dikkati çeken diğer noktalar ise birçok silah adının “gürz, kılıç, yay, kalkan” gibi geçmesi ve cesaret yiğitlik değeri üzerinde durulması savaşçılık ve devlet yönetiminin benimsenmesidir.

“Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” hikâyesinde ise “av ve yağma, cesaret ve yiğitlik, dini ve toplumsal değerler” yer almaktadır. Ejderha miti hikâyede kullanılarak Kazan'ın onunla olan mücadelesi aktarılmıştır. Hikâye, olağanüstü olaylara yer vermesi mitolojiden yararlanması yönüyle bu nüshanın da diğer nüshalarla benzer özellikler sergilediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alsac, Fevziye. “Dede Korkut Hikâyelerinde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 4/1 (Ocak 2018): 17-35.
- Bakırcı, Nedim. “Dede Korkut Bağlamında Oğuzlarda Toy Geleneği”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/20, (Aralık 2019): 130-142.
- Deveci, Ümrâl. *Dede Korkut Anlatılarında Doğa ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017.
- Duman, Harun. “Türk Mitolojisinde Ejderha”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 5/11, (Ocak 2019): 482-493.
- Ekici, Metin. *Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Ercilasun, Ahmet. “Dede Korkut'un Yeni Nüshası Üzerine Konu-Bağlantılar-Yer-Zaman-Okuyuş”. *Dil Araştırmaları Dergisi* 24 (Bahar 2019): 7-13.
- Gençoğlu, Gencer. “Dede Korkut'ta Aile Kavramının Sosyal Genetiği Üzerine”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4/12 (Ocak 2017): 120-145.
- Harmancı, Meriç. “Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23 (Ocak 2012): 1-17.
- Özdemir, Cafer. “Dede Korkut Kitabında Saygı”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 16/16 (Ocak 2017): 7-29.
- Tezcan, Semih – Boeschoten, Hendrik. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Kemale. “Dede Korkut Destanında Dua”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ocak 2010): 144-157.

BİR ZAMANLAR PARTHENİOS

Berna KURT (M.A)*

Öz: Bartın Irmağı'nın ve çevresindeki yaşamın Türk, Fransız, İspanyol gibi farklı milletlere mensup seyyahlar, sefirler, siyasi görevliler, tarihçiler, coğrafyacılar ve yazarlar gözüyle kaleme alındığı bu çalışmada öncelikli olarak kişilerin kendi cümleleriyle anlattıklarına başvurularak, Bartın Irmağı hakkındaki gözlemleri aktarılmıştır.

Çalışmanın amacı Bartın'ı seyahat edenlerin notlarının incelenmesi ile Bartın Irmağı'nın öneminin ortaya konulmasıdır. Çalışma seyyahlar, sefirler, siyasi görevliler, tarihçiler, coğrafyacılar ve yazarların söylemleri ile Bartın Irmağı'na ait görsel malzemeler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Homeros, Herodotos, Ksenophon, Strabon, Quintus Smyrnaeus, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, Ruy Gonzalez de Clavijo, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Şemsettin Sami, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi, İsmet İnönü, İsmail Habib Sevük ve Necdet Sakaoglu'nun Bartın Irmağı ile ilgili izlenimleri paylaşılmıştır.

Bu bakımdan çalışmaya konu teşkil eden Bartın Irmağı'nın şehre yaşattığı o ihtişamlı günleri bir kez daha hatırlatmak ve o günlerine ancak ırmakla dönebileceği fikrinden hareketle yazılmıştır. Bartın'a seyahat edenlerin Bartın Irmağı'nı nasıl gördükleri, gördüklerini nasıl anlattıkları, geçmişten günümüze Bartın Irmağı'nda nelerin değiştiği ve nelerin aynı kaldığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Bartın ve Bartın Irmağı'na seyyah ve yazarların gözüyle bakmak, Bartın'ın kent imajı açısından önemlidir. Şehrin çehresinin gelişmesine ve şehre farklı bir bakış açısı geliştirilmesine katkı sunacaktır. Bartın Irmağı ile ilgili söylemlerin tek kaynaktan toplanması ve incelenmesi, ırmağın tarihi sürecine katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Parthenia, Parthenios, Bartın, Bartın Irmağı

ONCE UPON A TIME IN PARTHENİOS

Abstract: In this study, where the Bartın River and its surrounding life were written through in the views of travelers, ambassadors, political officials, historians, geographers and writers belonging to different nations such as Turkish, French, Spanish, their observations about the Bartın River were conveyed by referring to their own sentences.

The purpose of this study is to reveal the importance of the river by examining the notes of people who were travelling to Bartın. In Therefore has benefited from the discourses of travelers, ambassadors, political officials, historians, geographers, writers and was realized by using visual materials of the Bartın River.

Within this scope, Homer, Herodotos, Ksenophon, Strabon, Quintius Smyrnaeus, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, Ruy Gonzalez de Clavijo, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Şemsettin Sami, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi, İsmet İnönü, İsmail Habib Sevük and Necdet Sakaoğlu's impressions about Bartın River were shared.

In this respect, it was written with the idea that Bartın River, reminds us once more of the magnificent days that it has brought to the city and that it can return to those days only by the river. The opinions of people traveling to Bartın about the Bartın River and how they see it, what has changed and what has remained the same in Bartın River from past to present has been tried to explain.

Bartın and Bartın River through the views of travelers and writers is crucial for the city image of Bartın. It will contribute to the development of the city's appearance and to give the city a different perspective. Gathering and analyzing discourses about Bartın River from a single source is important in terms of contributing to the historical process of the river.

Keywords: Traveler, Parthenia, Parthenios, Bartın, Bartın River.

Giriş:

Seyyahlar, sefirler, siyasi görevliler, tarihçiler, coğrafyacılar ve yazarlar Bartın'ı anlatırken şehrin içinden geçen ırmaktan bahsetmişlerdir. Bu nedenle Bartın şehrinin adının ırmak ile anıldığını söylemek mümkündür.

Bartın, bir ırmak şehridir. Bartın'ın içinden geçen ve şehre adını veren ırmak; tarih boyunca pazaryeri, kerestecilik, maden direkçiliği, gemi yapımı, yumurta üretimi ve tavuk yetiştiriciliği faaliyetlerinin merkezi konumunda yer almıştır.

Eski çağlardan itibaren tarihin her döneminde önemli bir merkez olma özelliği taşıyan, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Bartın'da, cevher konumundaki Bartın Irmağı ve kıyısı şehrin önde gelen yerleşim yerlerini oluşturmuştur.

Bartın gibi ülkemizde içinden nehir geçen Adana/Seyhan, Sivas/Kızılırmak, Eskişehir/Porsuk, Nevşehir/Kızılırmak, Amasya/Yeşilirmak, Şanlıurfa/Fırat, Edirne/Meriç, İstanbul/Göksu, Muğla/Azmacık, Antalya/Manavgat şehirlerinde de su kenarları en güzel yerleşim yerlerini oluşturmuştur. Bu bakımdan içinden nehir geçen şehirlerden biri olan Bartın, gezginlerin gözünden ve yazarların eserlerinden tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Bartın, ahşap evleriyle süslü caddeleri, yemyeşil doğası ve tarihi ırmağıyla farklı bir şehir tablosu oluşturmaktadır. Şehrin içinden geçen Bartın Irmağı ise Bartın'ın kalbi konumundadır. Şehrin nabzını tutan Bartın Irmağı'nda eskiden sandallarla gezintiye çıkmak yapılması keyifli en güzel şeylerden biriydi. Ayrıca ırmak kıyısında veya Gazhane mevkiinde vakit geçirmek Bartın'la bütünleşmiştir. Her dönemde olduğu gibi Bartın'a seyahat veya görev amaçlı ziyarete gelenler daha sonrasında hatıratlarında Bartın ve Bartın Irmağı'ndan bahsetmişlerdir. Bartın, tarih boyunca birçok gezgin tarafından gezilip görülmeye değer bir şehir olarak görülmüştür.

1. Parthenia ve Parthenios

Batı Karadeniz bölgesinin önde gelen yerleşim birimlerinden biri olan Bartın; antik dönemin "*Parthenia*"sı, İlyada destanının "*Paflagonya*"sı, Bizans döneminin "*Bukellarion Thema*"sı, Selçuklu ve Osmanlı döneminin "*On İki Divan*"ı ve "*Kara Karyesi*" olarak her dönemde ilgi çekici bir merkez olmuştur. Bartın şehriden "*Parthenia*", Bartın Irmağı'ndan "*Parthenios*" veya "*Pathenius*" olarak bahsedilmektedir. Bunlardan "*Parthenios*" ismi Bartın Irmağı olarak anılmakta ve daha sık kullanılmaktadır.

Bartın ismi "*Parthenia*" kökeninden gelmektedir. Parthenios kıyısında kurulmuş Parthenia şehri zamanla "*Bartın*" adına dönüşmüştür (Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007, 17).

Anadolu'ya Türklerin egemen olmasıyla civar köyler arasında öne çıkan Bartın'ın adı ilçe olana kadar “*On İki Divan*” olarak geçmektedir. (Yakupoğlu, 2010, 8). “*On İki Divan nam-ı diğer Bartan*”, “*Nehr-i Bartan*”, “*Bartan İskelesi*” bazı kaynaklarda yer alan diğer söyleyişlerdendir (Çilsüleymanoğlu, 1996, 42 ; Ünal, 2015, 69).

Bartın şehrinin adını aldığı Bartın Irmağı; antik dönemde “*Altın Deresi*”, Yunan mitolojisinde “*Okenaus'un çocukları olan tanrı-irmaklardan ve Tanrıça Athena'nın sıfatlarından birisi*”, Grekçe'de “*bakire*”, mitolojide “*Artemis ve Hera'nın isimleri*”, Amastris sikkelerinde “*nehir tanrısı*”, Güneş-Dil teorisinde “*Güzel ve muhteşem akan su*” olarak tasvir edilmektedir (Çilsüleymanoğlu, 1996, 21; Çilsüleymanoğlu, 1996, 42; Aşcıoğlu, 2001, 7; Çam, 2014, 30).

Fotoğraf 1: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Yalı İskelesi”

Antik dönemde Bartın, Paphlaga Bölgesi içinde bulunmaktadır. Bu bölge doğuda Halys (Kızılırmak) batıda ise Parthenios ile sınırlandırılmıştır. Parthenios, bölge için önemli bir su kaynağı olmuştur. Aynı zamanda Parthenios, iç bölgelerden kıyı kesimlere doğru kullanılan önemli bir su yoludur (Çam, 2014, 29-31).

Parthenios, antik kaynaklarda Artemis'in kıyılarında avlandığı ve sonrasında içinde yıkandığı bir ırmak olarak geçmektedir (Çam, 2014, 36). Antik kaynaklarda Parthenios ve kıyısının devasa ağaçlardan oluşan bir orman olduğu, ağaçlardan gökyüzünün görülmediği, Bartın Irmağı'ndan Boğaz'a doğru anlaşılmaz seslerin geldiği ve ırmağa girmekten korkulduğu anlaşılmaktadır (Aşcıoğlu, 2006, 7; Aşcıoğlu, 2014, 2). Irmak çevresinde yerleşim olmadığından büyük ağaçların olduğu, yelkenlilerle ırmakta ilerlemek isteyenlerin uğultular duydukları, bu

uğultuları “Akarsu perilerine (*Nymphere*)” atfederek geri döndükleri mitolojide mevcuttur (Çilsüleymanoğlu, 1996, 42; Ünal, 2015, 36).

Fotoğraf 2: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Kemerköprü”

2. Gezginlerin Gözüyle Bartın Irmağı

Parthenios, Homeros’un “*İlyada*”sında, Herodotos’un “*Tarih*”inde, Ksenophon’un “*Anabasis*”inde, Strabon’un “*Geographika*”sında, Ksenophon “*Anabasis*”inde, Şemsettin Sami’nin “*Kâmûsü’l-A’lâm*”ında, İsmail Habib Sevük’ün “*Yurttan Yazılar*” ında, Kâtip Çelebi’nin “*Cihannüma*”sında, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi’nin “*Atlas*”ında, Evliya Çelebi’nin “*Seyahatname*” sinde yer almaktadır.

Fotoğraf 3: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın İskelesi”

Eserlerle eş zamanlı olarak bu bölümde Homeros, Herodotos, Ksenophon, Strabon, Quintius Smyrnaeus, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, Ruy Gonzalez de Clavijo,

Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Şemsettin Sami, Ulusu İbrahim Hamdi Efendi, İsmet İnönü, İsmail Habib Sevük ve Necdet Sakaoğlu'nun Bartın Irmağı ile ilgili izlenimleri, Bartın Irmağı'nın ticari faaliyetlerde aktif kullanımını görsellerle desteklenerek aktarılmıştır.

2.1. Bartın Irmağı'nda Ticari Hayat

“*Seyahatname*” adlı eserde ırmaktaki geçmiş yaşamın izleri, ırmağın ticari hayattaki önemi “Bartın nehri büyük bir çaydır. Mısır gemileri girip yüklenir.” ifadeleriyle beraber seyyah Evliya Çelebi'nin satırlarına şu cümleler yansımıştır (Çelebi, 2005, 85; Çelebi, 2005, 169) :

Padişah hazinesinden 3.000 kese çıkıp Karadeniz'de Canik sancağına, Sinop, Amasra ve Ereğli'ye, Kocaeli sancağına, İzmit'e ve Kemerler tarafında olan 120 adet kazalara güvenilir kapucubaşılar kereste satın almaya gitti. ... O kadar ahşaplar geldi ki bütün iskeleler ve tersane gözleri kereste ile dopdolu oldu. Bütün adalardan usta marangozlar gelip tersanenin her gözünde birer kadirga bodostaması kurarak haftada birer kadirga yapılmaya başlandı. Bir başdarda-i hümayun ve on adet kara mavnalar inşa olunup Tersane-i amire insan deryası oldu.

Fotoğraf 1: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın İskelesi'nde Gemilere Yüklenmeyi Bekleyen Keresteler”

Kâtip Çelebi ünlü coğrafya eseri “*Cihannüma*”sında Bartın'la ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır (Ünal, 2015, 63-64):

Bartın, Bolu Livası'na bağlı bir kazadır. Bolunun 3 merhale kuzeyinde, Karadeniz'e yakın 24 köyden oluşan bir kazadır. Haftalık pazarı kurulur. Derbend Suyu, Ova Suyu ve Ulus Suyu birleşerek bir nehir olup bu kazadan geçerek denize dökülür. Bu ırmak son derece derin olduğundan Boğaz'dan 2 mil kadar içeriye gemiler girip kereste yüklenir. Kalyonlar çoğunlukla burada yapılır. Buraya On İki Divan da derler.

Gemi yapımı için çok önemli bir meta olan kendir bezinin üretildiği yerler arasında Bartın'ın da olduğunu Kâtip Çelebi eserinde belirtmektedir (Ünal, 2015, 77-78). 1836 Bartın seyahatinde William Ainsworth, Parthenios kıyısında küçük yelkenlilerin bulunduğunu, gemi imalatıyla birlikte gemi ve sandal ihracatının da yapıldığını aktarmaktadır (Çetin, 2014, 50-51). İsmail Habib Sevük, Karadeniz seyahati sırasında Bartın Irmağı'nın ticaretteki önemini ve Bartın'da önemli ekonomik faaliyetlerden biri olan gemi inşasını şu cümlelerle anlatmıştır (Sevük, 2014, 225-230):

Toptan baktım, içini gezdim, çevresini dolaştım; beş altı bin evli, mühimce bir şehir gibi görünüyor; hâlbuki nüfusu sadece on binmiş. Şehrin nüfusuna bak, kasaba... Kasabanın gövdesine bak, şehir. Mamure mi? Hayır; virane mi? Hiç değil; hani İstanbul'un apartmansız tarafları vardır, ahşap İstanbul'un oldukça iyi tarafları; ahşabın hafifliğine efendilik veren, durumlu, çoğu üçer katlı, bağdadi duvarlı, cumbalı evleriyle Bartın, eski İstanbul'dan kopup gelmiş gibi; denizden on yedi kilometre içeride kollarını açan bir ırmağın kucağına çömelmiş kuytu bir Türk beldesi. ... Ya ırmağı dolduran gemiler? Gerek iskelede gerek Gürgenpınarı'nda bir iki yüz tonluk ve yüzlerce denecek kadar kalabalık gemiler var fakat hepsi kıyılara bağlı ve hepsi bomboş. Yelkenini kanat gibi açan gemi; bu gemiler, kanatsız kalmış uzun gagalı birer kuş ezginliğiyle esneyip duruyorlar. Ya gemi tezgâhları? Irmağı dolduran gemiler, hep bu ırmak kıyısında dünyaya geldiler. Bartın Irmağı, sırtında taşıdıklarının beşiğidir de. İskele etrafındaki tezgâhlardan her gün bu ırmağa bir iki gemi inermiş ve o tezgâhlarda beş yüz usta çalışmış. Şimdi gemi ayda yilda bir iniyor. Şimdiki tezgâhta beş yüz yerine beş kişi, kurulan kaburgaya isteksiz iştahsız çekiç vuruyorlar. Bu, gemiciliğin hala yaşadığını göstermek için mi? Bunda, diriliği gösterişten ziyade ölümü saklayış var. Irmağa inen gemiler ikiye ayrılırdı: Bir kısmı Bartın'da kalır, yalnız İstanbul'a değil İskenderiyelere kadar yük götürüp para getirdi. Bir kısmı dışarı satılır, boş gidip hiç gelmez; fakat bu gidiş, Bartın'da birkaç bin nüfusu geçindirirdi. Şimdi kıyılarda birinciler yatalak, tezgâhlarda ikinciler kısır oldu.

Anadolu'nun eski şehirlerinden biri olan Bartın, mavi ve yeşil renklerini bir arada barındıran özel bir şehirdir. Geçmişte çok sayıda seyyahı, sefiri, yazarı ve bilim adamını ağırlamış olan Bartın, ortasından geçen Bartın Irmağı ve ırmak kenarında sıralanmış evleri ile hafızalardan kolay kolay silinmeyecek bir manzaraya sahiptir.

Fotoğraf 5: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Kemerköprü”

Uluslu İbrahim Hamdi Efendi “Atlas” eserinde şehirde halat, ip ve makaraların yapıldığı ifade etmiştir (Çilsüleymanoğlu, 1996, 1513). Aynı eserde “ ...kasabanın iki tarafını ırmak kucaklayıp limanı ile birlikte ırmak kuşatmıştır. Kasabada hoş ve latif ve ferah iskele olup, ırmak iki şak olduğu mahalde gemiler mevcuttur. İstanbul Galata’sı gibi halat bükücü ve ustalar vardır.” ifadeleri bulunmaktadır (Aşçıoğlu, 2006, 17).

Irmağı ve şehri birbirine bağlayan tarihi köprüleri ile akla gelen şehirlerden biri olmalıdır Bartın. Otantik ahşap evleri ve fotoğraf çekmeye doyamayacağınız köprüleri ile ırmaktaki suyun hayat kattığı nadide şehirlerden biridir. Irmağın akışı ve çevresine sirayet etmiş olan ağacın her türü seyir ve huzur kaynağıdır.

Fotoğraf 6: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın İskelesi”

Araştırmacı yazar Necdet Sakaoğlu, Bartın için şu cümleleri aktarmaktadır (Bartın Valiliği, 2012, 63):

İbn-i Haldun Mukaddime’de şehrin ne olduğunu anlatıyor. Bu arada taşra ile medeniyetin farkını tanımlıyor. Şehir için dediği şey şu; şehrin iyisi suya yakın, daha iyisi köye yakın diyor. Yani, köy arazisi biliyorsunuz istihsal yapılan yerdir. Tarım arazisidir. Su da her türlü bolluğu sağlar. Bartın bana göre İbn-i Haldun’un tarif ettiği şehirdir. Bir değil iki büyük ırmak vardır. Etrafı çok geniş büyük bir ovadır. Köyler vardır, bu köyler bir zamanlar o kadar birbirinden ayırt edilemez ortak niteliklere sahipmiş ki; devlet bile II: Mahmut zamanında muhtarlıkları kurarken bu bölgede muhtarlık kuramamış. Divan kurmuşlar. Nitekim Bartın’ın eski adı On İki Divan namı diyar Bartın’dır. ...

Farklı yerlerden akan iki ırmak Gazhane Burnunda birleşerek Bartın’ı bir ırmak şehri formuna kavuşturuyor. Su kenarında kurulan şehirlerin öneminden bahseden İbn-i Haldun bu cümlelerle adeta Bartın’ı tarif etmiş olmalıdır.

2.2. Geçmişten Günümüze Bartın İmajı

Bartın Irmağı, tarih boyunca şehrin gelişimine katkı sağlamış ve şehirde yaşayanlara geçim kaynakları sunmuştur. Bartın şehri için en ilgi çekici öge, şehrin tamamını dolaşan Bartın Irmağı olmuştur. Şehirde benzeri olmayan ırmak ögesi, şehri seyahat edenlerin eserlerinde de ön plana çıkmıştır (Kurt, 2019, 161-165).

Fotoğraf 7: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın Irmağı”

Şemsettin Sami'nin “*Kâmûsü'l-A'lâm*” adlı eserinde Parthenios, “Sular ilahesi güzel kız” şeklinde aktarılmaktadır. Herodotos'un “*Tarih*” adlı eserinde güzelliğiyle bilinen Afrodit'in Parthenia'ya gelerek Parthenios'da yıkandığı ve çamur banyosu yaptığı bilinmektedir (Aşçıoğlu, 2001, 7-8). Aynı eserde Parthenios kelimesi şu cümlelerle anlatılmaktadır: “*Thermodon ve Parthenios ırmakları kıyılarında yaşayan Suriyeliler ve komşuları Makronlar da bunu Kolkhislilerden öğrendiklerini söylerler.*” (Herodotos, 1973, 173)

Fotoğraf 8: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Kemerköprü”

Coğrafyacı Strabon, Parthenios'un çiçekli topraklardan geçtiğinden dolayı bu adı aldığını belirtmektedir (Strabon, 1993, 15). Çeşit çeşit ağaçlar adeta ırmağın süsü ve örtüsü gibidir. Quintius Smyrnaeus ise sessiz akıntısı ve parıltısıyla, yeşil toprakların arasından akan ve Karadeniz'e dökülen ırmak tanımlamasıyla Parthenios'u anlatmaktadır (Çam, 2014, 31). Bütün

Bartın'ı tatlı bir kavisle kucaklayan Bartın Irmağı'nın görünüşüne hiç doyum olmaz. Irmak çevresinde yeşilin her tonu, alt gövdeleri koyu, ortaları açık yeşil derken üstleri masmavi bulutlara uzanan ağaçlar, bu manzarayı izleyenler için mesafelerin sonsuzluğunda kayboluncaya kadar seyir ve huzur kaynağı olmaktadır.

Fotoğraf 9: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın Irmağı”

Fransız Seyyah Joseph Pitton de Tournefort “*Relation d'un voyage du Levant*” adlı eserinde 18.yüzyılın ilk yıllarında geldiği Bartın'a dair şu cümleleri aktarmaktadır (Tournefort, 2013, 111):

2 Mayıs'ta, güzel bir havada yola çıkarak, bu hava sayesinde rahatlıkla 80 mil yol aldık. Öğleden sonra saat 4'e doğru, Rumların adını hala korudukları Parthenios Irmağına girdik; ne var ki, Türkler bu ırmağa Dolap adını verirler. Her ne kadar Onbinler'in aşmak için korkuya kapıldıkları ırmaklardan biri olduysa da, ırmak pek büyük değildir.

Bartın Irmağı şehrin içinden başka, deniz tarafından bambaşka görünür. Bir taraftan süzüle süzüle akan sakin bir ırmakken diğer taraftan sert ve hiddetlidir.

Fotoğraf 10: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın İskelesi”

Ksenophon'un “*Anabasis*” adlı eserinde bir sürü düşman varken ırmağı geçmenin kolay olmayacağı, üç yüz ayak genişliğinde olan İris'e, genişliği iki stadiondan az olmayan ve ancak teknelerle geçilebilen Halys'e (Kızılırmak) gelineceği, Halys geçilse bile Parthenios'un aşılmasının imkânsız olduğu ardından Yunanlıların, Parthenios'un geçilmesini imkânsız gördüklerinden Sinop'tan gemiye bindikleri yazılmıştır (Ksenophon, 1947, 169).

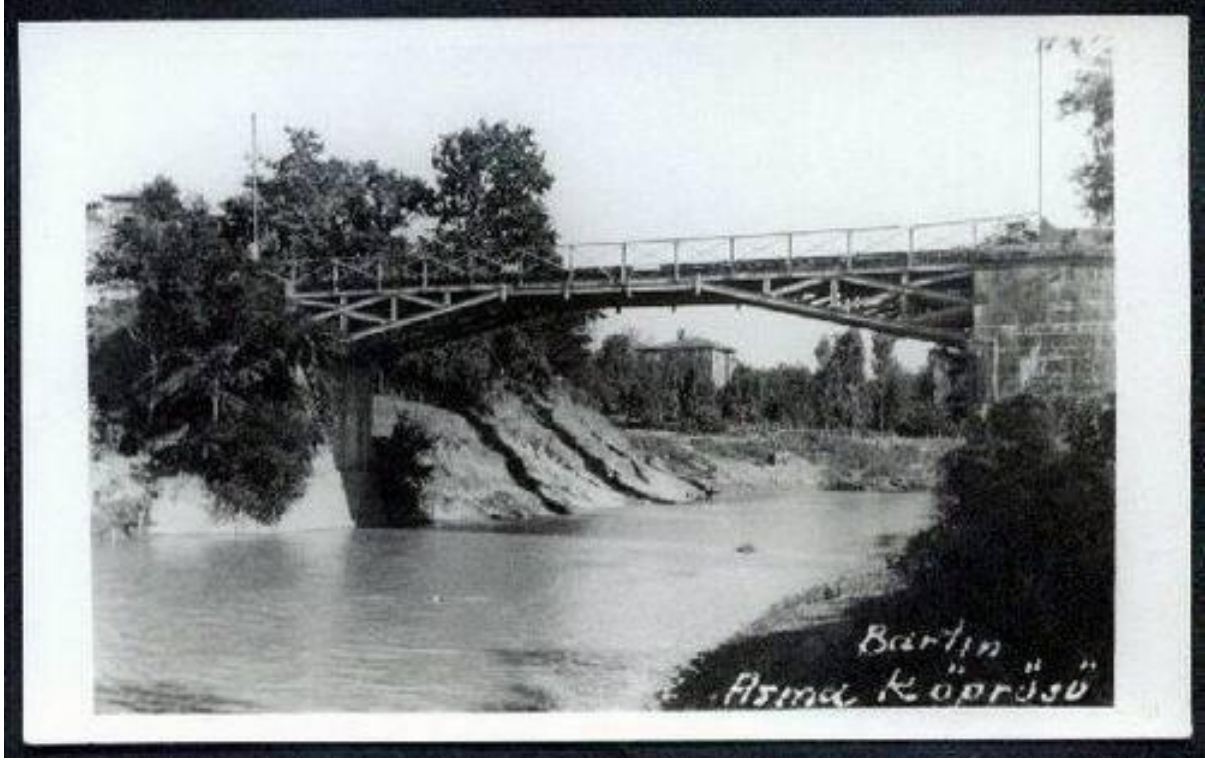

Fotoğraf 11: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın Boğazı”

1400’lü yıllarda İspanyol sefiri olan Ruy Gonzalez de Clavijo, 1403-1406 yıllarındaki seyahati sırasında Bartın ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır (Clavijo, 1993, 65) : “... Anadolu’nun içlerinden gelip akan bir nehrin ağzına vardık. Burası Bartın şehridir. Nehrin ağzında yüksek, dik kayalar vardı ve bunların biri üzerine girişi koruma ve kontrol için bir kale yapılmıştı.”

Strabon, Parthenios ve civarını “*Bakir çayırlar, çiçekli yalılar*” olarak tanımlamakta; geniş vadi ovasının uzun bir süre yerleşim görmediğini, tek yerleşim alanının Boğaz’daki tapınak ve iskele olduğunu söylemektedir (Çilsüleymanoğlu, 1996, 42). Strabon “*Geographika*”sında Parthenios kıyısında görkemli evlerin olduğundan (Strabon, 1993, 13) , Homeros “*İlyada*” destanında bölgede Paflagonyalılar’ın yaşadığından ve ırmak kenarında büyük bir saray olduğundan bahsetmektedir (Çetin 2015, 49).

M.Ö.12. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Troia (Truva) Savaşının anlatıldığı Homeros’un “*İlyada*” destanında, Akhalarla harp halinde olan Troialıların yanında takviye güç olarak yer alan Anadolu halklarının arasında Tekkeönünden, Parthenios’un suladığı topraklardan Amasra ve Kitros’tan gelen vahşi katırları ünlü olan Enetlerin ve Paphlagonialıların başında cesur Pylaimenes’in bulunduğu aktarılmaktadır (Çam, 2014, 30). Pylaimenes komutasındaki Paphlagonialıların Kitros ve Amasra’da yerleşimlerinin olduğu ve saraylarının da Parthenios çevresinde bulunduğu aktarılmıştır (Çam, 2014, 35).

Fotoğraf 12: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Asma Köprü”

Homeros “*İlyada*” destanında bölgede yaşayan Paflagonyalılar ve Parthenios’tan şu cümlelerle bahsetmektedir (Homeros, 2011, 854):

Erkek yürekli Pylaimenes komuta eder Paphlagonialılara,

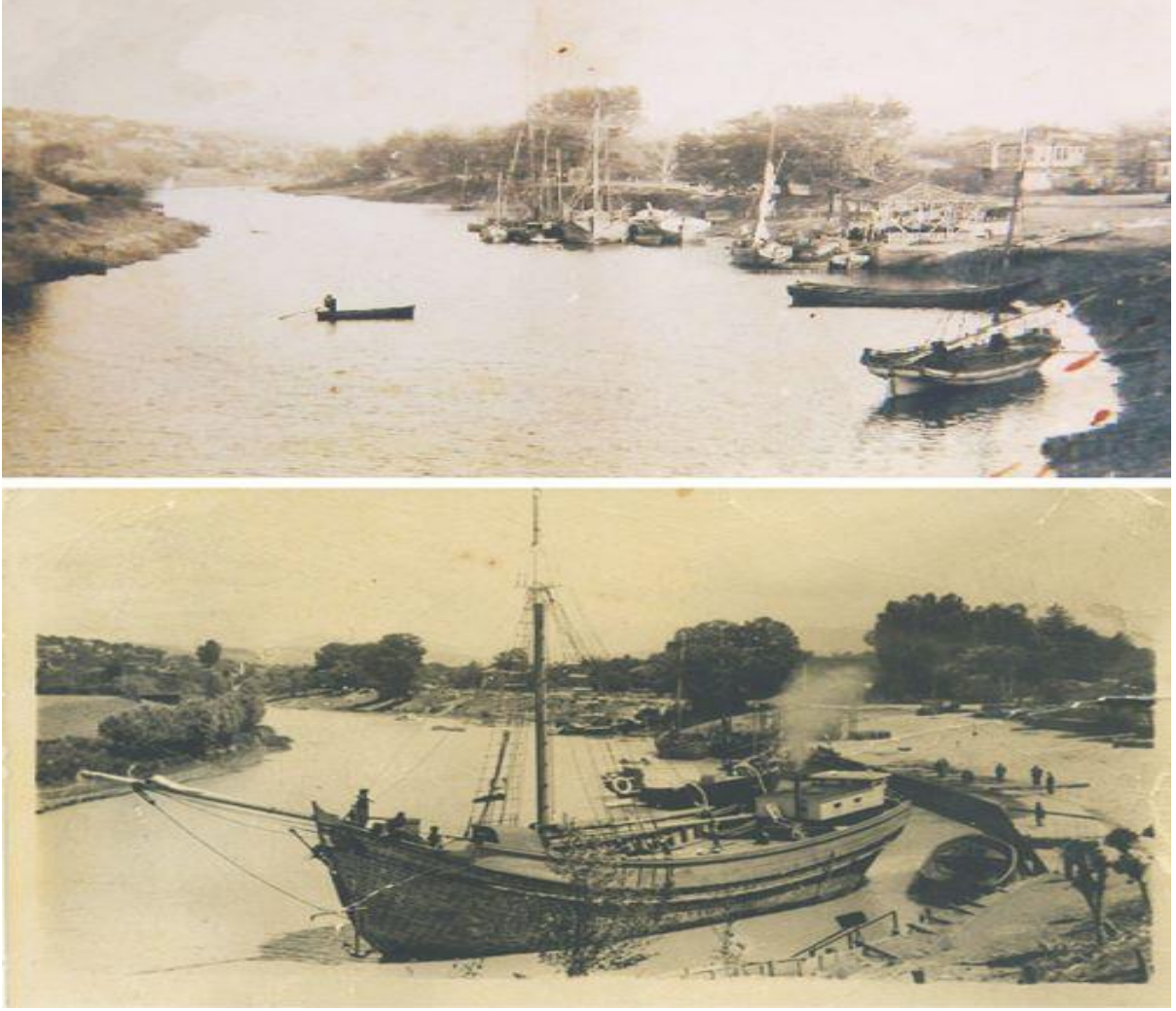
Gelmişler yaban katırlarıyla ünlü Enetlerin yurdundan,

Kytoros’ta, Sesamos’ta otururlar,

Parthenios Irmağı çevresinde kurmuşlardır ünlü saraylarını,

Kentleri Kromna, Aigialos, yüksek Erythinoi’dir.

Ustalıkla yıllardır gemileri denizle buluşturan ırmak, tarihsel süreçte insanlara güzel ve muhteşem akan su anlamına gelen Bartın yurdunu kazandırmıştır.

Fotoğraf 13: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Yalı İskelesi’nin Yapımından Önceki ve Sonraki Hali”

Seyyah ve coğrafyacı olan Uluslu İbrahim Hamdi Efendi 1738 tarihli “*Atlas*” adlı eserinde Bartın Irmağı’nı şu cümlelerle anlatmaktadır (Aşçıoğlu, 2006, 17):

...deniz kıyısından kasabaya gelinceye kadar iki tarafta sair meyve ve elma bahçeleri, çoğunlukla üzüm asmaları olup, iki taraftan ırmağa hayat suyuna benzer pınarlar akar. Gemiler orada kalır. İki tarafı latif pınarlı sudan içerler. Irmak suyunun denize kavuştuğu yerde, denize çıkarken sağ tarafta ve içeri girerken sol tarafta suya beraber kalkan gibi bir kaya uzanmıştır. Bu limana büyük kalyonlar dâhil olur.

Bartın Irmağı ve kıyısında bulunan teknelerden birine bindiğinizde şehrin neredeyse tamamını dolaşan ırmak, doğayla iç içe tüm güzellikleri görebilme imkânı tanır.

Fotoğraf 14: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın Irmağı’nda Hıdrellez Kutlamaları”

Cumhurbaşkanı olduktan sonra çıktığı ilk yurt gezisinde 10 Aralık 1938 tarihinde saat 19.50’de Amasra’ya ulaşan İsmet İnönü, ertesi gün dönemin gemi yapımı alanında önemli bir merkez olan Bartın’da bu konu ile ilgili bilgi almış ve Bartın Irmağı’nın ulaşımında kullanılması için yapılan açıklamaları dinlemiştir. Motorla ırmakta gezinti yapmış, Amasra’dan Bartın Boğazına gelen “Savarona” isimli yatı ile Bartın’dan ayrılmıştır (Tinal, 2017, 439; Aşçıoğlu, 2006, 105).

İrmak bütün o büyüklüğüne rağmen yumuşak yüreklidir de. Uzun suyolu kıvrımlarıyla Boğazdan geçit verir şehre gelenlere yahut gidenlere.

Fotoğraf 15: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Bartın Irmağı’nda Hıdrellez Kutlamaları”

1936 yılında yazar ve eski Sinop milletvekili İsmail Habib Sevük, Karadeniz seyahatine çıktığında Bartın'a gelmiştir. Seyahatinin ardından Bartın'ı şu cümlelerle anlatmıştır (Sevük, 2014, 219-224) :

Kendisini şark rüzgârlarından esirgeyen uzun bir burnun garbındaki ırmak ağzı, Boğazköy ve Alibaba sırtları arasında, dört beş yüz metrelik genişliği ve bükülen tarafını henüz görmediğimiz için yarı dairemsi duran şekliyle bir akarsu ağzından ziyade bir koy gibi görünüyor; demirlemiş vapuru sallayıp duran dalgalı denize karşı bir ayna rüküdetiyle gülümseyen emniyetli bir koy. Vapura yanaşan hantal motöre telaşlar, bağırışlar; gürültüler, sallanışlar arasında çoğu köylü olmak üzere, yetmiş kadar yolcu doldu. Daha iyi motörler varmış amma kismetimize o gün bu düşmüş. Pat pat motorun ağır gidişine baştan canım sıkılıyordu fakat ırmağa girince... Güzellik içinde sürat kar değil zararmış, iyi ki yavaş gidiyoruz. Motorun başucunda, iki gaz tenekesi üstüne bir tahta parçası koyarak kendimize bir kanepeler yaptık. İki yüz metre genişliğindeki ırmağın suyu aydın, akışı belirsiz; bükülüşleri keskin değil tatlı ve kıyılar, dalga dalga tepelerin gürbüz yeşilliğiyle kabark. Tepelerin su içindeki nefti akisleriyle ikinci güneşinin suya serptiği pembe pırıltıların cümbüşleşmesi. Su güzel, kara güzel; sağ güzel, sol güzel; bütün yolcular neye susuyor? Hepimiz, tabiatın büyüğü içindeyiz. Bir saat sonra Gürgenpınarı'na vardık. Burası yarı yol, ismi gibi kendi de güzel bir köy; hülyalı bir yer, keyifli keyifli ağaçlar ve kıyıya bağlanmış iki üç yüz tonluk bir sürü gemi... Her birinde çifte direklerin hep bir araya gelişi, hava içine, budanmış bir orman parçasının mürtesemini çizmiş. Gemilerin suda akisleri yüzünden, gövdeleri bir kat daha büyümüş görünüyor. Kuytu ırmağın sükûneti, bizi gürültülü dünyadan ayırmıştı; bu gemilere karşı da kendi zamanımızdan çıktık; mekânla zamanın beraber değişmesi; kalyonlar devrindeyiz. İrmağın genişliği yüz metreye indi, belki seksene yetmişe indi, fakat dilberliği artıyor. Akşamın yumuşak iphamı altında kıyıdağı tepeler daha morlaştı. Tek renge bürünen suyun manası şimdi daha derin. Motörün ucu, suyun menekşeliğini ince ince yırtıp duruyor. ...Büyük ırmak, haritanın Bartın Çayı, Bartınlılarında Boğazırmağı dedikleri su, Bartın'a gelince iki kola ayrılıyor: Biri Hendek, sola bükülüp cenuba zaviye vererek kasabayı şimal ve şarkından; öteki Asma, hafifçe sağa kıvrılıp gene cenuba uzanarak kasabayı garbindan kucaklayan bu iki ırmak; Bartın'a cenup, tarafı kara ve üç tarafı su ile çizilmiş bir mustatil biçimi verdikten sonra cenupta kasaba bitince, ikisi de artık kendilerine lüzum kalmamış gibi edepli edepli istikametlerini değiştirip uzaklaşıyorlar. ...Gerek Asma'nın ağzı gerek Hendeğin kaidelik yapan kısmı, Gürgenpınarı'nda olduğu gibi, bir sürü gemilerle dolu. Yolcu motörleri,

Boğaziçi'ndekiler gibi salonlu malonlu bir iskeleye yanaşıyor. İskelenin sağında beton bir rıhtım, mavnalar yanaşmış; solunda gemi tezgâhı, iki geminin kaburgaları kurulmuş. Arka dağlarda orman, şehir önünde ırmak ve ileride deniz; dağdan kesip getir, şehirde biçip kur ve ırmakta yükletip gönder. Vatanın bütün nehirlerini gördüm, hiç böyle gemi ile dolu olanını görmedim. Safa otelinin tepesindeki etrafı camekânlı itfaiye kulesinden, memleketin panoramasını seyrediyoruz. Meğer güzel ırmaklı Bartın'ın görünüşü de ömürmüş. Başta yani şimalde, Kırtepe, şehrin giriş yeri; dipte yani cenupta, Halatçıyaması, şehrin sonu; bu iki tepenin tatlı tümseğini kaplayıp aradaki düzlüğe bir asma köprü bel verişiyle uzanan Bartın, iki tarafı yastıkla kabarık yaylı bir sedire serilmiş alacalı bir halı gibi bütün desenlerini göstererek gerilip duruyor.

Fotoğraf 16: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, "Bartın Irmağı"

Hepsini bırak, ya şu ırmağın kendine ne oldu? Eskiden orta halli vapurlar Gürgenpınarı'na kadar girerlermiş. Şimdi vapurlar, denizin birkaç kilometre açığında demirliyor. Daha otuz yıl önce vapurları bağrına basan ırmak, şimdi ağzına bile yaklaştırmamaktadır, içeride boşaltış yerine açıkta aktarma; içerisi liman, dışarısı dalgalı; tehlike dışarıda, emniyet içeride; mazide rahatlık, halde güçlük... Bu ırmağa ne oldu? Bartın'ın suyunda karasında; çarşısında pazarında; köyünde kasabasında bütün bu değişiklikleri yapan nedir? Güngörmüş evler güçlkle ayakta duruyorsa, yunus gibi hareketli gemiler midye gibi kıyılara yapışmışsa, etrafını mıknatis gibi çeken memleket mıknatisa tutulmuş gibi etrafına boşalıyor...Bu memlekete, eskiden dört milyon liralık kereste ihraç edermiş; şimdi dört yüz bine inmiş; buna, iniş değil yuvarlanmış

derler. Bartın Irmağı, şimdi de eskisi gibi durgundu; fakat eskiden üstü hareketliymiş. Bu ırmak, eskiden de şimdiki gibi masmaviydi, fakat o zaman buna “Altındere” derlermiş... Güzelim su, mavi su, şimdi sana teneke dere mi diyeceğiz? ...Ya yumurta işi? Eskiden Bartın yumurtası, hele Almanlarca çok makbulmüş. ...Bugünkü Bartın’ın manzarası bu olursa ya yarın refaha kavuşmuş Bartın ne olacak? Zafranbolu ve Bolu’ya kadar geniş bir hinterlant, arkada zengin ormanlar, ovada bereketli toprak ve önde mavi bir şahdamar gibi uzanan ırmak: Geriye yol, ormana iş ve ırmağı tarayış. Mazinin tersliği; ırmak doldu, kasaba boşaldı; yeni Türkiye’ye düşen vazife, ırmağı tarayıp kasabayı doldurmak. Güzel Bartın’ın üç zamanı; cılızca günün semizce düne hasreti; fakat dumanını savurarak ırmağa giren vapurlar, yelkenlilerini şişirerek dolu dolu dışarı çıkan gemiler ve semiz dünü bir iskelet gibi cılız gösterecek haşmetli yarın: Güzel Bartın, bu yakın yarın en tabii hakkındır. (Sevük, 2014, 225-230)

İç deniz konumunda olan Bartın Irmağı kirlilikten dolayı zaman içerisinde sönüp gitmiştir. Fakat şehir için son derece önemli olan ırmak işlevini nasıl kaybeder? Zaman içerisinde ırmağın kirlenmesi ve ilgisizlik Bartın’ı tarihin güzel sayfalarından yavaşça silmiştir. Ama dıştaki büyük deniz (Karadeniz), içteki küçük denize (Bartın Irmağı) her zaman yardım etmiştir. İrmak eski günlerine dönmek isterse bu yine büyük denizle beraber olacaktır.

Fotoğraf 17: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Hidrellez Şenlikleri”

İsmail Habib Sevük, Bartın Irmağı’nın sosyal, kültürel yaşamdaki etkisini de şu cümlelerle dile getirmiştir (Sevük, 2014, 225-230): “...Bartınlıların nasıl eğlendiklerini hele

Pazar günleri görmeli. Orduyeri köprüsünden Asma ağzına kadar Hendek ırmağı, oradan aşağı sırttaki memba suyuna kadar Boğaz ırmağı; suların üstü kayıklar, sandallar, kıkler, yelkenler ve motörlerle kaynaşiyor. Bütün kıyılar ve setler, kadın erkek, çoluk çocuk, renk renk insanla dolu. Seyredenler seyredilenler... Irmakta bayram var....”

Fotoğraf 18: Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın Fotoğraf Arşivi, “Orduyeri Köprüsü”

“Hıdırellez” denilince akıllara düşen nadir yerlerden biridir Bartın Irmağı. Nedeni ise Hıdırellez’in ırmak kenarında, şenliğe katılanlarla beraber kutlanmasıdır. Ülkemizde üzerinde ulaşım yapılabilen tek ırmak olan Bartın Irmağı’nın kıyısı 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gün gemilerle dolup taşardı. Bartın’ın sahip olduğu muhteşem coğrafyanın sırrı ırmakta gizli olduğu kadar da içinden geçen ırmağın, şehirde yaşayan insanlara hayat vermesinde gizlidir.

Sonuç

Bartın doğayla iç içe bir Batı Karadeniz şehridir. Bartın'ın sahip olduğu güzelliklerin içinde en önemlisi ırmaktır ve kadim Bartın (Parthenia) adının Parthenios ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bartın Irmağı'nda kentin geçmişinin ve geleceğinin buluşması gizlidir. Tarih ve doğa, Bartın Irmağı'nda bütünleşmiştir.

Hatıratlarda seyyahların, sefirlerin, siyasi görevlilerin, tarihçilerin, coğrafyacıların ve yazarların bakış açısından Bartın Irmağı'na ve çevresine ilişkin izlenimleri canlandırılmıştır. Bartın'ı ziyaret etmiş Homeros, Herodotos, Ksenophon, Strabon, Quintius Smyrnaeus, William Ainsworth, Joseph Pitton de Tournefort, Ruy Gonzalez de Clavijo, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Şemsettin Sami, Ulusu İbrahim Hamdi Efendi, İsmail Habib Sevük ve Necdet Sakaoğlu eserleri günümüze kadar ulaşmış, eserlerinde şehirde benzeri olmayan ırmak ögesiyle birlikte Bartın'ı ebedi kılmışlardır.

Bartın'a farklı amaçlarla gelen gezginlerin notlarından da anlaşıldığı üzere Bartın Irmağı, şehrin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bartın'ın tarihi kimliği ve gezginlerin tasvirleri ile Bartın'ın tarih boyunca tek başına bir şehir olarak gelişim göstermesinde en önemli ögenin Bartın Irmağı olduğunu göstermektedir.

Irmağın, şehirle bütünleşmesinin akabinde geçmişte olduğu gibi gemi ve tekne gezintisi denilince Bartın şehri zihinlerde yeniden canlanacaktır. Şehirler; doğal güzellikleri, caddeleri ve sahip olduğu diğer değerleri ile tanınır. Şehirleri keşfetmekten kastedilen şehirleri tarihiyle, doğasıyla, kültürüyle, ekonomisiyle, coğrafyasıyla birlikte okuyabilmektir. Bartın şehrinin barındırdığı tüm güzellikler ırmak ile anlamlı ve okunabilir hale gelmektedir.

İçinden geçen ırmağı, denizle olan bağlantısı ve taşımacılığı, ticaretteki önemi (pazaryeri, kerestecilik, maden direkçiliği, gemi yapımı, yumurta üretimi ve tavuk yetiştiriciliği) ile birçok gezginin güzergâhı Bartın'dan geçmiştir.

Antik ve Orta çağda Bartın'ın konumu itibariyle yol güzergâhlarında yer alması ve Parthenios ile adeta sular ülkesi olarak anılması şehrin merkezi çekim özelliğini ön plana çıkarmıştır. Bartın, tarih boyunca görülmeye değer bir şehir olmuştur. Gezginler, siyasi görevliler, bilim adamları, yazarlar veya farklı amaçlarla şehre gelen ziyaretçilerin tamamı Bartın'dan bahsetmekte ve eserlerinde yaşam kaynağı Parthenios'u anlatmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Aşcıoğlu, Erkan. *Bartın ve Kökleri*. Bartın, 2006.

Aşcıoğlu, Erkan. *Bartın*. Bartın: Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 2001.

Aşcıoğlu, Erkan. *Kurtuluş Savaşında Bartın* (Genişletilmiş 2.Baskı). Bartın: Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Mitolojiden Gezgincilere Bartın Kültür ve Turizm Envanteri*. Ankara: Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2007.

Clavijo, Ruy Gonzales de. *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.

Çam, Fatma. “Antik Dönemde Bartın”. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Belge ve Fotoğraflarla Bartın. 29-47. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2014.

Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2. Cilt 1. Kitap). çev. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Çetin, Emre. “Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bartın”. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Belge ve Fotoğraflarla Bartın. 49-62. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2014.

Çilsüleymanoğlu, Süleyman. *Bartın Halk Kültürü*. Cilt: 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Çilsüleymanoğlu, Süleyman. *Bartın Halk Kültürü*. Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Çilsüleymanoğlu, Süleyman. *Bartın Halk Kültürü*. Cilt: 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Herodotos. *Herodot Tarihi*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.

Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat - A.Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 2011.

Ksenophon. *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*. çev. Tanju Gökçöl. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974.

Kurt, Berna. *Bartın'ın Kent İmajının Oluşumunda Bartın Irmağı'nın Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, 2019.

Servet Çınçın ve Erdenay Çınçın'ın fotoğraf arşivinden yararlanılmıştır.

Sevük, İsmail Habib. *Yurttan Yazılar* (2014). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. çev. Adnan Pekman. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.

Tinal, Melih. "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler (6-13 Aralık 1938)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017): 436-442.

Tournefort, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*. çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Ünal, Yenal. *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Bartın Limanı Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

Yakupoglu, Cevdet. *Bartın Vakıfları (1214-1514)*. Bartın: İl Özel İdaresi Yayını, 2010.

HERAKLEİA PONTİKE'DE (KARADENİZ EREĞLİ) TESPİT EDİLEN ERKEN VE ORTA BİZANS DÖNEMİ LEVHA ÖRNEKLERİ¹

Ali KIPRAMAZ(M.A)*

Öz: Herakleia Pontike Antik Kenti, bugün Zonguldak ili, Karadeniz Ereğli ilçe sınırlarında yer alan bir liman yerleşimidir. Konumuzu oluşturan levhalar ise Karadeniz Ereğli Müzesi ve Cehennemagzı Mağaraları olarak bilinen mevkide, Mağara Kilisesi'nde yer almaktadır. Levhaların kullanım alanlarını ve işlevlerini tam olarak anlayabilmek için ilk bulunduğu yerleri bilmek gerekmektedir. Yapılan araştırmalar sonucu levhaların daha çok dini yapılarda kullanıldığı düşünülmektedir. Genellikle kiliselerde templon, ambon, solea, atlar, kiborium, kathedra gibi kuruluşların yanı sıra, nef ayrımları, giriş bölümleri, balkon, ya da galerilerde sütun ve paye aralarına konumlandırılmaktadır. Kullanıldıkları alanlara göre tek veya iki yüzü işlenen levhalarda genel olarak bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler yer alır. Dini yapıların yanında Bizans mimarisinde sivil yapılarda kullanılan örnekler de rastlanılmaktadır. Tespit ettiğimiz levhalar mermer ve kireç taşı malzemeden üretilmişlerdir. Parçalarda, Bithynia ve Paphlagonia Bölge örnekleri ile benzer olarak kabartma, kazıma ve oyma teknikleri görülmektedir. Bu çalışmada Herakleia Pontike levha örnekleri, paralelleri ile ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Ereğli, Karadeniz, Bizans Sanatı, Mimari Plastik, Levha.

EARLY AND MIDDLE BYZANTINE PERIOD EXAMPLES OF DETERMINED SLAB IN HERAKLEIA PONTICE (KARADENİZ EREĞLİ)

Abstract: Herakleia Pontike Ancient City is a port settlement located at the boundaries of the Black Sea Ereğli district of Zonguldak province today. The plates that make up our topic are located in the Cave Church, in the location known as Karadeniz Ereğli Museum and Cehennemagzı Cave. In order to fully understand the usage areas and functions of the boards, it is necessary to know the first locations. As a result of the researches, it is thought that the plates are mostly used in religious buildings. Usually in churches, such as templon, ambon, solea, horses, kiborium, kathedra, as well as neph separations, entrance sections, balconies or galleries are positioned between columns and pillars. There are vegetative, geometric and figurative decorations on the plates, which are processed on one or both sides according to the areas they are used. In addition to religious buildings, examples used in civil buildings in Byzantine architecture are also encountered. The plates we detected were made of marble and limestone material. Embossing, scraping and engraving techniques are seen in the pieces, similar to Bithynia and Paphlagonia Region samples. In this study, Herakleia Pontike plate samples are evaluated and evaluated with their parallel.

Keywords: Karadeniz Ereğli, Black Sea, Byzantine Art, Architectural sculpture, Slab.

¹ Bu çalışma Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda 31.10.2019 tarihinde, Dr. Öğr. Üyesi Şener Yıldırım danışmanlığında tamamlanan "Herakleia Pontike (Kdz. Ereğli) Bizans Dönemi Taş Eserleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Karadeniz'in önemli liman yerleşimlerinden olan Herakleia Pontike, bugün Zonguldak ili Karadeniz Ereğli ilçe sınırları içinde lokalize edilmektedir. 4. yy.'dan önce Hıristiyanlığın bölgede yavaş yavaş yayıldığı, bu inancı benimseyen halkın yaşadığı zorluklar hakkında düzensiz bilgiler yer almaktadır (Kaçar, 2008: 197-215). Bölgede Hıristiyanlığın kökleşmesi ancak devlet politikası ile mümkün olmuş, devlet eliyle uygulanan bu politikalar özellikle kilise konsillerinde kendini göstermiştir (Kaçar, 2008, 197-215).²

İmparator Diocletianus Döneminde (M.S. 284-305) Küçükasya 3 ayrı bölgeye (= *diocesis*) ayrılmıştır (Öztürk, 2011, 488). Herakleia Pontike, Kuzeybatı Anadolu'daki Pontica diocesis'i ve Honorias sınırlarında lokalize edilmiştir. Kent 341 yılına tarihlenen Pontos ve Bithynia Konsili'nde Pontos olarak gösterilmiştir (Ramsay 1960, 215-216). II. Theodosios (408-450) tarafından oluşturulan ve merkezi Claudiopolis (Bolu) olan, Paphlagonia temasının batı bölümünde yer alan Honorias³ eyaleti, adını imparatorun amcası Honorias'tan alır.⁴ Bizans Döneminde Herakleia Pontike, Zonguldak'ın bir diğer antik yerleşimi olan Tios/Tieion⁵ (Filyos) ile birlikte Claudiopolis (Bolu), Konuralp-Üskübü, Krateia (Gerede) ile birlikte bölgenin piskoposluk merkezlerini oluşturmuştur (Bingham 1840, 100). 565 yılında Karadeniz Ereğli Paphlagonia bölge sınırlarında gösterilmiştir (Haldon, 2007, 66-102). 7. yy. da Anadolu'da ilk büyük Arap akınları görülmektedir. Bu dönemde Nikaia (İzmit) zarar görmüştür. Bazı kaynaklarda 806 yılında Herakleia'nın Harun Reşit tarafından yağmalandığını belirtmişse de bu yağmanın aynı antik adı taşıyan Herakleia (Konya Ereğlisi) olduğu düşünülmektedir (Hoepfner, 1966, 13). Herakleia, 632 yılından 11. yy. sonuna kadar Opsikion temasının önemli liman yerleşimlerinden biridir (Haldon, 2007, 66-102, Gregory 2005, 179, Map. 7.2). 7-8. yy.'dan itibaren merkezi Ankyra (Ankara) olan Boukellarios temasında Claudiopolis (Bolu), Konuralp-

² Bölgedeki Hıristiyan dini oluşumları için ayrıca bkz. (Madrigal, 2014, 19; Chotzakoglou, 2013, 94; Hoepfner, 1966, 13; Plinius, 2001, 66-67, 89-90)

³ Herakleia Pontike, 380-536 sivil teşkilat listelerinde Honorias sınırlarında gösterilir bkz. (Ramsay, 1960, Honorias ve Paphlagonia Listeleri).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Texier, 2002, 95; Lee, 2008: 33-62).

⁵ Herakleia Pontike'nin doğusunda yer alan Tios/Tieion antik kentinde bugün arkeolojik kazılar Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Doç. Dr. Şahin Yıldırım bilimsel danışmanlığında devam etmektedir. Üzerinde modern yerleşimin olmadığı antik yerleşimde yapılan çalışmalarda, başta Herakleia Pontike olmak üzere Karadeniz Bölgesine ait birçok verinin tespit edilmesi bölge arkeolojisi açısından oldukça önemlidir, Tios/Tieion kenti ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldırım, 2013, 727-750; Yıldırım, 2016, 13-32; Yıldırım, 2017a, 465-478; Yıldırım, 2017b, 147-167, Yıldırım, 2017c, 206-242, Yıldırım, Edward, Williams, Lana, Bora, Sinelli, 2018, 437-448).

Üskübü, Tios/Tieion (Filyos) ile birlikte gösterilmektedir (Parthey, 1866, 34, 65, 188, 208; Burckhardt, 1893: 58-59; Jones, 1971, 537).

13. y.y.'da Bizans İmparatorluğu siyasi yönden karışık durumdadır. Konstantinopolis'e gelen IV. Haçlı Ordusu, Aleksios'u tahtan indirerek yerine haçlı komutanı Baudouin de Flandre'ı geçirmişti. Buna karşın ruhban sınıfı tarafından I. Theodoros Laskaris (1204-1222), Bizans İmparatoru ilan edilmişse de Latinler karşısında tutunacak durumda olmayıp İznik'e çekilmiş, İznik İmparatorluğunu kurmuştur. Aynı dönemlerde Komnenos Hanedanından I. Andronikos'un torunları Aleksios ve David idaresinde Karadeniz'in güney doğu kıyısında Trabzon Prensiğini kurmuştur (Ostrogorsky, 2011, 393). Bu dönem Herakleia bir süre Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. 1204-1205 senesinde David Komnenos Herakleia'da kalmış, kentin savunma yapılarını güçlendirmiştir (Fallmerayer, 1827, 91). Daha sonradan İznik İmparatorluğu ve Latinler arasında barış sağlanarak Trabzon İmparatorluğu hem siyasi hem de askeri yönden zor durumda bırakılmıştır. Çünkü İstanbul'daki Latin egemenliği döneminde, 1214 yılından itibaren Herakleia İznik İmparatorluğunun yönetimi altına girmişti (Ostrogorsky, 2011, 399). 13. yüzyılda Moğol-Türk fetih dalgası Karadeniz sahil kentlerine kadar yayılmıştır (Hoepfner, 1966, 14). 1331 yılında İzmit'in fethinden sonra bile, Karadeniz Ereğli Bizans toprağı olarak varlığını sürdürdüğü görülür (Ostrogorsky, 1991, 467).

Karadeniz Ereğli'de günümüzde Bizans dönemine tarihlenen kalıntılar bulunmakta olup, bunlar arasından en ilgi çeken Cehennemağzı Mağaraları⁶ olarak bilinen mevkide 1. Mağara olan Kilise mağarasıdır. Bu alanın 3. yy. civarı Hıristiyanlar tarafından kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.⁷ Bölgenin Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu dönemler ile ilgili verilerden en önemlisi de tespit edilen mimari plastik eserlerdir.⁸ İncelenen parçalar Karadeniz Ereğli'de Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi hakkında bilgiler sunmaktadır (Kıpramaz ve Yıldırım 2018, 177-193; Koch, 2007, 252). Levha başlığı altında

⁶ Karadeniz Ereğli'nin tarihte farklı dönemlerde; Herakleia, Heracleia Ponti, Herakleia Pontike adlarına sahip olması, mitolojik kahraman Herakles'in Hades'in diyarı olan cehennem ve yanında yer alan üç başlı köpeği Kerberos'u, yer altından yeryüzüne çıkarttığı mekân olan mağaraların gösterilmesiyle ilgilidir. (Ainsworth, 1842, 40; De Tournefort, 1717, 186-194; Karauğuz – Özcan, 2010, 74-75; Ogden, 2013, 62; Gür, 2019, 10). Kayaya oyma yapılarında görülen murç izleri ve farklı boyutlardaki niş açıklıkları, farklı dönemlerde ihtiyaç doğrultusunda oluşturulduğu düşünülmektedir. Bölgede yer alan 4 kayaya oyma mekândan ilki olan Mağara Kilisesi'nde doğu yönünde apsis düzenlemesi yer alırken, kuzeyde ise mozaikli taban bulunur.

⁷ Kilise mağarası ve IV. mağaranın Erken Bizans Döneminde Hıristiyanlar tarafından kullanıldığı bilgisi için ayrıca bkz. (Darrouzès, 1992, 89; Eyice, 1982, 608; Makres, 1903, 16, 18, 89; Madrigal, 2014, 19),

⁸1. Mekân olan Kilise Mağarasında Roma ve Bizans Dönemine tarihlenen mimari plastik eserler yer almaktadır. Bizans Dönemine ait mimari plastik eserler tarafımızca hazırlanan yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiş olup parçaların envanter kayıtları ve ilk buldukları yerler hakkında herhangi bir bilgi yer almaz. Müze görevlilerinden edindiğimiz bilgiye göre bu parçaların bir kısmının Karadeniz Ereğli Belediye deposunda yer aldığı, daha sonradan Cehennemağzı Kilise Mağarasına nakledildiğidir.

sınırlandırdığımız çalışmamıza dâhil ettiğimiz levhaların 5'i Karadeniz Ereğli Müzesi'nde, 4'ü ise Cehennemağzı Mağara Kilisesi'nde sergilenmektedir. İncelenen 9 levha örneğinin 4'ü kireç taşı (Kat. No. 1-2-3-4), geri kalan 5'i ise mermer malzemedен yapılmıştır (Kat. No. 5-6-7-8-9).⁹

Levhaların kullanım alanlarını ve işlevlerini tam olarak anlayabilmek için ilk bulunduğu yerleri bilmek gerekmektedir. Bizans mimari plastik çalışmalarına konu olan levha örnekleri, sivil yapıların yanı sıra daha çok dini yapılara ait olduğu bilinmektedir. Kiliselerde; templon, ambon, solea, atlar, kiborium, kathedra gibi kuruluşların yanı sıra; nef ayrımları, giriş bölümleri, balkon ya da galerilerde sütun ve paye aralarında kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında lahit yapımında da kullanılmış levha örneklerine rastlanılmaktadır. Kullanıldıkları alanlara göre tek veya iki yüzü işlenen levhalarda genel olarak bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler yer almaktadır.

Kullanım alanlarına genel olarak baktığımızda paye ve sütun aralarına yerleştirilerek sabitlenen levhalar, ister litürjik¹⁰ işlevli ister farklı işlevde kullanılmış olsa da iç mekân ayrımının gerektiği durumlarda yararlanılmıştır. Sütun aralarında kullanılan örneklerde, sütun kaidelerinin plinthosuna düşey doğrultuda açılan oluk vasıtasıyla ya da levhaların sütun kaidelerinin profillerine göre kesilip tanzim edilmesiyle kullanılan örneklere de rastlanılmaktadır (Peschow, 2006, 54, Fig. 1). Bir başka düzenleme ise sütun gövdelerinin kurşunla kenetlenerek tutturulan levhalar, bazı durumlarda ise sütun gövdelerine veya stylobatlara açılan oluklar vasıtasıyla da yerleştirilmişlerdir (Westphalen, 2000, 279, Fig. 5a). Bazı levha örneklerinde tek parça olarak kenar kısımları trapez kesitli düzenlendikleri, bazen de sağlam şekilde yerleştirilmesi amacıyla üstünde ya da altında "levha üstü" ve "levha kaidesi" olarak tanımlanan, trapez kesitli parçalarda kullanımına rastlanılmıştır (Alpaslan, 1998, 235; Orlandos, 1952, 518, Res. 480). Bazı örneklerde ise özellikle yüksek nef ayrımı düzenlemelerinde karşılaştığımız, sütun kaideleri aralarına yapılan duvar üzerine konumlanan levhayı desteklemek amacıyla "levha yanı" olarak tanımlanan trapez kesitli öğelerle birlikte düzenlenerek levha alt bölümlerinin kesilmesine gerek kalmadan kullanıldığı görülmektedir (Sertel, 2019, 190; Sertel, 2017, 141-146, Şek. 51, Çiz. 54-58, 101).

⁹ Makale kapsamında değerlendirdiğimiz 9 parça'da kiliselerde Erken ve Orta Bizans Döneminde litürjik işlevli olarak kullanıldığını düşündüğümüz örnekler olup, bunun haricinde Mağara Kilisesi'nde bir lahit'e ait olduğunu düşündüğümüz parça ile ön ve arka yüzleri sade bırakılmış kaba işçilik gösteren farklı boyutlardaki kırık halde bulunan levha parçaları makale kapsamına alınmamıştır. Tıpkı incelediğimiz örnekler gibi bu levha parçalarının da ilk buldukları yerler hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

¹⁰ Liturji kelimesinin kökeni Yunanca "liturgia" dır. "Ayin-ibadet" anlamına gelen liturji; imparatorluk liturjisi, doğum liturjisi, ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi ve Ökaristi gibi bölümlere ayrılır. Kilisede yapılan ibadetler; kurban verme, özellikle Ökaristi, vaftiz ve diğer liturjik ayinlerdir (Taft, 1991, 1240; Acara, 1998, 184).

Karadeniz Ereğli'de incelenen levhaların 5'inde envanter numarası yoktur, ayrıca ilk buldukları yer ya da ait oldukları yapı bilinmemektedir.¹¹ Bu bakımdan örneklerin bölge'nin Bizans Dönemi mimarisi düşünülerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmamızda konu dâhilinde incelenen parçaların üslup, motif, kompozisyon, bezeme tekniği, malzeme ve boyutları ele alınıp paralelleri ile birlikte genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. İlk olarak 2017 yılında tespit ettiğimiz örneklerin detaylı incelenmesi ile birlikte Karadeniz Ereğli'nin Bizans Dönemine ait malzemesinin tanıtılması ve bölgenin etkileşim alanının belirlenmesi öncelikli hedefimizdir.

Katalog¹²

Kat. No. 1¹³ (Fig.1) Karadeniz Ereğli Müze bahçesi, A. 00. 14. 5 Env. no., Kireçtaşı.

G: 142 cm. Y: 95 cm. K: 12 cm.

Dikdörtgen levha orta bölümden dikey doğrultuda kırıktır. Dikdörtgen iki çerçeve içinde alçak kabartma tekniğiyle yapılmış bezeme kompozisyonu yer alır. Merkezde bulunan ve üzerinde tek şeritli örgü motifinin yer aldığı madalyon içerisinde eşit kollu haç motifi bulunur. Haç kolları merkezden dışa doğru genişlemekte, uçları ise içbükey doğrultuda daralma yapmaktadır. Alt haç kolunun iki yanından çıkan akanthus, yukarı doğru genişleyerek yan haç kollarına temas etmektedir. Madalyonun her iki yanında eşkenar dörtgen motifi bulunur, dörtgenlerin her bir kenarında düğümlü bezemeler vardır. Belli bir düzen olmayan düğümlerin, boyutlarında ve konumlarında farklılıklar görülmektedir. Sol tarafta yer alan eşkenar dörtgen içinde haç kabartması bulunurken, sağdaki eşkenar dörtgende rozet içinde sekiz yuvarlak yapraklı çiçek motifi yer alır.

Kat. No. 2 (Fig.2) Karadeniz Ereğli Müze bahçesi, A. 00. 14. 6 Env. no., Kireçtaşı.

G: 140 cm. Y: 90 cm. K: 13 cm.

Dikdörtgen formdaki levha yüzeyinde dikdörtgen formlu iki çerçeve içinde alçak kabartma tekniğiyle yapılmış bezeme kompozisyonu yer almaktadır. Orta bölümde üzeri tek şeritli örgü motiflerinden oluşan madalyon kabartması bulunmaktadır. Madalyon içinde sekiz kenarlı yıldız motifi yer alır. Madalyon merkezinde Latin haçı kabartması görülmektedir. Madalyonun her iki yanında eşkenar dörtgen motifi bulunur, dörtgenlerin her bir kenarında düğüm motifleri vardır. Düğüm motiflerinde belli bir düzen olmayıp boyutlarında ve konumlarında farklılıklar görülmektedir. Sol bölümde yer alan eşkenar dörtgen içinde bulunan birbirine bitişik dört dairesel kabartmanın merkezinde matkap delikleri yer alır. Diğer yanda ise

¹¹ Envanter numarası olmayan levhalar; Kat. No. 6-7-8-9.

¹² G: Genişlik, Y: Yükseklik, K: Kalınlık, (k): Kırık, Kat. No: Katalog numarası, Fig: Figür.

¹³ Kat. No. 1 ve 2 numaralı levhalar müzeye Gökçebey'den getirilmiştir.

rozet içinde sekiz yuvarlak yapraklı çiçek motifi bulunur. Levhanın üst bölümü ve kenarlarında kırıklar yer alırken ön yüzde aşınmalar görülmektedir.

Kat. No. 3¹⁴ (Fig.3) Karadeniz Ereğli Müze bahçesi, A. 00. 14. 6 Env. no., A.99.1.26 Env. no., Kireçtaşı, G: 116 cm. Y: 90 cm. K: 13 cm.

Dikdörtgen formlu levhanın kenarlarında kırıklar görülmektedir. Dikdörtgen çerçeve merkezinde iki daireden oluşan madalyon içinde Latin haçı motifi yer almaktadır. Haç kollarının uç kısımları, dışa doğru genişleme yapmaktadır. Madalyon altından her iki yöne doğru yükselen band uçlarında ok ucu motifleri bulunmaktadır.

Kat. No. 4 (Fig.4) Karadeniz Ereğli Müze bahçesi, A.99.6.1. Kireçtaşı.

G: 68 cm. Y: 77 cm. K: 13,5 cm.

Dikdörtgen formlu levhanın ön yüzünde iki çerçeve içerisinde büyük boyutlu iki kademeli Latin haçı kabartması yer alır. Haç kolları, uç kısımlarda genişleyerek içerdeki çerçeve ile birleşir.

Kat. No. 5 (Fig.5) Karadeniz Ereğli Müze bahçesi, Mermer.

G: 67,5 cm. Y: 60,5 cm. K: 13,5 cm.

Kare formlu levhanın ön yüzünde kazıma tekniği ile iç içe işlenmiş iki çerçeve içerisinde Malta haçı yer almaktadır. Haç kollarının uçlarının köşelerinde inci taneleri görülmektedir. Levha kenarında kırık ve aşınmalar vardır.

Kat. No. 6 (Fig.6) Cehennemağzı Mağara Kilisesi, Mermer.

G:74 cm Y: 72 cm K: 10 cm.

Kare formlu levhanın bir kenarı kırıktır. Sağlam olan diğer yan kenarında balüster ile tutturulması için yapılmış kenet çıkıntısı görülmektedir. Ön yüzünde yüksek kabartma tekniğinden yapılmış eşit kollu haç motifi yer almaktadır. Haç kollarının uç kısımlarından her iki yana doğru yönelen ve levha köşelerinde son bulan kıvrımlar bulunur. Sağlam olan kenarda dikey doğrultuda bir profil yer alır.

Kat. No. 7 (Fig.7) Cehennemağzı Mağara Kilisesi, Mermer.

G: 40 cm. (k) Y: 44 cm. (k) K: 8 cm.

Dört kenarı kırık olan levhanın merkezinde madalyon içinde biri tam diğeri yarım görülen haç kabartması yer alır. Madalyon içinde haç kollarından çıkan ve tüm yüzeyi dolduran akanthus yaprakları vardır. Merkezde ise haç kollarının arasında ikişer matkap izi görülür. Ön yüzünde çerçeveye ait tek profil yer alır, diğer kenarlar ise kırıktır. Levhanın arka yüzü kaba yonu olarak işlenmiştir.

¹⁴ Levha 05.01.1999 tarihinde Karadeniz Ereğli Belediyesi'nden müzeye getirilmiştir.

Kat. No. 8 (Fig.8) Cehennemağzı Mağara Kilisesi, Mermer.

G: 42 cm. (k) Y: 49 cm. (k) K: 8 cm.

Levha yan ve alt yönden kırıktır. Ön yüzde iki kenarda bulunan üç çerçeve korunmuştur. Merkezde iç içe geçen dört eşkenar dörtgenin üst köşesinde kabartma tekniğinde yapılmış kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme yer alır. Kıvrık dalların arasında basitçe işlenmiş spiral motifleri görülmektedir. Levhanın arka yüzü bezemesizdir.

Kat. No. 9 (Fig.9) Cehennemağzı Mağara Kilisesi, Mermer.

G: 70 cm (k) Y: 64 cm (k) K: 12 cm.

Dört yönden kırık olan levha parçası ön yüzeyinde muhtemelen madalyon içinde haç koluna ait olduğu düşünülen kabartma yer alır. Eserin arka yüzeyi sade bırakılmıştır.

Değerlendirme:

İncelenen levhaların kamu ve dini¹⁵ yapılarda kullanılıp kullanılmadığı kesin olarak bilmek oldukça güçtür. Üslup özellikleri erken dönemlerde yüksek kabartma tekniğinde yapılmış zengin profilli çerçeveler içinde figüratif ve dekoratif unsurların işlenmesi, İkonoklasma döneminde figürlü kompozisyonların yasaklanması dekoratif motiflerin yaygınlaşması, İkonoklasma sonrası motif ve figürlerin orta dönem üslubunda yer yer tekrarlanması ve daha alçak kabartma tekniklerinin uygulandığını görmekteyiz (Parman 2002, 161).

Çalışma kapsamında incelediğimiz levhalar yükseklikleri 44-95 cm., genişlikleri 40-142 cm., kalınlıkları 8-12.5 cm. arasında değişen kare ve dikdörtgen formlarda üretilmişlerdir. Müze envanter defterinde Gökçebey'den getirildiği belirtilen Kat. No. 1-2 levhaları köşelerinde düğümlü eşkenar dörtgenler (rhombus) görülmektedir. Eşkenar dörtgenler Erken Bizans Dönemi'nde korkuluk levhalarında yaygın olarak kullanılan bir bezemedir.¹⁶ Orta Bizans döneminde devam eden bu uygulama, bazı eklemeleri yanında getirmiştir. Eşkenar dörtgenlerin köşelerine işlenen madalyon içinde ya da madalyon olmadan işlenmiş kompozisyonlar yer alırken bazı örneklerde ise eşkenar dörtgenler içine de işlenen motiflere de rastlanılmış. 10-11. yy. tarihlendirilen benzer örnekleri Topkapı Sarayı Müzesi'nde, sarayın ikinci avlusunda, Dolap Ocağı olarak bilinen bahçede yer alır (Tezcan, 1989, Res. 520-521). Levha ön yüzlerinde görülen (Kat. No. 1-2) dış düğümlerin boyut ve konumlarında farklılıklar vardır. Motifler asimetric olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca Kat. No. 2'de yer alan levha ön yüzünde yer alan haç kabartmasının tek yan kolunun oldukça düzensiz şekilde işlendiği görülmektedir. Paralellerine Parman'ın Afyon,

¹⁵ Karadeniz Ereğli'de tespit ettiğimiz levhalar içinden dini mimaride kullanıldığını ve templon'a ait olduğunu düşündüğümüz levhaların değerlendirilmesi yapılmıştır. Tespit edilen diğer örnekler için bkz. Kıpıramaz, 2019, Kat. No. 59-59-65-66-70-71-72-73).

¹⁶ Örnekler için bkz. (Barsanti, 2004, pp. 31-50, Fig. 5-19; Russo, 2005, 196).

Eskişehir, Uşak Müzelerinde yapmış olduğu çalışmalarda tespit ettiği levhalarda (Parman, 2002, Res. 49-50-71-115-125-126), 1999 yılında S. Alparslan tarafından Antalya-Kaleiçin'nde yapılan yüzey araştırmasında (Alparslan, 1999, Res. 4), Akşehir Ulu Camii'de avlunun kuzeydoğusunda inşa edilen minarenin pabucunda, avluya bakan batı duvarında yer alan devşirme olarak kullanılmış templon levhası yine benzer örnekler olup, kompozisyon ve üslup olarak değerlendirildiğinde Kat. No. 1 ve 2'de incelenen levhalar 9-10 yy. tarihlendirilebilir.¹⁷

A. 99. 1. 26 envanter numaralı parça (Kat. No. 3), müzeye Karadeniz Ereğli Belediyesi'nden getirilmiştir. Dikdörtgen formlu levhanın çerçeve ile sınırlandırılmış merkezinde madalyon içinde Latin haç motifi görülmektedir. Madalyon altından her iki yöne doğru yükselen band uçlarında ok ucu motifleri yer alır. Bu özelliğin bir diğer varyasyonu, bandlardan çıkan ok ucu motifinin uçlarında birer haç yer almaktadır. Bu oluşum levhaların yanında lahitlerde de görülen bir bezeme unsurudur. Bazen merkezlerde madalyon yerinde kristogramda olabilir. İstanbul kökenli kompozisyon, başkentten ihraç edilen Prokonnesos mermerinden levhalar aracılığıyla tüm bölgeye dağılarak yerel malzemeye uygulanmıştır (Aydın, 2013, 288). Kat. No. 3'de incelenen levhanın da bu özellikte olduğu söylenebilir. Başkentte benzer özelliğe sahip levhaların 5 ve 6. yüzyıldan başlayarak 9. yüzyıla kadar yapıldığı bilinmektedir¹⁸ (Aydın, 2013, 288).

Müze'de yer alan A.99.6.1 envanter numaralı dikdörtgen formlu bir diğer levhanın köşeleri ve kenarlarına kırıklar vardır (Kat. no: 4). Levhanın ön yüzünde iki çerçeve içerisinde büyük boyutlu iki kademeli Latin haçı kabartması yer alır. Haç kolları, uç kısımlarda genişleyerek içerdeki çerçeve ile birleşir. Dar formu ve ön yüzündeki büyük boyutlu haç motifi ile değerlendirildiğinde bir ambon'a ait korkuluk/podyum levhası olmalıdır. Yalvaç Müzesi'nde yer alan envanter numarası bulunmayan mermer malzemedan yapılmış levha ile benzer özelliktedir (Yeşiltaş, 2012, 178, Kat. No. 80). Fakat Yalvaç Müzesi'nde yer alan levhanın yüzeyinde görülen haç motifinin işleniş stili olarak daha geç döneme tarihlendirilmekte olup Orta Bizans Dönemine

¹⁷ Kat. No. 1 ve 2 levhaları Karadeniz Ereğli Müzesine Gökçebey'den getirilmiş, her iki örnekte Aslı Cumalıoğlu tarafından 2011 yılında hazırlanan Yüksek Lisans tezinde templon levhası olarak değerlendirilmiş, levhaların ön yüzünde bulunan bezemelerin Sasani etkili olduğu belirtilerek 9-10 yy. aralığında tarihlendirmiştir (Cumalıoğlu, 2011, 284, Kat. no: 207-208), Kat. No. 2 levhası 2010 yılı öncesinde yüzey araştırması sırasında Zonguldak'a bağlı Gökçebey/Tefen Halk Eğitim Merkezi'nin önünde tespit etmişlerdir. Cumalıoğlu ise 2011 yılındaki yüksek lisans tez çalışmasında aynı eseri Zonguldak/Çaycuma ilçesi'nde olduğunu belirtmiş (Karağuz, Akış ve Kunt, 2010, 194, Levha CLIV: Resim 2; Cumalıoğlu, 2011, 285, Kat. no: 208; Lafli ve Christof, 2012, Abb. 50). 9-11. yy. tarihlendirilen paralelleri için bkz. Tezcan, 1989, Res. 520-521; Saradi, 1997, 408, Fig. 7.

¹⁸ Paralelleri için bkz. (Mendel, 1914, 417 vd., 519-520; Peschlow, 2005, 826-827, 838, 843, Abb. 12-14; Epstein, 1981,1-28; Ötügen, 1996, Taf. 10/3-4; Aydın, 2013, Kat. No. 360).

10-11. yy. aralığında değerlendirilmektedir. Kat. No. 4'te ise haç motifinin işlenişi ve benzer örnekler ile değerlendirildiğinde Erken Bizans Dönemi 5-6 yy.'a tarihlendirilebilir.¹⁹

Çalışmamıza dâhil ettiğimiz parçalar içinde en küçük boyutlara sahip levha, Karadeniz Ereğli Müze bahçesinde sergilenmektedir (Kat. No. 5). Mermer malzemedden yapılmış kare formlu eserin ön yüzünde kazıma tekniği ile iç içe işlenmiş iki çerçeve içerisinde Malta haçı yer almaktadır. Haç kollarının uçlarının köşelerinde inci taneleri görülmektedir. Levha kenarında kırık ve aşınmalar vardır. Benzer levha parçası Çelikel Cami civarında tespit edilmiştir (Hoepfner, 1966, Taf. 26 b-c). S. Alpaslan tarafından incelenen Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde (Env. No. 18.1.66) yer alan levhanın ön yüzündeki haç kabartması²⁰ ile oldukça benzerlik gösteren levha, 10-11 yy.'a tarihlendirilebilir.

Cehennemagzı Mağara Kilisesi'nde tespit ettiğimiz mermer malzemedden yapılmış kare formlu levhanın (Kat. No. 6) bir kenarı kırıktır. Ön yüzünde yüksek kabartma tekniğinde yapılmış eşit kollu haç motifi neredeyse tüm cepheyi kaplamaktadır. Haç kollarının uç kısımlarından her iki yana doğru yönelen ve levha köşelerinde son bulan kıvrımlar görülmektedir. Paralellere Bursa Arkeoloji Müzesi (Aytekin, 2019, 116, Kat. No. 118) ve Çanakkale Akköy'de gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Çaylak-Türker, 2009, 212, Fig. 22). Benzer örnekleri ile değerlendirildiğinde Herakleia örneğindeki levha 5-6. yy.'a tarihlendirilebilir.²¹

Kat. No. 7'de yer alan ve dört kenarı kırık olan levhanın merkezinde madalyon içinde biri tam diğeri yarım görülen haç kolları bulunmaktadır. Ayrıca madalyon içinde haç kollarının her iki yanından çıkan sivri uçlu akanthus yaprakları yer almaktadır. Haç kollarının arasında ise ince uçlu matkap ile küçük oyuklar açılmıştır. Ön yüzünde çerçeveye ait geniş ve dar yüzeyli iki profil görülürken diğer yönler kırıktır. Eserin arka yüzeyi sade bırakılmıştır. Bu tip örneklerde

levha merkezindeki madalyondan çıkan dalga formlu bantların iki yanda yürek motifi ile işlenmesi ve bunlar üzerinde Latin haçına yer veren kompozisyon, levhalarda ve lahitlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. (Aydın, 2013, 288). Bazı örneklerde levha merkezinde görülen madalyon yerine kristogramda yapılabilmekte olup İstanbul kökenli bu kompozisyonların levhalar aracılığıyla dağılarak yerel malzemeye uygulandığı görülmektedir. Bu tip levhalar

¹⁹ Paralelleri için bkz. (Epstein, 1981, 1-28; Buchwald, 2015, Fig. 301-305; Vitto, 2017, 224), Selanik Ayasofya ambonuna ait podyum ya da korkuluk levhaları da incelenen parçaya benzer nitelik taşımaktadır bkz. (Fıratlı, 1990, Res. 170).

²⁰ Bkz. (Alparslan, 2001, Res. 25); diğer örnekler için ayrıca bkz. (Epstein, 1981,1-28; Yıldırım 2006, 93, Kat. No. 081; Temple, 2013, 187, Lev. 5.; Hoepfner, 1966, Tafel 26 b, c).

²¹ Diğer paralelleri için bkz. (Bouras, 1991, 2023-2024; Epstein, 1981,1-28).

başkentte 5. yy' dan 9. yüzyıla kadar uygulandığı görülmektedir.²² Kat. No.7 de incelediğimiz levha, Bursa'da tespit edilmiş parçalar ile benzerlik göstermektedir (Ötüken, 1996, Taf. 10/3-4).

Mağara Kilisesindeki bir diğer levha parçasının çok küçük bir bölümü bugüne ulaşabilmiştir (Kat. No. 8). Ön yüzünde bir bölümü kırık olan eşkenar dörtgen motifi bulunurken, bu bölüm ile levha çerçevesi arasındaki boşluğa alçak kabartma tekniği ile yapılmış kıvrım dallar ve aralarında basitçe işlenmiş spiral motifler görülür. Eşkenar dörtgenden oluşan korkuluk levhaları Erken Bizans Dönemi'nde kullanıldığı bilinmektedir. Bazı eklemeler ile birlikte Orta Bizans Dönemi'nde de kullanıldığı görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde sarayın ikinci avlusunda Dolap Ocağı olarak bilinen bahçede bulunan levha örneği bu tanıma uygun olacaktır (Tezcan, 1989, Res. 520-521). Eşkenar dörtgen köşelerinde kimi zaman madalyon içinde, bazen de madalyon olmadan işlenen kompozisyonlar yer almaktadır. 8 katalog numaralı parça benzer örnekleri ile değerlendirildiğinde 5-6. yy. tarih aralığında değerlendirilebilir²³. Bir diğer örnek (Kat. No. 9) büyük bir bölümü kırık olan, ön yüzünde muhtemelen madalyon içinde bir haç motifinin bulunduğu parçadır. Kat. No. 7 örneğimizle aynı özellik göstermektedir. Paralelleri ile değerlendirildiğinde 5-6. yy.'a tarihlendirilebilir.²⁴

Sonuç olarak Herakleia örneğinde gördüğümüz levhalar, kullanılan malzeme, üslup, motif, kompozisyon ve bezeme tekniği açısından değerlendirildiğinde, başkent üslubunu yansıtan sade örnekler olarak yerel atölyelerde üretildiğini göstermektedir. Bithynia ve Paphlagonia örnekleri ile benzer olarak kabartma, kazıma ve oyma teknikleri ile işlenen, Erken ve Orta Bizans dönemine tarihlendirdiğimiz levhalar²⁵, bölgenin her iki dönemdeki inşaa faaliyetlerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ereğli kent merkezinde bulunan ve günümüzde kiliseden camiye çevrilmiş Orhangazi Cami (Hagia Sophia) ile Cehennemagzı I. Mağarası olan Kilise Mağarası Erken Bizans Dönemi dini yapılarıdır. Makale kapsamında incelediğimiz 5-6. yy.'a tarihlenen levhaların Çaycuma/Gökçebey'den gelenler hariç (Kat. No. 1-2), Karadeniz Ereğli kent merkezindeki mevcut olan bu iki yapıya ait olabileceği düşünülmektedir. Modern kent'in altında kalmış antik yerleşimde tespit edilen mimari plastik malzemenin yoğunlu bize bölgede daha fazla kilisenin olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz levhaların templon levhası olarak kiliselerde kullanıldığı, sadece Kat. No. 4

²² (Aydın, 2013, 288); Benzer örnekleri için bkz. (Epstein, 1981,1-28; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011, 70, Fig. 8-9; Mendel, 1914, 417 vd., 519-520; Peschlow, 2005, 826-827, 838, 843, Abb. 12-14; Aydın, 2013: Kat. No. 360).

²³ Paralelleri için bkz. (Barsanti, 2004, pp. 31-50, Fig. 5-19; Russo, 2005, 196; Epstein, 1981, 1-28).

²⁴ (Peschlow, 2005, 826-827, 838, 843, Abb.; Epstein, 1981,1-28; Bouras, 1991, 2023-2024).

²⁵ Karadeniz Ereğli'de tespit ettiğimiz levhaların bir kısmı Koch tarafından yazılan "Erken Hıristiyanlık Sanatı" adlı kitapta, "Herakleia Pontika – Karadeniz Ereğlisi – Honorias alt başlığında, kent'i tanıtan kısa bilgiler eşliğinde değerlendirilmiş, yazar incelediği levhaların bir kısmını Orta Bizans Dönemine tarihlendirmiştir, bkz. (Koch, 2007, 252).

örneğin bir ambon'a ait korkuluk/podyum levhası olabileceği düşünülmektedir. Son olarak, Karadeniz Ereğli'de yürütülecek arkeolojik çalışmaların başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Bizans Sanatına katkıda bulunacağı şüphesiz ortadadır.

KAYNAKÇA

- Acara, Meryem. "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cilt:15/Sayı:1. 183-201. 1998.
- Akkaya, Tayfun. Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserleri. İstanbul: Troya Yayıncılık, 1994.
- Ainsworth, William Francis. Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia, Vol. I. London: John W. Parker, West Strand, 1842.
- Alpaslan, Sema. "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri". Adalya, II, (1998) 235-247.
- Alpaslan, Sema. Architectural Sculpture in Constantinople and the Influence of the Capital in Anatolia||", Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life (Edit.: Nevra Necipoğlu), Leiden. 187-201. 2001.
- Alpaslan, Sema. "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı 2000. (2001): 265-299.
- Atasoy Sümer-Yıldırım Şahin, (Ed.), Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios; 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme, Ankara: 2015.
- Aydın Ayşe, "Tarsus Müzesi'ndeki Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi Mimari Elemanları", Tarsus Müzesi Taş Eserleri, Mersin: KAAM Yayınları, 2016.
- Aydın, Aydın. "Erken Hristiyanlık-Bizans Dönem Mimari Elemanlarının/Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi". S. Durugönül (Ed.), Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler içinde, 185-299. İstanbul: Bilnet Matbaacılık. 2013.
- Aytekin, Fusun. Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik İşlevli Yapısal Elemanları. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019.
- Barsanti, Claudia. "İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde". Ed. I. Akbaygil, H. İncılık ve O. Aslanapa, Tarih Boyunca İznik içinde, 267-300. İstanbul: Ofset Yapımevi. 2004.
- Belke, Klaus. "Paphlagonien und Honorias", Tabula Imperii Byzantini Band 9. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1996.
- Bingham, Joseph. Origines Ecclesiasticæ; or, The Antiquities The Christian Church, and Other Works, Vol. III. London: Printed For William Straker. 1840.
- Bouras, Laskarina. "Templon", The Oxford Dictionary of Byzantium (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 2023-2024, 1991.
- Buchwald, Hans. "Churches EA and E at Sardis", Archaeological Exploration of Sardis, Report 6, (Edit.: Katherine Kiefer Andrew Ramage). England: Distributed by Harvard University Press Vitto, Fanny. (2017).
- Burckhardt, Augustus. Hieroclis Synecdemus. Lipsiae. 1893.

Castagnino-Berlinghieri – Elena Flavia – Paribeni, Andrea. Byzantine Merchant Ships and Marble Trade: New Data From The Central Mediterranean||, *Skyllis-Byzantine Merchant Ships*, 11/1. 64-75. 2011.

Chotzakoglou, Charalampos G. Harbors and Sea-Routes of the Black Sea According to Greek Hagiographical Texts, *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine*. 2013.

Cumalıoğlu, Aslı. Hadrianoupolis ve Çevresi Geç Antik-Erken Bizans Mimari Plastik Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.

Darrouzès, Jean. Notes de Littérature et de Géographie Ecclésiastiques, *Revue Des Études Byzantines*, Tome 50. 87-112. 1992.

De Tournefort, Joseph Pitton. Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Tome HH, Paris: Imprimerie Royale 1717.

Epstein, Ann.Wharton. "The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis", *Journal of the British Archaeological Association*, Volume 134, Issue 1. 1-28, Plate I-VI. 1981.

Eyice, Semavi. "Türkiye'de Bizans Sanatı", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Görsel Yayınlar. 568-618. 1982.

Fallmerayer, Jacob Philip. Trabzon İmparatorluğunun Tarihi çev. Ahmet Cevat Eren. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 2011.

Fıratlı, Nezh. La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d'Istanbul. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve Successeur, 242. 1990.

Gür, Durmuş. Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Hoepfner, Wolfram. "Herakleia Pontike-Ereğli Eine Baugeschichtliche Untersuchung", *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris*, Band II, Teil I. Wien: Graz. Hermann Böhlau Nachf. 1966.

Tekinalp, Vedat. Macit. "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litürjik Taş Eserleri", Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., Courtils J., Alpaslan M.D., ve Boyraz R. (Ed.). III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri 1 içinde, 789-799. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü. 2006.

John Haldon. Bizans Tarih Atlası. çev. Ali Özdamar. Kitap Yayınevi, İstanbul. 2007.

Jones, Arnold Hugh Martin. The Cities of the Eastern Roman Provinces. Second Edition. Oxford: Clarendon Press. 1971.

Kaçar, Turhan. "Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri*, VII. (Edit.: Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan, Hasan Peker ve Y.Gürkan Ergin), İstanbul: 197-215. 2008.

Karauğuz, Güngör ve Akış, Ayhan ve Kunt, Halil İbrahim. Zonguldak Bölgesi Arkeoloji Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları-Arkeolojik Yerleşmeler, Kalıntılar, Buluntular İle Kdz. Ereğli ve Amasra Arkeoloji Müzesi'nden Bazı Eserler. Konya: Çizgi Kitabevi, 765. 2010.

Karauğuz, Güngör ve Özcan, Ali. Eskiçağda Zonguldak Bölgesi ve Çevresi-En Eski Devirlerden İ.S. 395'e Kadar. Konya: Çizgi Kitabevi. 2010.

Karauğuz, Güngör. Northwest Anatolia From the Perspective of Travellers: Social, Cultural Life and Archaeological Remains, SOMA 2014 Proceedings of the 18th Symposium on

Mediterranean Archaeology Wrocław-Poland, 24-26 April 2014 (Edit.: Blazej Stanislawski ve Hakan Öniz). Oxford: Archaeopress Publishing Ltd. 57-64. 2016.

Kıpramaz, Ali. Herakleia Pontike (Kdz. Ereğli) Bizans Dönemi Taş Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

Kıpramaz, Ali – Yıldırım, Şahin. Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E Dergisi, Cilt: 5, Sayı:1. Bartın: Bartın Üniversitesi. 177-193. 2018.

Koch, Guntram. Erken Hıristiyan Sanatı (Çev. Ayşe Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

Lafli, Ergün ve Christof, Eva. Hadrianopolis I, Inschriften aus Paphlagonia, BAR International Series 2366. England: Publishers of British Archaeological Reports. 1-142. 2012.

Vitto, Fanny. "The Origin of the Iconostasis in Early Christian Churches in The Holy Land", Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles. Vol. 7. (Edit.: S. V. Mal'tseva, E. Iu. Staniukovich-Denisova, A. V. Zakharova) St. Petersburg: St. Petersburg University Press. 222-231. 2017.

Le Quien, Michaelis. Oriens Christianus in Quatuor Patriarchatus Digestus, Tomus Primus. Parisiis: Ex Typographia Regia. 1740.

Lee, Alan. David. The Eastern Empire: Theodosius to Anastasius. The Cambridge Ancient History Volume XIV (Late Antiquity: Empire and Successors, (A.D. 425- 600). Cambridge University Press. 33-62. 2008.

Madrigal, Marc. Birinci Yüzyıl Anadolu Kiliseleri. Kutsal Kitap ve Arkeoloji. 2014.

Mango, Cyril. Bizans Mimarisi çev. Mine Kadiroğlu. İstanbul: Yem Yayınları, 2006.

Marek, Christian. Pontos et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien. Mainz: Verlag Philip von Zbern. 2003.

Memnon. Memnon Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herakleias – De Rebus Heracleae), çev. Murat Araslan, Odin Yayıncılık, İstanbul. 2007.

Mendel, Gustave. Catalogue Des Sculptures Grecques, Romaines Et Byzantines, Tome III. Constantinople: En Vente Au Musee Imperial. 1914.

Ogden D. (2013). Dragons, Serpents, & Slayers in the Classical and Early Christian Worlds: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Orlandos, Anastasios K. Hē Xylostegos Palaioxhristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs. Athens: Hē en Athēnais Archaialogikē Hetaireia. 1952.

Ostrogorsky, George. Bizans Devleti Tarihi çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Ötüken, Semiha. Yıldız. Forchungen im Nortwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmaler in Der Provinz Bursa||, Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 41, İstanbul: Deutsches Archaologisches Institut. 1-300, Tafel 1-48. 1996.

Öztürk, Bülent. "Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios/Tieion ve Territoryumu (Tios/Tieion and its Territorium in Historical Itineraries and Modern Literature)", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities. S: II/1, (Antalya 2012), 161-176.

Öztürk, Bülent. "Tios/Tieion (Zonguldak – Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları", I. Uluslar Arası Karadeniz Kültür Kongresi. (6-9 Ekim 2011). ed. Nuray Türker - Gülgün Köroğlu – Önder Deniz. 485-504 Sinop/Türkiye, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2013.

Parman, Ebru, Ortaça'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.

Parthey, Gustavi. Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum. Berolini. 1986.

Peschlow, Urs. Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers Between The Nave and Aisles. Gerstel S.E.J. (Ed.). Thresholds of the Sacred. Architectural, Art Historical, Liturgical and Theological Perspectives on Religious Screen, East and West içinde (ss. 53-72). Washington, D.C: Harvard University Press. 2006.

Plinius. Epistulae, 10. "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları", (Latince'den Çeviren: Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2001.

Ramsay, William. M. The Letters to the Seven Churches of Asia. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library. 1904.

Ramsay, William. Mitchell. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası Çev. Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Sanat Yayınları. 252. 1960.

Saradi, Helen. "The Use of Ancient Spolia in Byzantine Monuments: The Archaeological and Literary Evidence", International Journal of the Classical Tradition, Vol. 3, No. 4, Spring. 395-423. 1997.

Sertel, Sinan. Olympos piskoposluk Kilisesi ve Vaftizhanesi Liturjik Taş Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017.

Sertel, Sinan. "Olympos Piskoposluk Kilisesi ve Vaftizhanesi Erken Bizans Dönemi Levha Örnekleri", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 189-213, 2019.

Sheppard, Carl. D. Byzantine Carved Marble Slabs, The Art Bulletin, 1/51, 65-71. 1969.

Taft, Robert S. "Liturgy", The Oxford Dictionary of Byzantium. 2: 1240-1241, 1991.

Temple, Çiğdem. Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. 2013.

Texier, Charles. Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III. (Çev. A. Suat). İstanbul: Çizgi Kitabevi. 95. 2002.

Tezcan, Hülya. Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 1989.

Türker, Ayşe. Çaylak. "Byzantine Architectural Sculpture From Akköy on the Middle Scamander Valley in Hellespontus". Hacettepe Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi 1, 26. 201-218. 2009.

Westphalen, Stephan. The Byzantine Basilica at Priene. Dumbarton Oaks Papers. 54, 275-280. 2000.

Yeşiltaş, Tülay. Yalvaç Müzesindeki Bizans Dönemi Taş Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. 2012.

Yıldırım, Şener. Philomelion'daki (Akşehir) Bizans Dönemi Taş Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.

Yıldırım, Şener. Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eskişehir. 2013.

Yıldırım, Şahin. "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Birşeyi Olmayan Kenti, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14. ed İlker Alp. Edirne: Trakya Üniversitesi. 206-242. 2017.

Yıldırım, Şahin. Tios-Tieion 2016 Yılı Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları||, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı (22-26 Mayıs 2017, Bursa), Cilt: 3. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 147- 167.

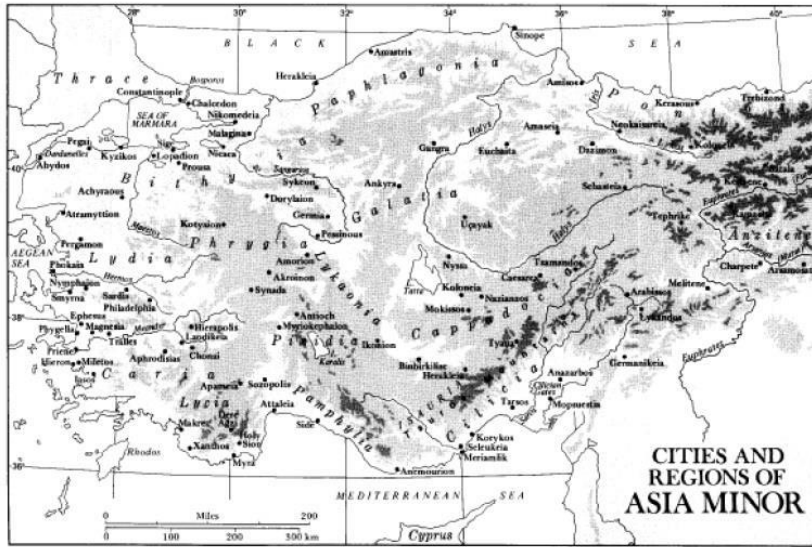
Yıldırım, Şahin - Dandrow, Edward - Williams, Lana - Bora, Ali ve Sinelli, Peter. Tios-Tieion 2017 Yılı Kazı Çalışmaları||, 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 3. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 437- 448. 2018.

HERAKLEIA PONTİKE'DE (KARADENİZ EREĞLİ) TESPİT EDİLEN ERKEN VE ORTA BİZANS DÖNEMİ LEVHA ÖRNEKLERİ- ALI KIPRAMAZ

ŞEKİLLER:

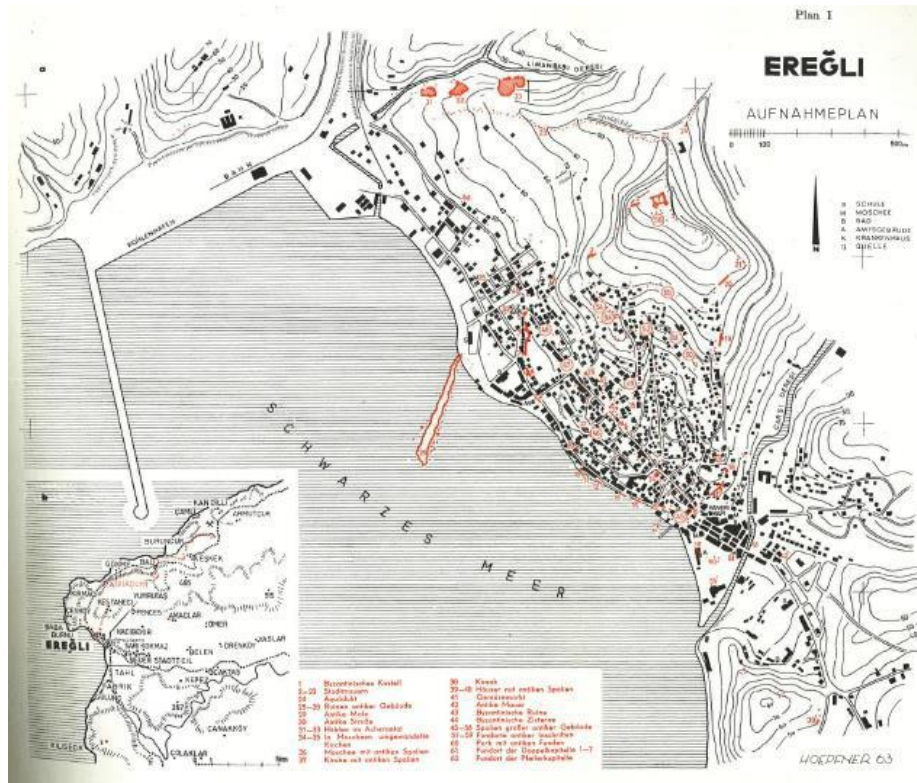

Şekil 1: Batı Karadeniz Haritası ve Herakleia Pontike Kenti (Anderson, 2009: 266).

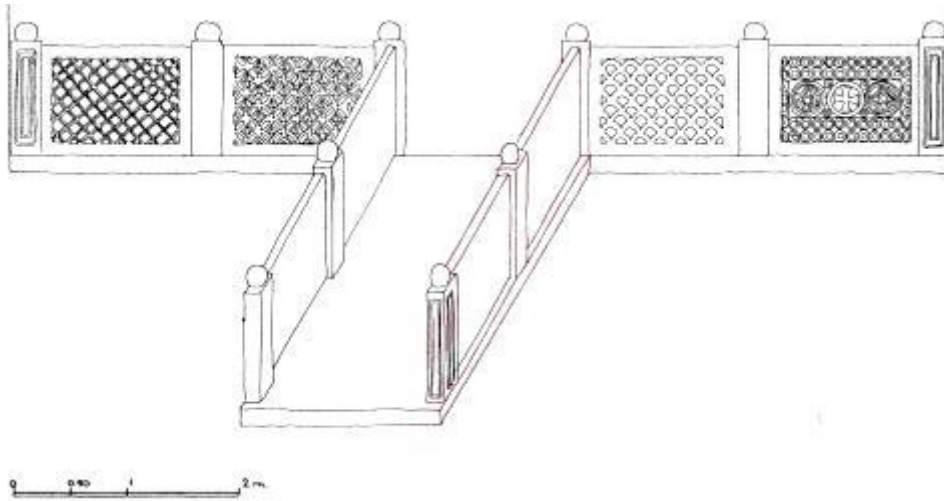

Şekil 2: Bizans Dönemi Anadolu'daki Bölgeler ve Paphlagonia Bölgesi (Foss, 1991, 206)

HERAKLEIA PONTIKE'DE (KARADENİZ EREĞLİ) TESPİT EDİLEN ERKEN VE ORTA BİZANS DÖNEMİ LEVHA ÖRNEKLERİ- ALI KIPRAMAZ

Şekil 3: Ereğli Çevresi ve Eski Kalıntıları. (Hoepfner, 1966)

Şekil 4: Templon, Solea ve Levhalar (Alpaslan, 1996, Çizim 45)

HERAKLEÍA PONTİKE'DE (KARADENİZ EREĞLİ) TESPİT EDİLEN ERKEN VE ORTA BİZANS DÖNEMİ LEVHA ÖRNEKLERİ- ALI KIPRAMAZ

Şekil 5: Kat. no. 1 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 6: Kat. no 2 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 7: Kat. no 3 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 8: Kat. no. 4 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 9: Kat. no. 5 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 10: Kat. no. 6 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 11: Kat. no. 7 (Kıpramaz, 2017)

Şekil 12: Kat. no 8 (Kıpramaz, 2017)

Çizimler

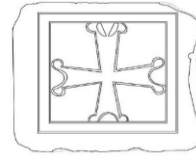
Kat. no. 1 (Kıpramaz, 2017)

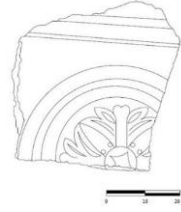
Kat. no. 2 (Kıpramaz, 2017)

Kat. no. 3 (Kıpramaz, 2017)

Kat. no. 4 (Kıpramaz, 2017)

Kat. no. 7 (Kıpramaz, 2017)

Horasan'ın Bilim Merkezi Merv

Emine EROĞLU*

Söylemez, Mehmet Mahfuz, Horasan'ın Bilim Merkezi Merv, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, 335 s.

İslam medeniyetine dair önemli bölgeleri kavramak adına bölge ve şehirlerin tahlilinin en iyi şekilde yapılması önemli bir husustur. İnsanlar içinde yaşadıkları şehirlerin zamanla nasıl öznel bir kent haline dönüştüğünü her zaman merak etmişlerdir. Dolayısıyla da bu meraklarını giderebilmek için kentleri tahlil etmeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç doğrultusunda özne kentlerden biri olan Merv'i anlamlandırıp tahlil edebilmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Merv kenti binlerce yılın birikimini üzerinde taşıyan önemli kentlerden biridir. Bu birikim okuyucuya şu başlıklarla aktarılmıştır: Merv'in Kuruluşu ve Tarihçesi, Merv 'deki Etnik ve Dini Gruplar, Merv'in Fiziki Yapısı, İlim Kültür Tarihi, Ekonomik Hayat, İdari Yapı. Eserde ayrıca Önsöz, Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi, Dizin bölümleri bulunmaktadır.

Yazar Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi bölümü başlığı altında sırasıyla Günümüze Ulaşmayan Merv Tarihleri, Çalışmanın Ana Kaynakları, Araştırmalar, Araştırmada Takip Edilen Yöntem Üzerine şeklindeki alt başlıklarıyla birlikte bu eseri oluştururken yararlandığı kaynaklar ve yöntemler hakkında bilgi vermiştir. "Günümüze ulaşmayan Merv Tarihleri" başlığı altında el-Heverkanî'nin "Tarihu Meravize", el-Mervezî'nin "Tarihu Merv'i", Ebî Mâdan'ın "Tarihu Merv'i", Ali Ebû Salih'in "Tarihu Merv'i", Sem'ânî'nin "Tarihu Merv'i", Ebû Zür'a es-Sincî'nin "Tarihu Merv'i" ve Abbas b. Mus'ab'ın "Tarihu Merv'i" eserlerinin isimlerini incelemiştir. "Çalışmamızın Ana Kaynakları" başlığı altında ise eser tamamlanırken faydalanılan ve Merv tarihi açısından ana kaynak olarak görülen eserler ele alınmıştır. Bu kaynakların en önemlilerinin futûh kitapları, coğrafya kitapları, ensâb kitapları ve Merv'i konu edinen araştırmalar olduğu hakkında bilgi verilmiştir ve örneklendirme yapılmıştır. Bu örneklendirmeyi ele alırsak şu şekildedir; Futûh kitapları içerisinde özellikle Belazuî'nin "Futûhu'l-Bûldân'ı" örnek verilmiştir. Bu eserde İslam beldelerinin nasıl fethedildiği anlatılırken Merv ve çevresinde yapılan savaşlar ve anlaşmalar hakkında da önemli bilgiler vardır. Yazar bu eserden özellikle 50/67'lerde gerçekleşen Arap göçü hususunu anlatırken faydalandığını açıklamıştır.

Coğrafya kitapları içerisinde ise Yâkût el-Hamavî'nin "Mu'cemu'l Bûldan" adlı coğrafya sözlüğünün önemi vurgulanmıştır. Merv ve ona bağlı yerleşim birimleri ile mahalleler ve ünlü

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

mekânlar konusunda bilgiler verdiği aktarılmıştır. Yâkût'un bu eseri Merv'de yaşadığı sürece gezip gördüğü mekânları anlatması bakımından önemlidir. Ayrıca eser de Merv'de bulunan kütüphaneler hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği de söz edilmiştir. Merv'i gezip gören önemli isimlerden bir diğeri ise Makdisî'dir. Makdisî'nin "Ahsenu't-tekasim fi marifeti'l-ekalim" isimli eserinin Merv şehrinin ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler sunduğu belirtilirken İbn Havkal'ın "Suretu'l-arz" adlı eseri yine önemli coğrafya eserlerinden olduğu eserde belirtilen noktalardandır. "Suretu'l-arz" isimli eserin içeriği bu çalışmada şu şekilde anlatılmıştır; Horasan bölgesi hakkında yaklaşık 25 sayfa bilgi aktarmakla birlikte Merv'e geniş yer ayrılmaktadır. Bu çalışma yapılırken de neredeyse bu eserin hemen her bölümünden yararlanıldığı belirtilmiştir. Bir diğer istifade edilen Ensâb kitapları içerisinde ise; Sem'ânî'nin "el-Ensab-ı" örnekendirilmiştir. İçeriğinde kimin hangi coğrafi mekâna veya hangi meslek ile ilgilendiğine nispet edilmiştir. "Horasan'ın Bilim Merkezi Merv" isimli çalışmanın oluşturulmasında dikkat çekici bir kaynak olduğu belirtilirken "el-Ensab" isimli eserin yazarının Merv'li olması hususunun da altı çizilmiştir. Burada önemle vurgulanmak istenen Merv'e yerleşen Arap kabileleri Merv'in köyleri ve Merv'li olup Mervezi nisbesiyle anılan ilim adamlarının hayatları konularında ayrıntılı bilgilere rastlanan bir eser olduğudur. Gerdizi'nin "Zeynu'l-ahbar-ı" isimli eser hakkında ise Horasan valilerine özel bir bölüm ayrıldığı ve Emevî Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren bu bölgede görev yapan bürokratlar kısaca tanıtıldığı bilgisi verilmiştir. Bu eser sayesinde Merv'de kimin görev yaptığını yıl yıl çıkarmanın mümkün olduğu anlatılmıştır. Hatta bu konuda bir liste hazırlandığı bu listede eksikler bulunduğu bu eksik bilgilerin diğer kaynaklardan tamamlanmaya çalışıldığı gibi konular kitabın bu kısımda açıklanmıştır.

Merv'i konu edinen araştırmalar kısmına gelindiğinde ise şehir ile alakalı Türkçedeki tek müstakil eserin rahmetli Orhan Tan 'a ait olduğu belirtilmiştir. Temel kaynaklardan yoksun olduğuna dair bir yorum yapılırken Merv şehrinin coğrafyasını tanınması hususunda faydalandığı da eklenmiştir. Araştırmalar başlığının içerisinde Merv tarihine yönelik yayınlanmış çalışmaların Arapça, Farsça, Rusça ve Türkmence olduğu bildirilmiştir. Arapça olarak tek müstakil araştırmanın el-Vezne'ye ait olduğu bilgisi verilmiştir. Bu araştırma Selçuklu Dönemi'nde Merv konusunu ele almış ve Arapça kaynaklar taranarak oluşturulmuştur. Bu çalışmanın bu yönünün önemli olması yine kitapta vurgulanan bilgiler arasındadır. Farsça kaynaklar ile ilgili ise Mehdi Seyyidi'nin "Coğrafya-ı Tarih-i" adlı eserinin coğrafi mekânlar hakkında önemli bilgiler içerdiği anlatılmıştır. Bir diğer çalışma olarak ise Hüseyin Zemanî'nin "Mesele-i Merv" adlı eseri verilmiştir. Bu eserin konusunun Kaçarlar dönemi olduğu anlatılmıştır. Seyyid Mansur Seyyid Seccâdiye'nin "Şevâhid-i Bostan Şinasi" adlı eseri de örneklere eklenmiştir. Türkmence 'ye gelince bu dile örnek olarak yapılan çalışmaların bir

kısımının kazı dökümlerine dayandığı önemli bir kısmının ise Rusça kaynaklardan oluştuğu kitapta açıklanan hususlardan olmuştur.

Araştırmalar bölümünde faydalanılan kaynaklara son örnekler olarak seyahatnameler ve kazılar da örnek olarak eklenmiştir. Bu kısımda önemli seyyah isimlerinden bahsedilmiştir. Merv'de ilk kazıların 1890 yılında V.A. Zehukovsky tarafından yapıldığı "Merv Harabeleri" olduğu anlamına gelen Rusça bir derleme ile aktarıldığı bilgisi çalışmanın içerisinde yer almıştır. Bunun yanında Merv kazı çalışmalarının tarihi seyri ve bunların yazılı kaynaklara dönüştürülmesi gibi konular izah edilmiştir. Araştırmamızda takip ettiğimiz yöntem üzerine kısmında Horasan'ın Bilim Merkezi Merv adlı kitap oluşturulurken kullanılan yöntem değerlendirilmiştir. Eserin önsöz araştırmanın kaynakları ve yöntemi bölümlerinde özellikle vurgulanan noktalar; yararlanılan kaynaklar, kitabın yazılmasına sağlanan katkılar, Merv şehrinin bir kentten ziyade yan yana dizilmiş birkaç şehri andırdığı, Merv'in UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası kapsamına alınmış ve korunmaya değer bulunduğu İslami düşünceye ve felsefeye sağladığı katkılar gibi hususlar olmuştur.

Horasan'ın bilim merkezi Merv adlı eser altı bölümden oluşmuştur. Merv'in Kuruluşu ve Tarihçesi olan birinci bölümün alt başlıkları şu şekildedir; Kuruluşu, Yazılı Kaynaklara Göre Merv'in Önemi ve Tarihi. Kuruluşu başlığı altında anlatılmak istenenler; Merv İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle her dönem tanınmış komşu milletlerin tamamının yazılı metinlerinde kendisine yer bulduğu, Merv'in kelime anlamı, Merv'in ne zaman ve kim tarafından kurulduğu hususunun birbiriyle çelişen ifadeler içerdiği gibi konulardır. İkinci alt başlık olan "Yazılı Kaynaklara Göre Merv'in Öneminde" Horasan için Merv'in Hicaz için Mekke'nin önemi ne ise onu ifade ettiği belirtilmiştir. Müslümanların Merv'e verdiği önemi hadislerde gösterdiklerine ve bu hadislerle örnekler verilmiştir. Üçüncü alt başlık olan Tarihi başlığı ise; Kuruluşundan Sasanilere Kadar Merv, Sasanilerden İslam Fetihlerine Kadar Merv, Merv'in Müslümanların Hâkimiyetine Geçiş, Emeviler Dönemi'nde Merv, Abbasiler Dönemi'nde Merv, Selçuklular Dönemi'nde Merv şeklinde tekrar alt başlıklara ayrılmış olup özetle anlatılmak istenenler şu şekildedir; Merv'in Ahamenidler Dönemi'nde (M.Ö 550-M. Ö 330) Bahteria Sadrablığı'nın bir parçası olan Margiana Dönemi'nin bir merkezi olduğu ifade edilmektedir. En meşhur görüşe göre de İskender Tahmuras tarafından inşa edilen bir mahaldir görüşü hâkimdir. İskender sonrasına gelindiğinde ise halefleri Selevgosların (M.Ö 323-M. Ö 63) Horasan bölgesini uzun süre hâkimiyetleri altına aldıkları bilinmektedir. Merv'in en iyi bilinen tarihi Sasaniler ve sonrası dönemdir. İslam fetihlerinin başlamasıyla birlikte peyderpey Müslümanların egemenliğine giren Sasani şehirlerinin aksine Merv, bu hâkimiyeti en son kabul eden kentlerden biri olmuştur. Daha sonralarda ise İslam şehirlerinin tamamı gibi Merv de Muaviye'nin hâkimiyetini tanımıştır. Böylece ülke istikrara kavuşmuş oldu. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde ise Merv hâkimiyeti

sırasıyla halifelerin hâkim dönemleri elde alınarak anlatılmıştır. Selçuklular Dönemi'nde ise Merv önemini yitirmemiş başkent olarak Nişabur seçilmesine rağmen Merv'in eski önemi devam etmiştir. XII. yüzyılın başında ise Moğol istilasında İslam şehirlerinin önemli bir kısmı harabe haline getirilmiştir. Ancak bu istiladan en çok Merv etkilenmiştir. Merv'in Moğollar tarafından yıkılışının anlatıldığı anılara yer verilmiştir. Merv' in artık eski canlılığını, kaybettiği su kanalı yapılarının yıkıldığı anlatılmıştır.

Merv' deki etnik ve dini gruplar başlığındaki ikinci bölüme gelindiğinde ise sırasıyla Farslar, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Araplar, Türkler şeklinde başlıklandırılmıştır. Bu bölümde anlatılmak istenen Merv'e yerleşen etnik unsurlar çerçevesinden bakılarak; Merv'in farklı dönemlerde farklı devletlerin hâkimiyetine girmesi buraya etnik unsurların yerleşmesini sağlamıştır. Bu durum şehrin demografik yapısını dinamik hale getirmiştir gibi sonuçlar çıkartılarak şehrin demografik yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm Merv' in fiziki yapısı olup; Erk Kale, Gabar/Gâvur Kale, Rabat, Mâcân, Sultan Kale, Mahalleler, Cadde ve Sokaklar, Hamamlar, Değirmenler, Kabristanlar/Mezarlıklar, Mesken, Merv'e Bağlı Yerleşim Birimleri şeklinde başlıklandırılmıştır. Bu bölüm özetle şu bilgileri içerir; Merv şehri diğer tarihi şehirlerden ayıran en önemli özellik üst üste katmanlar halinde değil yan yana kurulmuş binalar şeklindedir. Bu özellik Merv' in günümüze kadar neredeyse her kalıntısının ulaşmasını sağlamıştır. Kent zamanla gelişip merkez konumuna geldiğinde eski kısımdan başlayarak şehirle ilgili kaleler, rabatlar, mescitler önemli mahalle ve cadde sokak isimleri, hamamlar, değirmenler, mezarlıklar Merv'e bağlı yerleşim birimleridir. Dördüncü bölüm İlim Kültür Tarihi ismini alarak Akli İlimler, Nakli İlimler, Eğitim Öğretim Kurumları kısımlarına ayrılarak ele alınmıştır. İslam öncesi dönemden itibaren Merv önemli bir ilim kültür hayatına sahiptir. Bu çalışmada değinilen bu önemi okuyucuya aktarmak adına Merv' in Akli İlimler başlığı altında pozitif bilimlere olan tutkusu sayesinde canlı ve dinamik bir yapıda olduğu anlatılmıştır. Çeviriler, bilim adamlarının varlığı, kütüphaneler gibi önemli gelişmelere değinerek akli ilimler sahasındaki önemli sonuçlar ortaya konulmuştur. Merv' e gelen önemli felsefe ve bilim adamları, tıp, astronomi alanında önemli işlere imza atan kişiler ve olaylar da bu sonuçlara eklenerek akli ilimlerin faaliyetlerinden söz edilmiştir. Nakli ilimler başlığı altında ise Merv' de bazı kaynaklara göre İslam geçmiş Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktaydı. Ve bununla birlikte İslami İlimler denince Merv' e yerleşen önemli sahabelerden de bahsedilmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh, tarih alanlarında birçok ilim adamı yetiştiği bilgisi de bütün bunlara eklenmiştir. Eğitim öğretim kurumları başlığı çerçevesinde Kütüphaneler, ilim adamlarının evleri ve iş yerleri Merv ve mezhep çekişmeleri, camiler, Varraklar, Medreseler, Merv' in kütüphaneleri, Bimaristanlar, Rasathane gibi başlıklarla Merv' in ne kadar geniş bir eğitim öğretim alanına sahip olduğu aktarılmak istenmiştir.

Beşinci bölüm olan ekonomik hayat bölümünde Ticaret, İpek, Pamuk ve Kumaş Üretimi, Merv Pazarları, Tarım, Zanaat Dalları, Cizye gibi başlıklar verilmiştir. Ticaret başlığı altında Merv' in özellikle İpek Yolu üzerinde olması ile birlikte önemli bir ticaret merkezi olduğundan bahsedilmiştir. İpeğin Merv'i Batı karşısında ticaret anlamında önemli bir konuma getirdiği anlatılmıştır. Aynı zamanda Semerkant, Buhara ve Hindistan ile ticaretle kilit noktası olması vurgulanmış ve ticari önemi fark ettirilmiştir. İpek, pamuk ve kumaş üretimi başlığı altında ise Merv kentinde bu ürünlerin önemi ve işlenmesi konusuna değinilmiştir. Merv pazarları başlığı ile Merv' in canlı pazarlarından ve burada kullanılan önemli çek para senet gibi parayı yanı sıra ticari faaliyetler de kullanılan emtialardan bahsedilmiştir. Tarım başlığına gelindiğinde ise tarımın ticari yaşamdaki yeri ve önemine vurgulanmıştır. Zanaat dalları kısmında ise zeytin, keten, susam olmak üzere birçok bitkiden yağ üretiminin yapıldığı, ağaç işçiliği, ahşap oymacılığı, seramikçilik, madencilik çerçevesinde altın ve gümüşün işletildiği, kuyumculuğun geliştiği, bakırcılık, cam işçiliği, kilitçilik, satenlik, şekercilik, çamaşırcılık ve hayvancılığın da yaygın olduğu, dericilik ve parfüm üretiminin de geliştiği gibi önemli hususlar konu edinilmiştir. Cizye başlığında ise Merv' in önemli gelir kaynaklarından birinin cizye olduğu vurgulanmıştır.

Altı ve son bölüm olan idari yapı başlığı; alt yapı hizmetleri, idari teşkilatlar şeklinde iki bölüm olarak ele alınmıştır. Alt yapı hizmetleri bölümü Manut Kurumu (İçme Suyu Sulama Hizmetleri) ve Şehir Temizliği şeklinde başlıklandırılmıştır. İdari Teşkilatlar bölümü ise Halife/Devlet Başkanı, Valilik, Şurta, Kadılık, Hisbe Teşkilatı, Mezalim, Hapishane, Beytülmal, Divan Teşkilatı, Darphane, Dini Kurumlar ve İdaresi, İfta Makamı (Müftülük), Berit Teşkilatı şeklinde sırasıyla başlıklandırılmıştır. Altıncı bölümün genel özeti olarak şehrin yönetiminden, düzeninin, güvenliğinin nasıl sağlandığından, dini kurumların idaresinden, haberleşme iletişiminin nasıl idare edildiğinden ve adalet gibi konulardan bahsedilmiştir.

Sonuç olarak bu kitabın okuyuculara sağladığı faydalar hususuna gelecek olursak önemli İslam şehirleri ve bölgelerinden Merv'in tanınması konusunda oldukça önemli bir eserdir. Okuyuculara Merv gibi önemli bir şehrin kuruluşu ve tarihçesi, Merv 'deki etnik ve dini gruplar, Merv'in fiziki yapısı, ilim kültür tarihi, ekonomisi ve idari yapısı hakkında detaylı bilgi vermiştir.

“TUTSAK ŞİİRLER” ÜZERİNE

İrem HATIL*

Grafiker yayınları tarafından 2019 yılı Haziran ayında yayımlanan ve yazarı Alsu Kamalievaa olan eser; giriş, değerlendirme, kaynaklar ve ekler dışında “Tutsak Şiirler” başlığı altında Musa Celil’in doksan dört şiiri ele alan bölümden oluşmaktadır. Bu şiirlerin her biri Kamalievaa tarafından şiirin kendine has metoduyla tahlil edilmiş ve şiirlerde öne çıkan özellikler üzerinden açıklamalara gidilmiştir. Şiirlerde konular çok çeşitli olmasa da farklı konulara rastlanmaktadır. Bu yüzden, bir şiire hâkim olan duygular ve kavramlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bir başka deyişle bu çalışma için metin çalışması da denebilir; çünkü metin olan şiirlere bağlı kalarak yapılan tahliller söz konusudur.

Giriş bölümünde, Musa Celil’in hayatından ve eserlerinden söz edilmektedir. Musa Celil, 15 Şubat 1906 yılında Orenburg vilayeti Mustafa köyünde doğar. Ömrünü hapislerde ve sürgünlerde geçiren Musa Celil, askerde başına gelen olay yüzünden Nazi esiri olur. Askerden önce edebiyat fakültesinde okuyan Musa Celil, 13 yaşında basılan ilk şiiriyle beraber birçok konuda yazdığı şiirleri o yaşından itibaren basında çıkmaya ve yayılmaya başlar. Daha 33 yaşındayken Tataristan Yazarlar Birliği başkanı seçilir. Böyle genç yaşta bu göreve layık görülmesi, onun yazarlıkta ne kadar başarılı ve ileri olduğunun da bir göstergesidir aslında. Askerde de kuzey-batı cephesinde çıkarılan bir gazetenin askeri muhabiri olarak görevlendirilir. 1942’de Novgorod yakınlarında devam eden savaşa katılır ve bu savaş esnasında içinde bulunduğu araba bir mayının üzerinden geçince patlama meydana gelir. Bu patlamada kendisi ağır yaralanır ve bu haliyle Nazilere esir düşer. Bu noktadan sonra hayatının esirlik dönemi başlar ve ölümüne kadar esirlik, hapis, işkence hayatı son bulmaz. O dönemde Stalin, askerlerine esir düşmemelerini, esir düşeceklerine ölün daha iyi demiştir. Musa Celil ise esir düşmüş hem de Nazilerin kurmuş olduğu lejyon birliklerinden birine katılmayı kabul etmiştir. Kabul etmesinin ardından bu haber Naziler tarafından ülkesine gönderilmiştir. O dönemde bu hareketler, Musa Celil’in halkı tarafından “vatan haini” olarak damgalanmasına sebep olmuştur. Aslında Musa Celil, bu birliklere katılarak onun gibi düşünenlerle bir olup kurtulmayı ve kendi ülkesinin tarafına geçip Nazilerle savaşmayı planlamıştır; ancak bu hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Planları açığa çıkınca kendisiyle beraber arkadaşları idam edilmiştir. Musa Celil hayatını sefalet, açlık ve işkence içinde hapisanelerde ve sürgünlerde geçirmiştir. Bu süre

* Doktora Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı.

boyunca birçok şiir yazmıştır. Bu şiirleri Moabit defterleri adı altında toplanmıştır. Musa Celil'e ait elde iki adet şiir defteri bulunmaktadır. Üçüncü defterin de olduğu söylenmiştir; ancak elde sadece bu deftere ait olduğu iddia edilen bir şiir vardır. Onun haricinde üçüncü deftere ulaşamamıştır. Musa Celil, şiirlerinde halkı etkileyen bir dil ve üslup kullanmıştır ve yine şiirleri içerik yönünden de yaşadıklarını anlatması, vatanına kendini hain olmadığını göstermeye çalışmasıyla oldukça vurucudur.

Tutsak şiirler başlığı altındakilerden son şiir, kayıp olan üçüncü deftere ait olan şiirdir. Diğerleri ise Moabit defterleri şiirleridir. Bu şiirlerin çoğu, siyasi, ideolojik ve politik içeriklidir. Bunlara gösterilebilecek konular ise; vatan sevgisi, vatana özlem, vatana hasretlik, kahramanlık, Nazilerden gördüğü zulümler, esirlik, hapishane ve sürgünler, idamdır. Musa Celil ayrıca mizah içerikli şiirler de yazmıştır. Çünkü Musa Celil'in muzip bir yönü vardır. Zeki bir insan olduğu bu mizah içerikli şiirlerle verdiği/verebildiği mesajlardan da anlaşılabilir. Musa Celil'in aşk ve tabiat konulu şiirleri de bulunmaktadır. Bu şekilde değerlendirildiğinde şiirlerinde üç ana konu vardır denilebilir: Siyasi/politik, mizahi ve aşk, sevgi ve tabiat. Musa Celil'in dilinden bahsedilecek olursa; canlı ve güncel, halk tarafından anlaşılır bir dildir. Şiirlerinde kullandığı kelimelerden dile hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Musa Celil hissetlerini, duygularını ya da anlatmak istediklerini çok iyi ifade edebildiğinden şiirleri vurucudur ve etki bırakmıştır.

Genel olarak şiir kavramı için düşünüldüğünde bir şiirde şairin ne söylediğinden çok neyi nasıl söylediği daha önemlidir; çünkü söylenen şey -bir insan için önemli ya da önemsiz olsun- söylenme şekliyle büyük bir etki yaratabilir ya da hiç yaratmayabilir. İşte Musa Celil'in de bu özelliği oldukça kuvvetlidir. Aslında şiirleri konu olarak benzer şeyler etrafında dönse de onun anlatış, söyleyiş şekli, okuyucuya bunu hissettirebilse, şiirlerini yazarken kendi hissettiği duyguları okuyucuya iletebilmesi, geçirebilmesi onun şairliğinin ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Musa Celil kısacık hayatına -38 yıl- kendi milleti ve dünya edebiyatı için çok değerli şiirler sığdırmayı başarmıştır. Bu şiirleri, yazarlığı ve yaşanmışlıkları Tatar edebiyatı için oldukça önemlidir. Tatar şiirlerini dünyaya tanıtan şairlerden biri olmuştur. Şiirleri çok sayıda dile çevrilmiştir. Kendi ülkesine de şiirleri çok zor şekillerde geri dönmüştür. Aslında tam bir vatansever ve tam anlamıyla bir Bolşevik olduğu belli olmasına rağmen onun kendi ülkesinde vatan hainliğinden aklanması ölümünden sonra olmuştur ve değeri bu zamandan sonra bilinmiştir. Musa Celil'e dönemin en önemli ödülü olan Lenin ödülü ve Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir. Alsu Kamalievâ tarafından yapılan bu çalışma vasıtasıyla Musa Celil ve onun eserleri Türk edebiyatına tanıtılmış ve çevirilerle kazandırılmıştır.

PROF. DR. MEHMET VURAL İLE “TÜRKİYE’DE FELSEFE” ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ*

Dergimizin bu sayısının söyleşi kısmını Türkiye’de Felsefe konusuna ayırdık. Üzerinde yaşadığımız toprakların felsefenin beşiği olduğu ve 2.500 yıl gibi uzun bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Bu coğrafyada Thales Milet’te, Anaksagoras Urla’da, Herakleitos Efes’te, Diyojen Sinop’ta, Heraclides Karadeniz Ereğli’de doğmuş ve yaşamıştır. Aradan geçen bu uzun zamana rağmen felsefenin bu topraklarda sürekliliğini ve bir gelenek oluşturduğunu söylemek güçtür. Tanzimat’tan sonra yeniden canlanan felsefi çalışmalarla ülkemizde felsefe varlık bulmaya çalışmaktadır.

Türk İslam Düşüncesi Tarihi ve İslam Felsefesi alanlarında çalışmalar yapan Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Vural ile bu sayımızda Türkiye’de Felsefe üzerine keyifli bir söyleşi yaptık. Hocanın iki yıl önce basılan ve kısa zamanda üç baskı yapan *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Felsefe* adlı eserinden hareketle ülkemizde felsefenin sorunlarını, çözüm önerilerini ve gelecek perspektiflerini etraflıca konuşmaya çalıştık.

***Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Felsefe* adlı çalışmanızla Türkiye’deki felsefenin serencamını ortaya koymaya çalıştınız. Buradan hareketle ülkemizin Batı felsefesi ile tanışması ne zaman ve nasıl olmuştur?**

Bilindiği gibi, Türkiye’de Batılılaşma yolunda adımların atıldığı sosyal, siyasal, ekonomik, askerî birçok alanda reform hareketlerinin çıkış noktası Tanzimat dönemi olmuştur. Bu dönem, Osmanlı Devleti’nin kaderinin çizilmesinde önemli bir mihenk taşı olduğu kabul edilmektedir. Birçok işin aceleye getirildiği imparatorluğun bu en uzun yüzyılındaki değişim ve reformlarından felsefe de nasibini kısmen almıştır. Batı’daki felsefe akımları, filozofların fikirleri ve Batılı anlamda felsefe eğitimi, Tanzimat sonrası dönemde ülkemize girmeye başlamıştır. Bu dönemde Batı’ya gönderilen öğrenciler vasıtasıyla Batı felsefesi ile tanışılmıştır.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Batı felsefesi ile tanışılıktan önce ülkemizde felsefenin durumu neydi?

Batı felsefesi ile tanışılıktan önceki dönemde ülkemizde İslam felsefesi geleneğine bağlı bir felsefi etkinlik vardı. Bu gelenekteki kırılma Tanzimat ile birlikte olmuştur. Ancak Osmanlı'daki felsefenin daha çok kelâm ve tasavvuf içerisinde mezc edilmiş irfan ve hikemiyat ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde Batı'ya öğrenciler gönderildiğini ve değişik felsefi fikirlerin ülkemize girdiğini görüyoruz...

Evet, Tanzimat'la birlikte Batı'ya kapılarını açan Osmanlı'ya, öncelikle on sekizinci yüzyıl Avrupası'nı Aydınlanma'dan Fransız Devrimi'ne götüren düşünceler girmeye başlamıştır. Ardından romantizm, yeni pozitivizm, yeni realizm, tarihsel materyalizm, sezgicilik, evrimcilik, materyalizm, fenomenoloji, egzistansiyalizm gibi çeşitli felsefi akımlar Osmanlı'da tanınır hâle gelmiştir.

Bir geçiş ve buhran dönemi olan bu dönemde, eğitim almak üzere Batı'ya gönderilen öğrenciler gittikleri ülkedeki felsefi akımları ülkesine getirmiştir. Örneğin Fransa'dan dönenler genellikle Bergsonculuk ve egzistansiyalizmi; Almanya'dan dönenler romantizmi, felsefi antropoloji, yeni ontoloji ve fenomenolojiyi; İngiltere'den dönenler yeni realizm ve yeni pozitivizmi; Amerika Birleşik Devletleri'nden dönenler ise pragmatizmi ülkeye taşımışlardır.

Bu dönemde toplumda felsefeye bakış nasıldı? Bu bakış günümüzde değişti mi?

Toplumumuzda felsefeye karşı olumsuz intiba ve ön yargı asırlardır bulunmaktadır. Halk nezdinde felsefe soyut, anlaşılmaz, gereksiz konularla ilgilenir. Bunun pratik bir faydasının olmadığı düşünülür. Ayrıca Tanzimat sonrası dönemde ülkemize gelen pozitivizm, Marksizm ve Aydınlanmacılık gibi akımlar, toplumda felsefenin dinsizlik ve anarşizm şeklinde algılanmasına yol açmış; toplumda felsefeye karşı bir ön yargı oluşmuştur. Örneğin Necati Öner gibi felsefe tahsili yapan hocalarımızın da üzülen itiraf ettikleri bir gerçek olarak “felsefe okuyorum” demenin utanç yarattığı bir dönemden geçilmiş olması, bunun yerine “edebiyat fakültesinde okuyorum, Dil-Tarih’te okuyorum” gibi kaçamak cevaplara sınırlanmış olması, Türkiye’de felsefe yapmanın zorluğunun bu ön yargılarla birlikte ne denli yüksek düzeyde olduğunu açıkça göstermektedir. Felsefenin dinsizlik ve ateizmle özdeşleştirildiği, felsefecilerin de boş konuşan, yalnızca eleştiri yapıp çözüm üretmeyen, faydasız insanlar olarak görüldüğü dönemlerden bugünlere gelinmiştir.

Günümüzde ise felsefe toplumda yerli yerinde kullanılmayan kimi zaman kendini farklı takdim etmek ya da kendini daha iyi ifade etmek üzere olur olmaz şekilde kullanılan bir terim hâline gelmiştir. Kehanet, parapsikoloji ve kişisel gelişim vb. alanlar felsefenin yerine geçme eğilimindedir. Her kelimenin ardına felsefeyi eklemek bir alışkanlık hâline gelmiş, felsefe tabiri, bağlamından koparılıp gelişi güzel kullanılarak bir süs ve aksesuar aracı olmuştur. Her şeyi felsefe sayma, bütün kelimelerin sonuna “felsefesi” kelimesini ekleme, felsefenin sıradanlaşması ve hurafelerin felsefe sayılması sonucunu doğurmaktadır.

Üniversitelerde Batılı tarzda felsefe eğitimi ne zaman başlamıştır?

1863’te fiilen kurulan ve birçok defa açılıp kapatılan Dârülfünun’da 1900’den sonra felsefe dersleri müfredatta geniş bir yer bulabilmiştir. Buna rağmen felsefe bölümleri, Batı düşüncesini öğretip Batı’daki fikir akımlarını aktaran, toplumsal değerleri göz ardı ederek yalnızca Batı kaynaklı ve üretken olmayan bir eğitim verdikleri eleştirisinden hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki felsefeciler, Batı’dan devşirilmiş felsefenin henüz üretme değil öğrenme, yani çıraklık aşamasında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye’deki felsefeciler tabir-i caizse birer Batı felsefesi öğrencisi olarak metinleri tercüme etme, anlama ve yeniden üretme çabası içerisindeyler. 1940’larda Fındıkoğlu bir yazısına “Türkiye’de Felsefe, Sibiry’a’da Hurma!” başlığı atarak, ülkemizde felsefenin imkânı üzerine ironik de olsa çok net ifadeler kullanmıştır.

Batı felsefesi tarzında ilk eserler hangileridir?

Batı felsefesiyle ilgili olarak yayımlanan ilk eser, Krikor Kumaryan'ın 1854'te Fénelon'dan *Evvel Zamanda Azamü's-şan Olan Filozofların İmrar Etmış Oldukları Ömürlerinin İcmalidir* adıyla çevirdiği Antik Batı felsefesi tarihidir. Bu çevirinin hemen akabinde Münif Paşa'nın Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den yaptığı tercümelemlerden oluşan *Muhâverat-ı Hikemiye* ile Şinâsî'nin Racine, Gilbert, Fénelon ve Lamartine'den yaptığı şiir çevirisi olan *Terceme-i Manzume*, Batı düşüncesinden yapılan ilk çeviriler olarak bilinmektedir. Yine bu dönemde Fénelon'un düz yazı edebiyatının ilk örneklerinden olan *Telemak* tercümesi Yusuf Kâmil Paşa tarafından çevrilip yayımlanmıştır. Dolayısıyla Batı felsefe ve düşüncesinin ülkemize girişinde Fénelon'un etkisi güçlü olmuştur.

Tanzimat düşünürleri daha çok hangi Batılı düşünür ve akımlardan etkilenmişlerdir?

Tanzimat düşünürleri, daha çok Voltaire, Rousseau, Montesquieu gibi Aydınlanma filozoflarına ilgi duyup, onlardan tercümelemler yapmışlardır. O dönemde Aydınlanma'nın düşünsel etkisi yazılara da yansımış; cumhuriyet, akıl, bilim, özgürlük, eşitlik, adalet, ilerleme vb. kelime ve kavramlara verilen ağırlık gözle görülür bir biçimde artmıştır. Ayrıca Münif Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Dr. Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Bezmi Nusret Kaygusuz gibi isimlerin çıkardıkları dergiler ve yapmış oldukları tercümelemlerle az da olsa felsefe yapma yolunda girişimler gözlenmiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde felsefenin durumu nasıldı?

Felsefenin ülkemizde bağımsız bir disiplin olarak yeniden varlık göstermesi İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde kendini göstermektedir. İkinci Meşrutiyet dönemi, bu anlamda felsefenin aydınlardan akademiye geçişi ile birlikte akademik bir kimlik kazanma ve kurumsallaşma aşamasıdır denilebilir. Bu dönemde pozitivizm, materyalizm, natüralizm, Darwincilik, ilerlemecilik gibi akımlar düşünce hayatımızda etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemin düşünsel anlamda tasvirinde öne çıkan en önemli unsur fikir akımlarının çeşitliliğidir.

Meşrutiyet döneminde felsefe alanında en büyük değişim Emrullah Efendi ile Şükrü Bey'in maarif nazırlıkları zamanında görülmüştür. Bu dönemde ortaöğretim kurumları olan Sultanîlere felsefe dersleri konulmuş, ancak felsefe dersini verecek öğretmen ve kaynak kitap sorunu ortaya çıkmıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi öncesinde felsefe ile ilgili okutulacak kaynak kitap bulunmazken, Babanzâde Ahmet Naim, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet İzzet, Ali Haydar ve Nimet Bey gibi müderrisler, felsefenin değişik alanlarında eserler kaleme almışlardır.

Felsefe kaynak kitaplarının fikir ve yazım süreçlerinde, o dönemki maarif nazırı Emrullah Efendi'nin teşvikleri önemli olmuştur. Kendisi de felsefeci olan Emrullah Efendi'nin çabaları ile

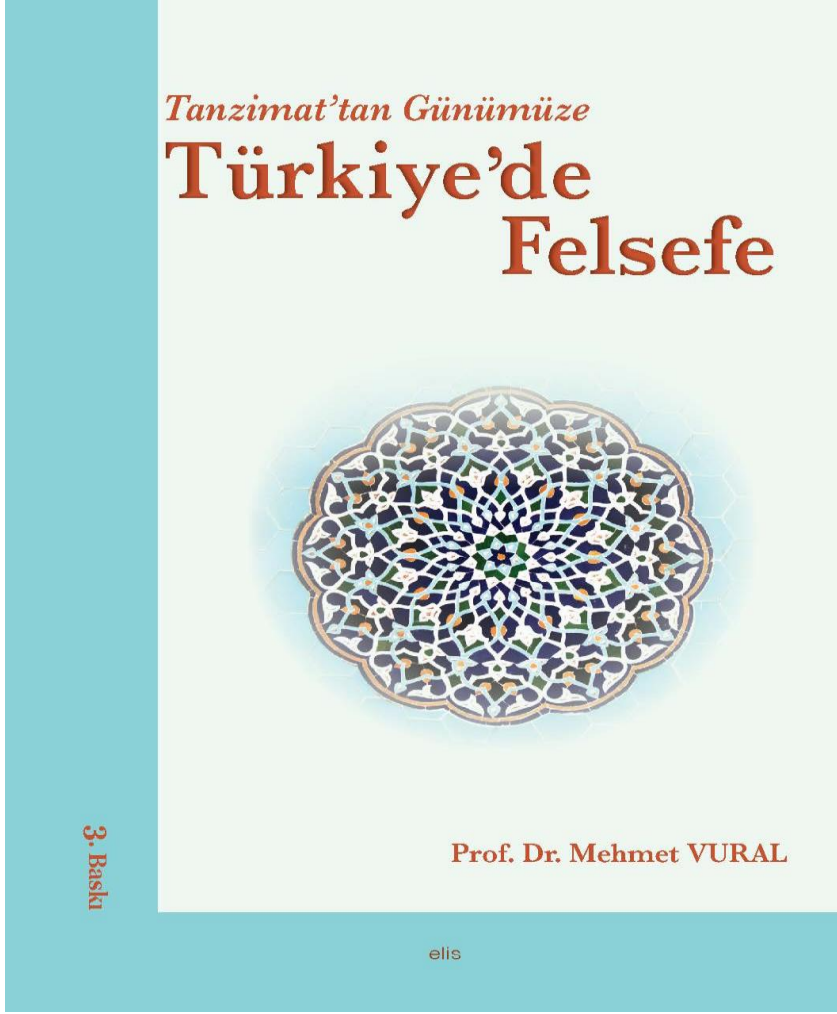
Maarif Vekâleti tercüme ve telif felsefe eserleri yayınlanmaya başlamıştır. Böylece Batı filozofları Osmanlı'da tanınmaya başlanmıştır. Bu ders kitapları çoğunlukla Fransa'daki ders kitaplarının bir uyarlaması şeklinde olmuş, Batı'daki filozoflar kısa tasvirlerle tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde asıl amaç, filozofları, akımları tanımak ve anlamak olarak göze çarparken, özgün fikir üretme çabası için bir süre beklemek gerekecektir.

İlk felsefe derslerini kimler vermiştir?

1908'de ilk felsefe derslerini Emrullah Efendi ve Ahmet Mithat Efendi vermeye başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, bu felsefe derslerindeki notlarını *Tarih-i Hikmet* adıyla yayınlamış, bu eseriyle o, Osmanlı'da Batı tarzında felsefe eseri ve eğitimi veren ilk isim olmuştur.

Meşrutiyet döneminde felsefenin eğitim programlarında yer almasında Emrullah Efendi'den sonra önemli görevler üstlenen bir diğer isim Mehmet Emin Erişirgil olmuştur. O, ders programlarının ıslahı amacıyla kurulan komisyonda felsefe programlarının düzenlenmesinde etkin rol oynamıştır. 1912'de felsefe ve psikoloji muallimi olarak atanan Mehmet Emin Erişirgil, Türkiye'de liseler düzeyinde ilk felsefe öğretmeni olmuştur.

Bu dönemde liselerde ilk felsefe derslerini veren isimlerden birisi de Rehberi İttihadı Osmânî Özel Lisesi'nde görev yapan Rıza Tevfik olmuştur. Hilmi Ziya Ülken'e göre liselerde, üniversitelerde hakiki ve seviyeli Garb düşüncesini ilk defa o okutmuştur. Bu yüzden Ülken, "Çocukluğumuzda felsefe deyince, Rıza Tevfik akla gelirdi!" demektedir.

Osmanlı'nın son döneminde ve 1933 Üniversite Reformu sonrasında Alman felsefecilerin ülkemize geldiğini görmekteyiz. Alman öğretim üyelerinin felsefeye katkıları nasıl olmuştur?

İlk olarak, 1915'te yapılan Dârülfünun-ı Osmânî reformu ile Alman öğretim üyesi getirilerek Alman üniversite modeli Dârülfünun-ı Osmânî'de gerçekleştirme çabasına girilmiştir. "Osmanlı devletinin mutluluk ve esenliği için çalışmayı ve görevlerinin tümünü irfan ve vicdanlarına uygun olarak iyi bir biçimde yerine getirmeyi" kabul eden bu bilim insanları, arkeoloji gibi alanlar dışında maalesef ülkede çok az iz bırakmıştır.

Üniversite Reformu için 1932'de Türkiye'ye çağrılan Cenevre Üniversitesi pedagoji öğretim üyesi İsviçreli Albert Malche, üniversite reformu için bir rapor hazırlamış ve bu rapora istinaden 1933 Üniversite Reformu yapılmıştır. Malche'in raporu doğrultusunda, bir yıl sonra İstanbul Dârülfünunu kaldırılmış, "İstanbul Üniversitesi" adıyla yeni bir üniversite kurulmuştur.

1933 Üniversite Reformu'ndan Felsefe Bölümü de derinden etkilenmiş ve önceki gelenekten tamamen farklı bir şekilde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Alman öğretim

üyelerinin Türkiye'ye gelmesi ve bu öğretim üyelerinin bilim üzerine süregelen gelenekten farklı bakış açılarına sahip olmaları, özellikle felsefe alanında büyük bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Felsefe bölümündeki yapı ve eğitim modeli ile İslam felsefesi geleneği büyük ölçüde yıkıma uğratarak, mantıksal pozitivist ağırlıklı bir felsefi yaklaşımın temelleri atılmıştır.

1933 Üniversite Reformu ile birçok müderrisin görevine son verilmiştir. Bunlar arasında İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Babanzâde Ahmet Naim, Halil Nimetullah Öztürk ve Ferit Kam gibi felsefe müderrisleri de vardır. Böylece Osmanlı'dan gelen İslam felsefesi geleneğine sahip müderrisler tamamen tasfiye edilip, Batı felsefesi temelli bir müfredat ve öğretim üyesi profili oluşturulmaya çalışılmıştır.

1933 Üniversite Reformu sonrası Nazilerden kaçan çok sayıda akademisyenin ülkemize geldiğini görmekteyiz. Bunlar arasında felsefeciler de var mıydı?

Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinin ardından arı ırktan olmayanların, özellikle Yahudilerin görevlerine son verilmiştir. Üniversitede görev yapan Yahudi ve rejim karşıtı Alman öğretim elemanları da başta Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada, ardından Türkiye olmak üzere değişik ülkelere kaçmak zorunda kalmıştır.

1933'te Üniversite Reformu yapan Türkiye, eğitimde modernleşme çabalarına katkı sağlaması için bu bilim insanlarına kucak açmış, özellikle İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'nde bu bilim insanlarını istihdam etmiştir. Böylece Almanya'da, kendi ülkelerinde işlerine son verilip göçe zorlanan bilim insanlarına Türkiye kapılarını açıp ev sahipliği yapmıştır. Ne var ki, onların alındığı kadrolarda yer alan Osmanlı'da yetişmiş bilim insanları, bu sefer Türkiye'de işsiz bırakılarak tasfiye edilmiştir.

1933 Üniversite Reformu'nu izleyen yıllar içerisinde felsefe bölümünde Hans Reichenbach, Ernst von Aster, Walter Kranz, Heinz Heimsoeth ve Joachim Ritter gibi Alman öğretim üyeleri görev yapmıştır. 1933 Üniversite Reformu ile Türkiye'ye davet edilen felsefecilerin içerisinde Türk felsefe hayatına en fazla etki eden isim Hans Reichenbach olmuştur. Viyana Çevresi'ne yakın düşünürlerden Reichenbach'ın metafiziği reddeden felsefesi, Üniversite Reformu'nu gerçekleştiren zihniyetle büyük ölçüde örtüşmüştür.

Hans Reichenbach'ın 1930'larda Türkiye'deki felsefe alanındaki çalışmaları hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Mantıksal Pozitivizm dışındaki akımları felsefe olarak görmeyen Reichenbach, eski felsefeyi spekülâtif, metafizik, geleneksel, klasik, rasyonalist ve sistemci olarak niteleyerek eleştirmiştir. Onun felsefenin alanını oldukça daraltan, keskin ve katı bakışına örnek olarak, Felsefe Bölümü Seminer Kitaplığı'nda bulunan Bergson'un kitaplarının çıkartılıp Psikoloji Bölümü'ne göndermek istemesini verebiliriz. Ona göre felsefe, yalnızca bilimin gözetiminde,

denetiminde ve belirleyiciliğinde yaşama hakkına sahiptir. Felsefe tarihi eğitimine de karşı olan Reichenbach, yeni felsefenin geriye bakmayacağını, çünkü tarihten öğrenecek fazla bir şey olmadığını savunur. Bu yüzden “Felsefe tarihi, felsefe değil tarihtir.” demektedir.

Bu bağlamda felsefe bölümünün reformu için seçilen isim Reichenbach’ın felsefe anlayışı, gelenekten uzaklaşma amacına biçilmiş kaftan gibi gelmiştir. Ancak onun felsefesi hem öğrencilerin akademik seviyesine uyum sağlayamamış hem de öncül bir birikim gerektirdiği için öğretim üyesi ve öğrenciler tarafından zor bulunmuştur. Böylece mantıksal pozitivist felsefenin Türkiye’de takipçi sayısı çok az olmuş ve bu akım süreklilik kazanamamıştır. Zira pozitizmin dar ve diğer görüşleri dışlayıcı bakış açısı, Türkiye’deki din, metafizik ve geleneği açık olarak hedefe alan yaklaşımı, Türkiye’deki doku ve mirasa ters düşmüştür.

1933 Üniversite Reformu’ndan sonra Batı’dan gelen bu tür bilim insanların felsefeye olumlu katkıları olmuş mudur?

Yabancı öğretim üyelerinin üniversitede istihdam edilmelerine sert ve olumsuz eleştiriler yöneltenler kadar, bu öğretim üyelerinin eğitim sistemine olumlu katkıları olduğunu savunanlar da olmuştur. Ders kitapları yazmaları, yabancı terimlerin Türkçe karşılıklarını bulma çabaları, öğretim programlarının ve yöntemlerinin ıslah edilmesi, İstanbul Dârülfünun’u’na olan bilimsel güvensizliğin nispeten kırılması, Türk bilim insanlarının yetişmelerine katkı sağlamaları, ilmî zihniyetin güçlenmesi ve gelişmesi vb. gerekçeler, yabancı öğretim üyelerinin istihdamı lehine savunulmuştur.

Olumsuz yönleri de olmuş mudur?

Türkiye’nin 1933 sonrasında Nazilerden kaçan bilim insanlarına kapılarını açmasının ülkemize olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Bu bağlamda Mehmet Ali Ayni, Mehmet Emin Erişirgil ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi isimler, yabancı öğretim üyelerinin gelmesini eleştirmişler, özellikle bu öğretim üyelerinin büyük çoğunluğunun Almanya’dan gelmiş olmasının yanlış olduğunu söyleyerek, bunun yerine Avrupa’ya öğrenci gönderip bunlardan yararlanmayı önermişlerdir. Alman öğretim üyelerinin kendi aralarında örgütlenip Türk meslektaşlarına karşı takındıkları olumsuz tavır da yapılan eleştirilerin bir diğer boyutunu oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk kuşak felsefecileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Cumhuriyet’in ilk felsefecilerinin Osmanlı’nın son döneminde yetişmiş kişiler olduğu, Cumhuriyet döneminin felsefesini 1933 Üniversite Reformu’na kadar bunların inşa ettiği bir gerçektir. Bakıldığı zaman Osmanlı’nın son döneminde yetişmiş felsefeciler arasında Babanzâde Ahmet Naim, Mehmet Ali Ayni, Elmalılı Hamdi Yazır, Mehmet Şemsettin Yaltkaya, Mehmet Emin Erişirgil, Halil Nimetullah Öztürk, Mehmet Şemsettin Günaltay, Mehmet İzzet Bey, Orhan

Sadeddin, Hasan Âli Yücel, Nusret Şükrü Hızır ve Hilmi Ziya Ülken gibi çok sayıda önemli ismin olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında felsefe bölümünde görev yapan birinci kuşak öğretim üyelerinin hiçbiri felsefe eğitimi almamış, başka alanlarda eğitim aldıktan sonra felsefeye geçmişlerdir. Örneğin Hilmi Ziya Ülken ve Mustafa Şekip Tunç mülkiye mezunuyken, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu biyoloji okumuş, Halil Nimetullah klasik medrese eğitimi görmüş, daha sonra Mehmet İzzet ile birlikte Sorbonne'da felsefe eğitimi almışlardır. Sadece lise ve üniversite eğitimi boyunca Almanya'da bulunan Orhan Sadeddin felsefe tahsili yapmış, o da şizofreniye yakalanarak sağlık sorunları nedeniyle genç yaşta felsefeden kopmuştur.

Osmanlı döneminde dünyaya gelen, eğitimini Osmanlı'da alan, Cumhuriyet döneminde felsefe çalışmalarına öğretim üyesi olarak katkı sağlayan bu kuşaktaki birçok isim öncelikli olarak, Batı felsefesini tanıma ve aktarma çabası göstermiştir. Bu dönemin bir diğer dikkat çeken yönü Almanya'dan gelen birçok yabancı felsefecinin asistanlığını Takiyettin Mengüşoğlu, Bedia Akarsu ve Nermi Uygur gibi felsefecilerimizin yapmasıdır. Yine bu kuşaktaki birçok ismin doktora çalışmalarını Almanya'da yapması sebebiyle ortaya koydukları akademik ürünlerdeki Alman felsefesinin etkisi göz ardı edilemez.

Cumhuriyet döneminde kurulan ilk felsefe bölümleri hangileridir?

Batı'da Felsefe fakülteleri olmasına rağmen, ülkemizde felsefe; Fen Edebiyat, Edebiyat, Eğitim, İnsan ve Toplum Bilimleri, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakülteleri ile DTCF içerisinde kendine yer bulmuştur. 1933'te Dârülfünun Felsefe'nin mirası üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, 1940'ta da Olivier Lacombe'un katkılarıyla Ankara Üniversitesi DTCF'de felsefe eğitimi başlamıştır. Türkiye'de felsefe eğitimi uzunca bir süre yalnızca bu iki üniversitede verilmiştir. Bu üniversitelere paralel olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de 1949'daki kuruluşundan itibaren kayda değer bir felsefe eğitimi vermeye başlanmıştır. Bu fakültenin kuruluşundan itibaren Hilmi Ziya Ülken'in de çabalarıyla Sistematik Felsefe ve Mantık Kürsüsü güçlü bir şekilde varlığını hissettirmiştir.

Uzmanlık alanınız İslam felsefesi. Biraz da İslam felsefesinde söz edecek olursak, bu felsefesinin Türkiye'deki durumu hakkında neler söylenebilir?

1933 Üniversite Reformu ile metafizik ve İslam felsefesi dersleri programdan tamamen çıkarılmış, bu dersi veren öğretim üyeleri üniversiteden tasfiye edilmiştir. İslam Felsefesi dersinin yerine seçmeli olarak Türk Filozofları dersi konmuştur. Zamanla alandaki boşluğu fark eden felsefe tarihçisi Ernst von Aster, üniversitelerde İslam felsefesine yer verilmesi gerektiğini ilk defa dile getirmiş ve bu dersi Hilmi Ziya Ülken'e vermiştir.

Hilmi Ziya'nın 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nden ayrılmak durumunda kalmasıyla İslam felsefesi derslerini Nihat Keklik vermeye başlamıştır. Uzunca süren bu tartışmaların ardından ders olarak okutulan İslam felsefesinin kürsü hâline gelmesi için kırk yılın geçmesi gerekmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde İslam felsefesine ilişkin kürsü kurulması 1973'te gerçekleşmiştir.

Dârülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne geçiş sürecinde Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde İslam felsefesinin Mehmet Ali Ayni, İsmail Hakkı İzmirli, Babanzâde Ahmet Naim, Hilmi Ziya Ülken, Nihat Keklik ve Mahmut Kaya şeklinde bir gelenekle günümüze ulaştığı görülmektedir. İlahiyat fakültelerinde ise, 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasıyla ve Hilmi Ziya Ülken'in özel çabalarıyla birlikte İslam felsefesi alanlarında önemli çalışmalar yapılmış, bu alanda bir gelenek oluşmuştur. Ankara'daki bu İslam felsefesi geleneği içerisinde Cavit Sunar, Mübahat Türker Küyel, İbrahim Agâh Çubukçu, Hayrani Altıntaş ve Mehmet Bayraktar önemli çalışmalar ortaya koyarken; İstanbul'daki İslam felsefesi çalışmalarında Nihat Keklik, Mahmut Kaya, Necip Taylan, Hacı Bekir Karlığa, Mustafa Çağrı, Kasım Turhan ve İlhan Kutluer gibi hocaların çalışmaları ve alana katkıları dikkat çekicidir. Günümüzde İslam felsefesi artık hem ilahiyat fakültelerinde hem de felsefe bölümlerinde okutulan, akademik çalışmalar yapılan önemli bir disiplin hâline gelmiştir.

Sürekli akademide ve felsefeciler arasında “Bir felsefe geleneğimiz yok, bir felsefe geleneği oluşturmalıyız.” öz eleştirilerini duyuyoruz. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Felsefede genel olarak eklenecek ya da bağlanılacak bir geleneğin olması zorunlu olmasa da beklenen bir durumdur. Zira gelenek zaman içindeki sürekliliktir. Birikimden, tecrübeden, mirastan belirli bir anlayış içerisinde faydalanmak, geleceğe doğru akıp giden yaşantıyı kolaylaştıracaktır. Yaşadığımız tarih, kültür ve gelenek ortamını yadsımak, yok saymak yaşamı daha da zor hâle getirecektir. Zira bizi biz yapan değer ve olguları bu zengin geleneksel birikim sağlamaktadır. Başka bir coğrafya ve kültürde dünyaya gelseydik, biz daha başka bir varoluşa sahip olacaktık. Bu empatiyi yaptığımızda geleneğin rolü daha belirgin ortaya çıkacaktır.

Geçmiş bize bırakılmış çok önemli bir imkândır. Bir gelenek ancak kesintisiz olarak yeniden yorumlandığı ölçüde canlılığını devam ettirebilir. Bir geleneğin oluşmasının ön koşullarından birisi de bireyler kadar toplumun da normal ve sağlıklı bir zihin yapısına ve özgür bir ortama sahip olmasıdır. Felsefenin temel eğilim ve öz bilgileri ancak bir felsefe geleneğinin kurulmasıyla muhafaza edilebilir. Belli bir felsefe geleneği ise, hemen hemen son şeklini almış kimi felsefe bilgilerinin kuşaktan kuşağa olduğu gibi geçirilmesi, belletilmesi ve öğretilmesidir.

Felsefe geleneği olmayan bir toplumda Batı'dan alınan fikirler de yüzeysel kalacak, yerel motiflerle harmanlanıp özgün düşüncelere dönüşemeyecektir.

Türkiye'de bir felsefe geleneğinin oluşmaması, zorunlu olarak yabancı geleneklere bağlanmayı doğurmaktadır. Bunun sonucunda felsefeciler kendi toplumundan, kendi toplumsal sorunlarından uzak felsefe yapmak durumunda kalmaktadır. Türkiye'ye Batı'dan aktarılan akımlarda, çoğunlukla öykünmecî, aktarmacı, ideolojik ve kendi tarzına uygun felsefe anlayışlarını temsil etme özelliği öne çıkmaktadır. Türkiye'deki felsefenin genel durumu Batı'dan alınan, aktarılan yahut lanse edilen düşüncelerin yinelenmesinden ibarettir. Oysa felsefecinin asıl görevi geçmişte oluşturulan modelleri tekrarlamak değil, yaratıcı olmaktır. Genelde ülkemizde bir felsefe geleneğinin kurulması gerektiği konusunda felsefeciler hemfikir olmalarına rağmen, bunun yakın zamanda olabileceği konusunda karamsardırlar.

Türkçenin bir felsefe dili olmadığı, ülkemizde özgün felsefe yapılamaması ve filozof çıkmamasının bir nedenin de dil olduğu iddia ediliyor. Bu konu hakkında neler söylemek istersiniz?

İnsanların düşüncelerini ifade etmesinin en önemli ve biricik yolu dildir. Dil ile düşünceyi birbirinden ayırmak imkânsızdır. İnsan bir bakıma, dil, kültür, toplum ve tarih varlığıdır. İçinde

doğduğumuz, büyüdüğümüz, eğitimini aldığımız Türkçe, bilim ve felsefe dili midir, Türkçeyle felsefe yapılabilir mi, yoksa yabancı dille mi felsefe eğitimi yapılmalıdır? soruları Tanzimat'tan beri tartışıla gelmektedir. Bu amaçla zaman zaman dilde sadeleştirme çalışmaları da yapılmış, böylece Türkçenin kendi içerisinde gelişip zenginleşmesiyle bilim ve felsefe dili olması hedeflenmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında felsefenin eğitim dili büyük oranda Arapça ve Fransızcanın etkisinde olmuştur. Terim ve kavramların Türkçeleştirilmesi için zaman zaman komisyonlar kurulmuş, bu amaçla 1940'larda Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde TDK tarafından *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* hazırlanmıştır. Bakanlığın bu çalışmasına başlangıçta şiddetle karşı olan Macit Gökberk, 1950'lilerden sonra bu konunun öncülüğünü yapmış, birçok felsefe teriminin Türkçe karşılıklarının bulunmasına ön ayak olmuştur. Bu bağlamda dilin gücünün, yabancı kelimeleri ayıklayıp yeni kelimeler uydurarak değil; bu kelimeleri içselleştirip kendi bünyesine uyumlu hâle getirmek ve kendiliğinden bir değişimle zenginlik kazanacağı aşikârdır.

Türkçenin felsefe dili olamayacağı tezine katılıyor musunuz?

Aslında her dil, potansiyel olarak bir bilim ve felsefe dili olmaya elverişlidir. Bugünkü İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diller, bundan 7-8 yüzyıl önce ilkel, basit dillerdi. Dolayısıyla önemli olan tarihsel dilin, kültürel zenginlik derecesidir. Dilleri bilim ve felsefe dili hâline getirmek, kültürel çeşitliliğe uyum sağlayan bir dil kurabilmek, o dili kullananların görevidir. Bunun için de bireylere kişilik, bilme isteği, bağımsızlık duygusu ve yaratıcılık güdülerinin kazandırılması gerekmektedir. Dil düşünceyi yarattığı gibi düşünceler de dili yaratır.

Türkçeyi güzel kullanma konusunda felsefecilerin hassas olduklarını söyleyebilir miyiz?

Türkçeyi güzel kullanma konusunda felsefecilerin çoğunun hassas olduğunu söylemek zordur. Ancak Nermi Uygur, Arda Denkel, Ömer Naci Soykan, Ahmet İnam ve Teoman Durallı gibi hocaların eser ve tercümelerinde bu duyarlılıkta oldukları anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminin ilk kuşak felsefecilerinden Nermi Uygur *Dilin Gücü* adlı eseriyle Türkçenin varlık biliminden söz eden ilk isim olmuştur. O, "Filozof denemeci gibi çalışırsa başarıya ulaşır." düşüncesinden hareketle Türkçenin imkânını da göstererek çok önemli felsefi denemeler kaleme almıştır. Felsefenin gelişimi ve kendini ifade etmesinde dilin önemine vurgu yapan Uygur, bu aşamada "Türk felsefesi, Türkçe, Türkçeyle, Türkçede kendini gösteren felsefedir." yorumunu yapmıştır.

Bu bağlamda sembolik mantıkçılar ve mantıksal pozitivistlerin dil hakkındaki yaklaşımları nasıldır?

Mantıksal pozitivistler felsefe dili konusunda biraz farklı düşünmektedir. Onlar, bilim ve felsefeyi simgesel dil olan matematik içerisinde ve matematik modellerinde aramaktadırlar. Konuşma diliyle ifade edilen pek çok olgusal bağlantının matematiksel formüller aracılığıyla da ifade edilebileceğini savunmaktadırlar. Tüm mantıksal önerme ve olguların sembolik bir dile dönüştürülebileceğini iddia eden bu felsefi yaklaşımda amaç artık araştırmak, anlamaya çalışmak, hakikat peşinde olmak değil kanıtlamaktır.

Mantıksal pozitivist görüş kendisine yönelen ağır eleştiriler karşısında zamanla yumuşasa da matematiksel dili felsefenin dili yapma isteğinden ödün vermemiştir. Ancak olgulara ait ifadelerin sembolik bir tarzda sunularak fikir geliştirmeye katkıda bulunması, felsefi perspektif içerisinde tutunabilen bir görüş olmamıştır.

Felsefenin ilahiyat, şiir, edebiyat vb. alanlarla ilişkisi nasıl olmalıdır? Felsefenin kendine özgü sorunları, sınırları ve yöntemi olduğunu savunup felsefeyi diğer disiplinlerden ayıranlar olduğu gibi; felsefenin diğer bilimlerle iç içe olmasını savunanlar da söz konusu. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Türkiye'de Batılı tarzda felsefeden bağımsız Osmanlı'dan beri gelen edebiyat, şiir, folklor ile karışmış bir başka tarz da bulunmaktadır. Bu tarz felsefe yapmayı tercih eden felsefeciler de bulunmakta, bu durum yapılan eylemin isimlendirilmesi ve bunların ne kadar felsefe olduğu tartışmalarını beraberinde getirmektedir.

Üst bir disiplin olarak kabul edilen felsefenin ilahiyat, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerle iç içe verilmesi çok önemlidir. Ancak felsefenin edebiyat aracılığıyla sunulmaya çalışıldığında felsefenin gücünün büyük oranda yitirildiğini görmekteyiz. Bu durumu mantıkla ifade etmek gerekirse, burhanın yerini şiir, retorik, diyalektik, safsata vs. almaktadır. Bu durum, hem Batı hem de Doğu İslam dünyası için geçerlidir. Batı için Aydınlanma düşünürlerini ve Montaigne'i buna örnek olarak verebiliriz. Bu yüzden iki alanın iş birliği içinde ancak bağımsız hareket etmesi, en doğru yol gibi gözükmemektedir.

Bu bağlamda edebiyat bilmeyen felsefecinin yazdıkları kuru ve yavan olacaktır. Felsefe bilmeden edebiyat yapan da tutarsız, temelsiz düşüncelerini hakikat gibi sunacaktır. Bu iki alanı çok iyi bilip kullanan Nermi Uygur, Peyami Safa, Rıza Tevfik, Oğuz Atay ve Ahmet İnam gibi yerli; Bergson, Hölderling ve Rilke gibi Batılı düşünürler çok başarılı çalışmalar ortaya koymuşlardır. Fakat bu durumda da "Bunlar felsefe midir, yoksa deneme tarzı çalışmalar mıdır?" sorusu öne çıkmaktadır.

Sonuçta felsefe ve edebiyat birbirlerinin alanına müdahale etmeden, birbirlerinden olabildiğince faydalanmalıdırlar. Edebiyatın metaforları, edebî sanatları soyut felsefi düşünce için büyük kolaylık sağlamakta, felsefenin daha iyi ifade edilmesinde önemli işlev görmektedir. Şiir de metafiziğin dili olarak çok farklı düşünme olanaklarına kapı aralamaktadır. Bu durum sadece edebiyat için de geçerli değildir. Hikemiyat, tasavvuf, kelâm gibi alanlar da konu itibarıyla felsefeye çok benzese de hem yöntem hem de sınırları bakımından felsefeden ayrılmaktadır. Bu bakımdan felsefe bu disiplinlerden sınırları koruyarak istifade etmeli, bu alanlar karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürmemelidirler.

Günümüzdeki felsefe akımları hakkında konuşacak olursak, dünyada hangi felsefi akımlar öne çıkmaktadır?

Günümüzde felsefi akımları kıtalara, ülkelere ve coğrafyalara göre ayırım yaparak etiketlemek yanıltıcı olsa da Batı felsefe geleneğine baktığımızda genel hatlarıyla Kıta Avrupası felsefesi, İngiliz felsefesi ve Amerikan felsefesi şeklinde ayrımlar sıkça yapılmaktadır. Bu ayrımlar da Kıta Avrupası felsefesinin idealist, İngiliz felsefesinin empirist, Amerikan felsefesinin de pragmatist yönüne vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte her bölgede çok farklı felsefe geleneklerin de olduğunu, hiçbir bölgedeki felsefenin yekpare olmadığını da söyleyebiliriz.

Aydınlanma Çağı'ndan sonra ortaya çıkan ideolojiler felsefe alanına da yansımış, çok sayıda yeni akım ortaya çıkmıştır. Ancak Batı'da 1930'lardan sonra yeni ciddi bir felsefe akımının ortaya çıktığını söylemek güçtür. Hatta Teoman Duralı'nın savunduğu gibi, yirminci yüzyılın ilk yarısında Einstein, Heidegger, Adorno, Jaspers, Ortega y Gasset gibi filozofların ölümleriyle birlikte yeni bir filozof çıkmadığını söylemek de mümkündür. 1940'larda ortaya çıkan postmodernizmin ise felsefi akım olarak rolü tartışma konusudur.

Günümüz Batı felsefesinde genel hatlarıyla idealist, sanata, edebiyata, romantizme ve mitolojiye önem veren, beşerî bilimlerle insan ve kültür felsefelerine ağırlık veren, modernizm, bilim ve teknoloji eleştirisinin sıkça yapıldığı, çağımızda anlamın kayba uğradığı, insanlığın bir krizle karşı karşıya olduğunu vurgulayan, yöntem olarak fenomenolojik ve hermeneutik yöntemleri kullanmayı tercih eden felsefi akımlar öne çıkmaktadır.

Türkiye'deki felsefe akımları hakkında konuşacak olursak, hangi akımlar öne çıkmaktadır?

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar en fazla etkili olan akımlar, şüphesiz Aydınlanmacılık ve Pozitivizm olmuştur. Aydınlanmacılık, insan aklını ve bilimi esas alarak temellendirmeler yapan, Rousseau, Voltaire, Montesquieu gibi düşünürlerden hareketle Batı'da on sekizinci yüzyıldan itibaren etkili olmuş bir akımdır. Aydınlanmacılığın öne çıkardığı hümanizm, dünya yurttaşlığı

temelinde kozmopolitizm ve ilerlemecilik gibi ilkeler tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de heyecan yaratmıştır.

Türkiye'de varlığını en çok hissettiren bir diğer akım ise pozitivistizmdir. Pozitivistizm, Türkiye'de sadece felsefede değil siyasetten tabii ilimlere kadar birçok alanda çok sayıda temsilci bulmuştur. Bunun en önemli sebebi, idealizmin soyut ve karmaşık yapısına karşın, pozitivistizmin daha pratik ve anlaşılması daha kolay olmasıdır.

Sonuç olarak, Batı'dan ithal edilen felsefi akımların derinliğine ele alınmadığını, daha çok siyasi ve edebî eserlerde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Devlet yönetimi de kimi zaman bazı felsefi akımları ideolojik olarak benimsemiş, desteklemiş, bu amaçla tercümeletir yapmış, hatta karşıt akımların savunucusu olanları ötekileştirme yoluna gitmiştir. Örneğin İttihat ve Terakki tarafından Yeni Osmanlılar ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kurucu elitler için pozitivistizm resmî görüş olarak benimsenmiş, beklenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için desteklenmiştir. Bununla birlikte, yerleştirilmek istenen felsefe akımların karşıtları da felsefenin doğası gereği kendilerine ülkemizde yer bulabilmiştir.

Biraz da günümüze gelecek olursak, felsefenin çağımız insanı için anlam ve önemi nedir?

Felsefenin öncelikli hedefleri arasında, toplumsal ve bireysel sorunların çözümüne katkı sağlamaktır. Felsefe sadece spekülatif bir etkinlik olarak görülmemelidir. Felsefe çağın sorunlarını teşhis ve tespit edebilecek, hatta onlara çözüm önerileri getirebilecek bir disiplindir. Baktığımız zaman felsefe tarihinde ele alınan sorunların, o dönemin sosyal, siyasal vb. şartları içerisinde ortaya çıktığı görülmektedir. Felsefe, bir bakıma devrindeki düşünce ikliminde tecrübe edilir. Bu anlamda felsefe kuru bilgi yığını olarak kalmayıp bireysel ve toplumsal sorunlara çözüm üretmelidir. Felsefe, böylece topluma yol gösterici olabilmeli, rehberlik yapabilmelidir.

Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" ve Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" gibi son dönemin tartışma konuları, felsefecilerin gündeminde de oldukça sık yer almıştır. Böylece bir bakıma felsefeci olmayan gazeteci ve stratejistlerin felsefecilerin gündemini belirliyor olması düşündürücüdür. Yine Steve Jobs ve Elon Musk gibi teknik insanların çalışmalarının çok ses getiriyor olması, bilgisayar ve yapay zekâ alanındaki hızlı gelişim, transhümanizm ve posthümanizm tartışmaları da felsefenin yeni bir yön alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bütün bunlar gelecekte felsefenin ve filozofun işlevinin çok değişeceğini göstermektedir.

Günümüzde felsefenin işlevi çok değişmiştir. Felsefe artık, son çözümlemede, kişiye bilgeliğe yönelik bilişsel bir anlayış kazandırma olarak kendini ortaya koymaktadır. Bunun yanı

sıra kimileri de felsefeyi kendi ideolojisini meşrulaştırma aracı olarak görmekte, felsefeyi araçsallaştırmaya çalışmaktadırlar. Oysa geçmiş tecrübeler de göstermiştir ki, dünyayı kurtarma iddiasında olan mesihler filozoflar değildir. Bu yüzden ideolog ile filozof ayırımının iyi yapılması gerekmektedir. Felsefenin çözüm önerisi üretmek gibi bir amacının olması gerekliliğine karşın, dünyayı kurtarma gibi bir görevi yoktur. Bu yüzden öncelikle felsefenin toplum ve akademi nezdindeki alan ve sınırları net bir şekilde belirlenmeli ve saygınlığı kazandırılmalıdır. Felsefenin toplum için gereğine ve önemine inanılması, teslimiyetçi zihniyetin değişmesi ve özgür düşünebilen, bilgeliği seven, felsefeden korkmayan bireylerin yetişmesi hem akademik hem de sosyal hayat açısından elzemdir.

Bu bağlamda, son olarak Türkiye’de felsefenin geleceği hakkındaki görüşlerinizi alabilir miyiz?

Türkiye’de felsefe daha çok ideolojik bir bakış açısıyla ele alındığından geniş entelektüel tabana yayılamamıştır. İdeolojik bakış kendini çoğunlukla pozitivist ve bilimci zihniyetle sınırlamış, felsefenin geniş ve kapsayıcı yönü yok sayılmıştır. Felsefenin yaygınlaşması yerine tek tipçi bir felsefenin belli kesimlerde ve belli alanda hapsedilmesi felsefenin ruhuna ters olacaktır.

Türkiye’de felsefenin gelişimi Batılı felsefe geleneklerinin kültür dünyamıza aktarılması yoluyla gerçekleşmiş, Batı’dan alıntılanıp lanse edilen bu felsefeler, çoğunlukla kritik edilmeden ve eleştirilmeden olduğu gibi benimsenmiştir. Oysa beklenen şey, bizim felsefe kimliğimizi Türkçe ve bu kültür içinde yapılan felsefenin belirlemesidir. Zira insan içinde yaşadığı tarih ve kültürün ürünü olduğu gibi, bu içerisinde bulunduğu tarih ve kültürün aynı zamanda yapıcısıdır. Felsefenin de bir toplumun kültürünün oluşması ve biçimlenmesinde etkisi inkâr edilemez.

İnsani ve kültürel bir faaliyet olan felsefe, evrensellik iddiasında olan bir disiplindir. Bununla birlikte her felsefe kendi kültürünün özelliklerini de taşımak durumundadır. Kimliklerimiz, felsefe yapma biçimlerimizi, aldığımız eğitim de içinde yaşadığımız sosyal çevre, aile vb. faaliyetlerimizi belirlemektedir. İnsanın icat ettiği eşyaya baktığımızda da bunu net bir biçimde görebiliriz. Öyle ki Uzak Doğulu, askısından arabaların farına kadar Batılıdan farklıdır. Uzak Doğulu çekik gözlü araba yaparken, Amerikalılar geniş büyük araba tercih etmektedirler. Yani insan eşyayı yoğurup şekillendirirken kendi varlığını eşyaya adeta resmetmektedir. İşte, kendi ürünlerimize aklımızı ve duygumuzu katabiliyorsak, kendi varlığımızı ve kültürümüzü aksettirebiliyorsak varız demektir. Dolayısıyla felsefe evrensel bir düşünce etkinliği olmakla birlikte, belli bir kültür çevresinde ortaya konması bakımından yerellik özelliği de taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu toprağın değerleri çerçevesinde felsefe üretmek gerekmektedir. Tarih boyunca filozofların düşünceleri yüzünden yaşadıkları dikkate alındığında bu çabanın çok

önemli ve değerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda eğer özgün bir felsefe olacaksa, belirli sığ kalıpları ve polemikleri aşarak kendi değerlerimiz üzerinde bunu başarabiliriz. Batı dünyası için orijinal ve farklı gelecek olan budur. Yoksa Batı felsefesi yaparak Batı felsefesi geleneği içerisinde olacağımızı sanmak bir safdillik olur. Baktığımızda bir Hollanda için Erasmus ya da Portekiz asıllı Spinoza dışında bir isim öne çıkmazken, bizde yüzlerce filozof olduğu ve bunların da Batı tarafından kabul edildiği bilinmektedir. Türkiye bu anlamda zengin bir düşünsel birikime ve temele sahiptir.

Prof. Dr. Mehmet Vural kimdir?

Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden (1987) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1992). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslâm Felsefesi) Anabilim Dalında yüksek lisans (1994), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında ikinci bir yüksek lisans (1997) ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslâm Felsefesi) Anabilim Dalında doktora yaptı (1998).

Mezuniyetinden sonra Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde araştırma görevlisi olarak 1994-2004 yılları arasında çalıştı. 2004-2011 yılları arasında MEB ve TBMM'de görev yaptı. 2011'de Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde yardımcı doçent, 2012'de doçent, 2017'de de profesör oldu. Hâlen Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.